

Nagy Gáspár, Dobai Péter,
Kibédi Varga Áron, Vitéz György versei
Horváth Tamás,
Podmaniczky Szilárd prózája
Kántor Lajos: Ihlet és korrekció
Csetri Lajos, Lukácsy Sándor tanulmánya
„A Tisza-parton mit keresek?”
Beszélgetés Kopasz Márta grafikusművésszel

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(szerkesztő)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

HÁSZ RÓBERT
(olvasószerkesztő; próza)

---

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, a József Attila Alapítvány,
a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.

Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.

A lapot nyomja: Officina Nyomdaipari Oktató és Termelő Kft., Szeged.

Felelős vezető: Dr. Kékes Tiborné.

Internet-cím: <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/tiszataj/>

E-mail cím: tiszataj@aida.lib.jgytf.u-szeged.hu

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 312-670. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti a HIRKER Rt. és az NH Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési
Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezen kívül Buda-
pesten a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken
a postahivatalokban; közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt.
11991102-02102799-00000000 pénzforgalmi jelzőszámra.

Egyes szám ára: 80 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 240, fél évre 480, egész évre 960 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LI. ÉVFOLYAM, 8. SZÁM

1997. AUGUSZTUS

NAGY GÁSPÁR: Helyzetjelentés Vörösmartynak; Tudom, nagy nyári délután lesz; Más szomjúság	3
VITÉZ GYÖRGY: Ötödik, kanadai, virágvasárnapi szonett; nem muszáj, Herkules	6
DOBAI PÉTER: Katalin! 1964!	8
PODMANICZKY SZILÁRD: Elvetemült naplók (s.)	9
HORVÁTH TAMÁS: Szuvenír (Regényrészlet)	14
JÁSZ ATTILA: A hasonlat-vidék (avagy folyóbeszéd szigetekkel)	29
DANYI MAGDOLNA: Józan esti tervek egy meddő órán	31
KABDEBÓ TAMÁS: A negyedik parancsolat	32
KÁNTOR LAJOS: Ihlet és korrekció (avagy: a nemzet-tudat karbantartása)	41
KIBÉDI VARGA ÁRON: 314; 315; 316;	47
ERDÉLYI ERZSÉBET–NOBEL IVÁN: „...legyőzhetetlen távolság van élet és irodalom között” (Beszélgetés Kibédi Varga Áronnal)	49

ÖRÖKSÉG

LUKÁCSY SÁNDOR: Vörösmarty estéje (Rapszódia)	54
CSETRI LAJOS: Baróti Dezső stílus-és eszmetörténeti szemlélete	62

KRITIKA

SÁNTHA ATTILA: Az elkülönöződött nemzet (Szócs Géza: Ki cserélte el a népet?)	67
MARGITTAI GÁBOR: Kő a tavon (Páll Lajos: Andromakhé uszályán)	77
SZABÓ GÁBOR: Bizonytalan randevú (Orbán János Dénes: A találkozás elkerülhetetlen)	79

MŰVÉSZET

ZALÁN MAGDA: Az utolsók egyike (Vámos László [1966])	83
--	----

„A Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: A szegedi grafika fejedelemasszonya (Rendhagyó portrévázlat Kopasz Mártáról)	90
---	----

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

KOPASZ MÁRTA metszetei az 5., 28., 48., 53.
és a 61. oldalon.

NAGY GÁSPÁR

Helyzetjelentés Vörösmartynak

*Ha majd elunja magát ez a hatalmas testű
nagy és kitartó Télnek nevezett fehérség
hogy a fölöttünk még regnáló ám fölöttébb
olvadékony hatalmát végérvényesen följánlja
a Napnak mely kíméletesen ágyúkat vontat
ama stratégiai pontokra honnan a szikrázó
s mindent beborító fehér tartományt
tisztességes hadüzenetet követően
lassú de állhatatos tűz alá veszi –*

*nem vér de hatalmas vízfolyamok támadnak
ekkor a legelébb eselő, hóezredek/naszádok vakító
ragyogásából még az Ég egyesített erőinek tűzfelelősei
is vakulnak s okulnak immár –*

*mert a hamari diadal egyben nagy veszedelem is
mivelhogy már emelkedik a fogyó porcukor ára
s az ár a folyók partjain s gátjain bizony túlcsap
sőt az eltűnt fehér paplan alól reggelre
rítul kitakarva ott az esettségében összegyalázott
kifosztott anyaföld: vagy másképpen szólva
őszi penészt téli panasszal elkeverő,
s nyirokkal átítatott de újulni – ha hagyják! –
ezer meg száz évesen is kész hazaföld*

(1996)

Tudom, nagy nyári délután lesz

*Tudom,
nagy nyári délután lesz,
fülledt, meleg, esőutáni,
és hirtelen zuhogó, sosemhallott
redőny-mondatokra ébrednek
a versek a költők agyában,
de már hiába, hiába minden,
eljő, akkor váratlanul...-:*

*Mintha ezer fúrópajzs
dolgozna alatt, kipuposodik a föld
s homorul az ég, akárha óriások
tartanak vissza a levegőt tüdejükben,
vibrálni kezd és fényesedni minden...*

*Aki álomból kél, álomnak hiszi,
aki ébren, riadalmán túl remegve
és rebegve könnyűnek érzi magát,
különös, de nincs nagyobb zörej,
a fák sem hajladoznak, a falak sem
dőlnék senkire, holott dőlhetnének éppen...*

*Akkor a szeretetben kíméletlenül pontos
f o r g a t ó k ö n y v szerint megszólalnak
mind a négy égtáj felől a h a r s o n á k ...
a tücskök...*

*Tudom,
emlékezetes, nagy nyári délután lesz,
s nem lesz idő megírni, leforgatni,
de mindenki – holt és eleven –
főszereplőként találkozik
a RENDEZŐVEL...*

(1996)

Más szomjúság

*Naponta jön
és megsarol
felhőket küld
esőt ígér
aztán csak zöld
vak szomjúság
káprázatát
teríti szét*

...

*mozdulatlan
vibrál a lég
amíg lecsap
a böjti szél*

...

*de nem a száj
nem is a föld
szomját oltja:
a léle k é t.*

(1997)

VITÉZ GYÖRGY

Ötödik, kanadai, virágvasárnapi szonett

*Kékhasú, fehér április,
üvegházban a pálma zöldje.
Nem a Szentföld – ez Káin földje*
mondják a tanítványok is.*

*Jég a folyamot berekeszti.
Jövel Jézus motoros szánon:
hozsánna csilingel a számon:
Jégcsap, az eresz nem ereszti.*

*Feljő: a Nap egy pillanatra
rőt a pufajkás tajga háta.
Hermelin hóban süpped a bokám.*

*Fázós, szigonyos áhitattal
kérdem, miért nem mehet át a
pézsmakör a tűfokán?*

nem muszáj, Herkules

*„Muszájföldön esik a hó”
(Bakucz József)*

*Muszájföldön esik a hó
aki itt telet kényszeredve felel
pedig nem is kérdezik (ki) –
s nem köti el a nyelv tutaját
Noé révésze a szürke barát*

---

* „The land God gave to Cain” – „A föld melyet Káinnak adott az Isten”: Labrador

*de itt az kell ami nem kéne másutt
 Muszáföldre esik a kő. (ejh mi)
 először gyűrűzik a tócsa
 majd recés hályog képződik szemén
 így vakul bele a télbe
 (Ödipusz persze nem így lett világtalanná)*

*egy pár kacsaláb jut eszembe a Csallóközből
 nem várkastélyról volt szó – oly hirtelen lepte meg a tél
 a kis tavat hogy a madár lába odafagyott
 varjak meg vércsék intézték el a többit –
 ez negyvennégyben volt húzták a csíkot a Liberátorok
 számoltam háromszázegy bombázó
 repült Pilzennek Brünnek zengett a sztaniolos levegő.
 s dekkoltak a halálravált barázdák – miért éppen ez?
 Valami metafora? Patétikus felláció? *
 Én is világtalan vagyok – pedig csak olvasószemüveg kell
 – egyptés ikervilág – keresztülestem az osztódáson
 szita-szita pánik – az ablakon keresztül
 muszáj földön lesem a nőt aki
 számítógépével pasziánszozik
 solus maradsz
 eris magadra az Ezredes lépcső.
 sola meredsz
 s a Fillér utca sarkán áll a ház
 rajta a belövés ötven éves – ez is metafora?*

*Az olvasó közönséges jut eszembe még
 blaszfémia lehet vagy költőpanasz*

*ez a szöveg megúsza egy antik utalással –
 igyekeztem a képzavart is elkerülni – de
 mire leértem a lépcsőn Maszáföldre
 éreztem miért szomorodott el Bakucz*

---

* Sikamlós kétnyelvű szójáték. Pathetic fallacy az angol neve azon retorikai vagy költői fogásnak, mely élettelen tárgyakat emberi tulajdonságokkal, érzésekkel ruház fel.

DOBAI PÉTER

Katalin! 1964!

*Ami volt, az nincs többé; épp oly kevésé van,
mint az, ami sohasem volt. Am minden, ami van,
a következő pillanatban már volt. Ezért a legjelen-
tősebb múlttal szemben a legjelentéktelenebb-
nek is előnye az, hogy v a l ó s á g o s . (...)
Életünk minden történéseinek csak pillanatra
jár ki a VAN, aztán örökre a VOLT. (...) Mégis
ott van bennünk rejtett tudata annak, hogy miénk
az örökkévalóság soha ki nem méríthető forrása,
hogy abból folyamatosan megújíthassuk az élet
idejét.*

Schopenhauer

*Elég ha látom sugaras arcodat,
– elég az is, ha csak évtizedekkel ezelőtt exponált
és mostanra már fakuló fényképeken látlak –
és te máris megindulsz bennem régi, ifjú, szabad
ö n m a g a d
felé! Nincs befejezett múltidő, csak a grammatikában!
Jelenidőt, jövőidőt kell emlékeztek, higgyek:
minden nap újra ugyanúgy, bátor hittel,
Téged-tékozló önmagamnak! (Hiába illúzió csak...)
És hinni is fogok minden Téged-szólító szavamnak,
(sokkal inkább, mint Schopenhauer úrnak...)
hiába, hogy mindez csak kényszeres képzelés,
hiába, hogy az évek rohannak véget érni,
betelni, mint hazug ünnepek, mint koszos kis karneválok,
ahol az arcok már maguk a lecserélhetetlen maszkok...
Az „örökkévalóság”, az időmúlás, a VOLT és a VAN:
végtelen e g y s z e r i s é g e
adja a bizonyosságot arra, hogy megvan
és megmarad jelennek minden pillanat!
--- És megsemmisítő pillanata a halálnak:
nem búcsú, nem „soha többé” – ellenkezőleg:
örök időkre nyíló kezdete az újra-találkozásnak,
az időekkel többé meg nem zavarható viszont-látásnak!
És ifjú arcodnak, Katalin!*

PODMANICZKY SZILÁRD

Elvetemült naplók (s.)

Rázott a hideg a hegyi viskóban, gyámoltalan lécei között átsüvített a szomszéd viskó visszfénye, az öreglyukig húzott lószőrpokrócból bömbölt a benzinszag, a kinti hangokat úgy hallottam, az őrzőjét eltévesztett lemészárolni engem, megint egy meddőn hányó artistát táncoltatnak a farkára kötött nedves bikakötéllal, a szám körül a levegőnél hidegebb bogár robotolt, a szeméimet mintha száraz kendőkre cserélné a huzat, a mellkasom már nem pumpált, gondoltam, most meghalok, de nem, élek, de akkor, gondolom most, ha meghalok, valaki még bejön a viskóba, csak tudni akarja, hol vagyok.

*

Másnap reggel, ahogy fölébredtem, már nem éltem. Beszálltam egy kocsiába, a legközelebbi falunál kiszálltam, és hazautaztam. Otthon végigdőltem az ágyamon, betakaróztam, aludni szerettem volna, hogy kipihenjem magam, mire végleg meghalok.

*

Aztán fölébredtem, minden ismerős volt, a szagok: az aszalt szomszéd zsírokat kínozott nyers fenyőasztalon, a hangok, hurutom, az ágy mellé lógott karom, ahogy tenyerem siklik a langyos padozaton. Két hasonló távolság: két óra: az egymás ellen mért fölösleges idők, az időközön úsztatott lusta fahasáb, ha beúszik, Londonban paplanban, micsoda kivétel, ha van a világon bili, beleszaladok. Lógok, beleszaladok. Egy fej, testével lohol szabadon. A szabadságot törli a halál, a halált töröli a szabadság, a kettő azonos: két egymásnak ugrott radírgumi. Nem választhatok. Én-e? Nem választhatok. A piramisban éber maradt a hús, kel, köles, liszt. Egy piramisban még, ha lógok, beleszaladok. A dobokon számárbőr, szürke, tompa hangok, mintha mázsás gumicukrot rugdosna svéd eunuk szabad balti államban, ahol a hőszűrők csak egymás gyönyörűségére sugároznak hőn. Kezembe vettem a dinamót, megpörgettem a fejét: Jedlik Ányos születésnapján dinamókkal fűtött főzőlapon emlékpörköltet főzök neki. Nem tudom, csináljátok meg, szép emlék, ilyesmi: Jedlik Ányos Emlékpörkölt. JÁE! A világtörvények is megunják egyszer az önkielégítést. Javítanám másra, de minnek, kint hideg van, önkéntelen hibák, csak hogy minden egy robotmunka. Nem fájdalmas, nem csalódásos, megszokásos. Egy baja van a filozófiának meg nekem is, hogy nem megyünk. Ha pedig nem megyünk, jön az esztétika, a csődjel. Rohamos, bunkós nagy

organizmus, elterül, akár csomós deszkalap, melyen, ha tanúként szétverik a fejünket, akkor sem tudunk többet. Itt be is zárhatnánk, de nyitva maradunk... Nyitva, grammonként felejtve... Nyitva, mint akinek fűrészpórral szórták be kettévágott helyét.

*

Mások, amíg ő szandálban jár nyáron, cipőt húznak, s mintha mi sem történt volna, túrik a hőséget, de csak addig a pontig, amíg saját hőérzékelésük a hátuk mögé nem kerül, akkor aztán eszeveszetten szedik le a cipőjüket, nézik benne a lábuk helyét, és azt hiszik, megóvták magukat attól a pokoltól, ami a lábuk helyén maradt.

*

Keddenként egy kiöregedett artista mereven teázik a szomszédos asztalnál. Látszik a szemén, hogy nem tud másra gondolni, csak a kötélre.

*

A papagáj, amelyik az antennára repült, három órán át meg se mozdult. Egyik szememmel a papagájt néztem, másikkal az antennát, a harmadikkal ezt a kettőt figyeltem, ahogy nézek, látom ma is, ott vagyok. A fekete képernyő előtt feküdtem a földön, sarkamat egy dióbélbe nyomkodtam, az ablak alatt félautomata ernyőket árult egy kövér nő, aki a jobb fülcimpájára fenyőtobozt tetováltatott tavaly, amikor egy csúnya karambolban elveszítette a féltestvérét. Nekem egy órát akart eladni, amelyik nem járt, mondván, ha nincs óram, édesmindegy.

*

Ha nincs jobb dolga, forduljon orvoshoz. (1 orvosban 3 nap alatt 8 kiló mogyoró tűnik el. 3 nap 8 orvosban...), a kémianak miért kellene repülőgép módjára összefüggenie az orvostudommal. Tudom, me-, nem mechanikusak a kapcsolóink, a gondolati kódok: a főcsillár: három kakas narancstalpon, falikarok: gyöngytyúkfüge citromhéjban. Udvari: soha nem, tudjuk, a massa, a massa meg én, soha nem tudjuk, mikor mi világos a sötét agyunkban, ami olyan sötét, mint a világ legelőbb, levege, levőge, legőv, levőg, levgő, legevő, leveg, lőgeve, legv, leveveg, ó, úra, isten neki, leveg. Olyan sötét, lapok, mindent átlapok, mindent átpakolok a zsebembe, lógnak, maradnak a lógó zsebek, nadrág van, zseb, kora ősz, még a jövőig kihúzom.

*

Van egy pipám, beszorult hamuval, napi pipa, pipa panoptikum: éghettem volna máshogy is. Mellette grafitmirgli kék műtokban, tollbelek, egy já-

óra, van még idő, négyre méhek lepik el az arcod, édesmindegy, hogy mi lesz, nem vagy egyedül. Nem vagy az a cowboytípus, ki lő, ha lát, ha méh.

*

Semmi nem eredeti és semmi nem valóságos, minden most van, minden eredeti és minden valóságos, most nincs semmi.

*

Bowie, Bor, Tandori, a nagy ötletek, elmentek vagy megjöttek. Óriási fehér zoknikban fehér nők ugrálnak a felhőkön. A nagy ötletek elmentek. Leszűrni, leszűri. Miért is lennének. Héja a sásba belebukik. Lokátorok az égen. Nincs már honnét elmaradnom, anya, és még egy élet rá, hogy elhihessem...

*

...nincs már honnét elmaradnom, anya, nincs már nap, hogy ne gondolnék erre, vagy mostmár: visszamaradnék, anya, csak ne maradnék vissza, így, én, e, ne, otthon vagyok, nincs ablakom, te látsz, mit láthatnék vissza?, itt vagyok, sovány vagy, elfogyok, s minden közel áll, távol, közel, távol s oly közel, közel, távol, távol s távol, közel, oly közel, s távol-közel, minden oly közel, anya, nincs már honnét elmaradnom, üres a világ, megyek össze, -vissza, ahol azt hiszem, hogy helyem van, hol van, hiszem, anya, látod, könnyen megőrülök, mint mindig, mintíg, én is, jól van, állok, állnak a hidak, stábok, néznek, ahogy nézlek, drágám, együtt vagyunk, lent várnak, csak a méznek megyek, mert még játszik velem, megüt s elvisz a hazaúthuzat.

*

Véget vetek az életemnek
mert semmit sem ér
(nem maradt remény)
e serlegből itt magamba öntöm a mérget
el vagyok veszve nem maradt remény
tőlem már ne várjatok folyamként omló beszédet
mert a szomorú vers is csak vidám szívből jöhet elő
én üres szívemből több nem fakad
vad gondolat, rohanás, hív a heverő
már nem mondatokat formálok csak szavakat
végül minden elsötétül vagy megszakad
ébren vagyok még vagy álmodok
de aztán elmaradt
kettéharapta a lisztkekacokat

HORVÁTH TAMÁS

Szuvenír

(Regényrészlet)

Ahogy Molnárné benyomult a szobába, felszívódtam, mint a gyorsan ölő mérge. Fortyogott bennem a káosz, úgy éreztem, folyékony vassal töltött habcsók ingadozik a nyakamon. Valahová el kell rohannom, különben felrobbanok.

– Hová méész? – kiáltott anyám utánam, kihajolva az ablakon.

– A Dunára! – vakkantottam indulatos-durván, hátra se nézve, mintha egy féltéglát kaptam volna fel, hogy a vállam fölött ablakunk felé hajítsam. Iménti szeretetem határtalan gyűlöletté változott.

A délutáni nap eszét veszve robotolt az égen. Munkadüh, hogy a rekordvároshoz rekordhősséggel járuljon hozzá. Se járda, se úttest, csak összevissza dúrt talaj mindenütt. Építkezési hulladékok, szeméthalmok, lánctalpas erőgépek barázdái közt slattyogtam gumitalpú szandálomban, rövidnadrágban, meztelen felsőtesttel. Agyonmosott tornatrikóm bal csuklómon himbálódzott, miközben ökölbe szorítottam a kezem nadrágsebemben, és kissé előredöntött testtel igyekeztem a Kohász utca felé. Az is csak olyan utca volt, mint a többi, ugyanazokkal az emberólakkkal, házcsontvázakkal, kupacokkal szegélyezve, s végül a felső partélbe torkollott, ahonnan ösvények sokasága vezetett a folyópartra. Három hét alatt úgy kitanultam a járást, mintha itt születtem volna, behunyt szemmel is odataláltam a Dunához. Le kell győznöm a meleg alattomos támadását! Markomba kaptam a trikót, akár egy partizánpuskát, és csirkemellemen, nyápic vállamon, karomon megfeszítettem izmaim. Rajtam ugyan nem fog ki a kánikula, hiába csap a nyakamba, égeti a hátam, szórja nyilait arcomba! Macskaszemrés. Késpengényi. Éppen hogy kilássak. Elhagytam az utolsó házat is, de még nem költöztek be, hiányzott róla a legfelső emelet. Elégtétellel töltött el, hogy magam mögött tudhatom az első szocialista város vas- és acélipari hadseregének leendő kaszárnyáját. A fény legyűrhetetlenlomhán, valamiféle egyendrapp színű káosszá gyúrta a terepet, mely semmi jelét nem adta, hogy duzzadna az öntudattól.

Megbolondított ez a sivárság. Éreztem, hogy napról napra egyre jobban becsavarodom tőle. Patakokban dőlt a verejték homlokomról, le sem töröltem már, hagytam, találja meg az útját. Nekem más dolgom van. Változatosabbnál változatosabb terveimet csócsáltam, hogyan szökhetnék vissza Szegedre, vagy ha oda már végképp nem lehet, akkor a braziliai őserdőbe felfedezőnek, esetleg

(ha minden kötél szakad) útépitő munkásnak. Európa lerobbant akol, eliszaposodott, ósdi kikötő, csak arra jó, hogy valami hajót kerítsek, aztán el innen, el innen! Európa? Átugrom, mint ezt a félig elrepedt betoncsövet itt, és kész!

Rettenetesen hiányoztak szegedi barátaim, az utcabeli banda, a fejelőbajnokságok, meg hogy órák hosszat fecsegjünk, latolgassuk: vajon engedélyezik-e, hogy a Szegedi Honvéd az ősszel induló, új bajnokság előtt néhány, alacsonyabb osztályú csapatban játszó, ígéretes, fiatal titánnal erősítsen, mert eddig még az összes, valamirevaló tehetséget elszípkázták Pestre...

A hiány, a nincs gyötrelme megtermékenyült az augusztusi hőségtől, képzeletem vibrálva tudatta velem, hogy kiszáradt a szám, s a Szahara perzselő homokját sodorja felém a szél. Hiába burkoltam arcomat nemlétező burnuszomba, a szemcsék makacsul ropogtak, csikorogtak fogaim közt, akár az elfogyni nem hajlandó, kopogósra szikkadt kenyérhéj. Vánszorgásom annyi izgalommal sem kecsegtetett, hogy előbb-utóbb, ha másra nem, legalább egy elpusztított oázisra találjak, melynek lakóit leöldösték, kútjait megmérgezték a tuaregek. Mindössze bucka bucka hátán... Jézus és Allah, segítetek! Csak legalább a következő dombig kitartana az erőm...

Csontig aszalódott, légiós szökevény araszol a homoktengerben, kepimet rég elhagytam, ruhám merő cafat, minden egyes lépés órákig tart, de itt a közélben víz van, ez tartja bennem a lelket, érzem a szagát... Inni, inni! Jé, hogy hullámszik előttem a rengeteg, mézédés, hideg víz! Egy hatalmas folyam. Belevetem magam, többé már fel se kelek, hadd áztasson, csobogjon, sodorjon a finom, csillámló élet. Arcra borulva tömöm magamba a homokot, a domb tején megrebbenek a keselyűk, egyre közelebb húzódnak. A nap sokáig keltetett tészta, beledagad a homlokomba, belülről feszíti, nyomja a szemgolyómat, és akkor lecsap egy csőr, kitépi belőlem az átkozott fényt, megszabadít tőle. Bénán, moccanatlanul fekszem, lassacskán elszivárgok, belemosódom a hűvös vízbe, utolsó gondolatom, hogy a folyó magával sodor a láthatáron túlra, a tenger felé...

Amikor csak tehettem, a Dunán lógtam, de a nyomingerek állandóan a parton razziáztak, le-lecsaptak a lógósokra. Igazoltatások, cirkuszok, hercehurcák, bekísérés. Ahányszor Csumiékkel viháncoltam, mindig lefülelték az öböl elhagyott keszonjain ejtőző társaságot, és engem is hazazavartak. Így csapódtam a morgós Jani bácsihoz, vele ugyanis senki sem packázott. Ő itt tótumfaktum, az abszolút háboríthatatlanság nagykövete, olyannyira, hogy még a dzsekások is tisztelettel köszöntötték: „Szabadság, Kovács elvtárs!” „Jó napot!” – morogta kényszeredetten az öreg, mint a puli, amelyik nem akarja kierezteni a bolhát a foga közül.

Nem tartott sokáig, míg rájöttem, honnan ez a respekt. Minden nap találkoztunk, tudtam, hogy pontosan ilyentájt fürdetsi, csutakolja lovait a folyó

egy távolabbi, eldugottabb zugában, mint ahogy azt is tudtam: egyetlenegy mozdulata igazabb történeteket indít útjára, mint az én összes, nyavalygós, csiganyálás képzelődésem.

Háttal áll a kisöreg, térdig a vízben, hosszú, fekete klottgatyájában. A Pávát locsolgatja. Ezüstősz üstöke foglyulejtett hold, messziről is látni, hogy csillog a naphálóban. Sovány, szikkadt ember, akár a szőlőkaró. Fagy, hőség, szél, eső: füttyül rá. Szívós, elnyűhetetlen. Megállás nélkül magyaráz, vitatkozik, beszelget a lóval, épp hogy csak cigarettával nem kínálja.

De hol a Csákó?

– Beteg, kis csikaszom. Ma nem lesz lovaglás, megvezetjük a Pávát, és indulunk hazafelé.

– Mi baja a Csákónak, Jani bácsi?

– Egere van.

– Egere? Az meg milyen betegség?

– Az egér egér. Majd meglátod. Eredj, mártózz meg, amíg a Pávát lecsutakolom.

Látom az öregem, hogy borzasztóan rosszkedvű. Legszívesebben kikapnám kezéből azt a pengeformájúra faragott fadarabot, a tajtékkést, mellyel a ló szőréről csapkodja le a vizet. Segíteni szeretnék, de az öreg visszafordul, fekete szeme erős lánggal lobog, kialudt csikk fityeg a szája szegletében, kackiásra fent bajsza meg-megrándul.

– Mondtam már, hűtőzzél, az kell ilyenkor!

Jani bácsi szava parancs, megtanultam, hogy nem szabad ellenkezni vele. Le a szandált, rá összehajtogatva a trikót és a rövidgatyót. Óvatosan nyújtogatom a lábam a kavicsok közt, s amikor a víz derekamig ér, hátravetem magam, a sodrással birkózom, ellentétes irányban csápolok.

Rajtunk kívül senki sincs az öbölben.

A víz titokzatos csöndje. Ezt nagyon ismerem, de valahogy itt még a hullámok is másképp csobbannak, mint a Tiszában. De sokszor álmodtam már azt, hogy kiszáradt a híd alatt a Tisza, és csak a legmélyén, néhány méternyi szélességben szivárog valami lomha, barna lé, mely pocsolyaszerűen zavaros. Ahogy álomban elindultam befelé a folyómederben, homokbordákon tapostam, hasadékok széléről huppantam le, mentem, mentem, mintha egy láztól gyötört szájadlason ugrabugrálnék; és nemcsak én, de a fél Szeged ott ólálkodott. Most aztán megtapasztalhatja mindenki, hogy mekkora gödrök vannak az innenső pillér tövében, és hogy egyáltalán milyen mély ez a folyó. Már a közepén is túl a homokot szabálytalanul összerepedezett, betonkemény iszap-tömbök váltották fel, majd egyszerre csak cuppogni kezdett a talaj, egyre puhább, csicsegősebb, bűdösebb sár következett, kékesfekete mocsok. Térdig süllyedtem az agyagos iszapban, undorító, de kibírható, aztán bele a pocso-lyába, mely legmélyebb pontján sem ért a nyakamig. Fantasztikus volt, meny-

nyire összeszűkült, milyen készségesen tárta fel hepehupás, árkos titkait a Tisza, s ugyanakkor milyen szeszélyesen terelgette maradék önmagát... Persze, bármennyire is vágytam erre a csodára, ilyen aszályos nyár a valóságban nem volt soha.

A Dunáról soha nem álmodnék hasonlót, sokkal monumentálisabb, méltóságtelesebb, ridegebb, mint a Tisza. Ezen a részen nincsenek is ide-oda csapongó kanyarok. Fent a marton fűzfabozót, sás, magasra nyúlt nyárfák, névtelen füvek, kúszó bogáncsos; a kavicsos part, augusztus lévén, mélyen, laposan nyújtózott a vízig, legmesszebbi csücskén gyökerestől kimosott, korhadó fatörzs, melyet idáig vonszolt a makacs áramlat.

Csordogálás, csapkodás, átalakulás, egyé lényegülés, minden megnövekszik a vízi magányban. Hamiskásan villódzó fénybogarak kápráztatnak, ezer és ezer tükördarab ringatja a partmenti zöldet, az apró hullámok újabb és újabb foszlányokat tépnek az ég kékesfehér, párás fátylából. Ni, egy levél! Ez meg egy mag, valamilyen ismeretlen bokor vagy fa termése, ki tudja, honnan verte le a szél.

Hű, de nagyon ismerem, szeretem ezt az érzést! A titokzatos jelenléte, ahogy beleolvadok, elcsordogálok az idővel, miközben az odafenti világ kék markával tartózkodóan eltol magától.

Megcélzom a zátony végében heverő fatörzset, hosszú karcsapásokkal igyekszem felé. Főlegyenesedem, kilábalok, eldugult fületem oldalra tartom, ugrándozom, amíg csak ki nem folyik fülcimpámra és a tenyeremre a kellemtlen, meleg lé.

Újra tisztán hallok. Jani bácsi önmagát korholja, valóságos vád- és védőbeszédet rögtönöz a Pávából álló, egyszemélyes bíróság előtt: – Hogy én mekkora bikfic vagyok! Sürgettek, hogy ide még, oda még... A Csákó rosszabbul bírta mint te, Páva! Annyira szomjas volt, hogy rángatta a rudat, néha félrevágta a farát... Álljunk már meg öt percre, főmérnök elvtárs, nagyon szomjasak a lovak. Ne vicceljen már Jani bácsi, a főosztályvezető elvtársnak még meg kell mutatnunk az egyes kohót, és el kell jutnunk a Szórád úti építkezésre is... A tervhivatali pacákon látszott, hogy a franc se érdekli, alig várja már, hogy visszaülhessen a Pobjedájába, mely a pártbizottság előtt várt rá. Pobjedával furikázni viszont kész tengelytörés, hát ezért van olyan nagy szükség ránk itt, Páva... Na, gondoltam, kifogok én rajtatok, az egyik kanyarban jól megritytyentettem a csézát, majd elharapták a nyelvüket. Mi az, mi történt, ijedeztek. Semmi, csak megkajszult a kerék, válaszoltam. Hát akkor igazítsa helyre, mérgeződött a főmérnök. Hát ha már így adódott, nem hozna abból a nyomós kútból egy vödör vizet főmérnök elvtárs, agitáltam jobb belátásra a főnökséget. Persze úgy csináltam, hogy éppen egy földből kiálló csápnál csámpásodjon meg a kerék, de annyi sütnivalóm már nem vót, hogy megadja a módját az ivásnak. Amazok majd szétrobbantak a türelmetlenségtől. Tartsa addig oda

a Csákónak azt a lópoharat, főmérnök elvtárs, ne féljen, nem harap ám, biztattam a nagykutyát, miközben kajlibul piszkálgattam valamit a keréken. Hát azt az arcot látni kellett vóna! De nem szólt semmit, csak odanyomta a vödört a Csákó orrához, és akkó' megtörtént a baj! Látod, Páva, mekkora a szerencséd, a Csákó úgy bezlupálta a vizet, hogy alig maradt valami az alján. No meg ő jobban ki vót hevülve nálad, hát mire hazaértünk, mán kókadozott. Hej, a szakramentumát ennek a keserves világnak! Megérdemelném, hogy a Csákó jól fejbedurrantson a hátsó patájával. Hanem meggyógyítjuk a Csákót, de meg ám! Nem kell ide dögész, majd én kikúrálom, holnaputánra még nálad és fürgébb lesz.

Ahá, itt a bibi, gondoltam, ahogy a partmenti sekélyben feljűk trappoltam. Jani bácsi a lónak mondja, hogy a lovas is értsen belőle. Eszerint ma elmarad a várva várt lecke... Amúgy igazi lóbolond az öreg, vagy ahogy Csumiék emlegetik: lóbuzi. De hát milyen legyen egy obsitos, vörös ördög, a híresnevezetes, kilencedik, marosvásárhelyi honvédhuszárezred hajdani őrmestere, aki egy egész svadront vezetett rohamra az orosz útegek ellen a sztojanowi csatában? Más kérdés, hogy a vörös huszárnadrág tizenkilencben vörös rögeszmévé változott, Jani bácsi a legendás 39-es dandárban kergette a proletár világforradalom ellenségeit, le is húzta érte Horthy börtönében a maga másfél évét, de legalább élve maradt.

Mi az, hogy élve? Virgonc! Csumiék szerint csak egy lófaszfényesítő az öreg csont. Dinkák ezek a Csumiék. Jobb is, hogy leléceltem tőlük, arról nem is szólva, hogy anyámat halálra idegesítette ez a bandázás.

Vén csont? Levítézlett hadfi? Korához képest Jani bácsi remekmű: harminc százalék virtusból, másik harminc százalék életrevalóságból, húsz százaléknyi furfangból, ugyanennyi felülmúlhatatlanságig cifrázott káromkodásból, tíz százaléknyi mogorva gögből áll Ókendsége. És ez a hallgatagság csak velem szemben oldódik. Hogy ez összesen száztíz? Akkor annyi! Egy dekával sem kevesebb. Nagyon szívesen megkapargatnám én a hatvankét éveseket, hány száztíz százalékos van köztük, és nem ám csak úgy holmi, sztahanovista módra. Sőt, Jani bácsinak ebbe a száztíz százalékba bele sem férnének a legfontosabb szervei. Mert a jellemvonások nála legalább olyan fontosak, mint a kéz, a láb, a szív, a máj, a tüdő. Nem vitás, a Lófejet is csíptem, pedig csak annyi köze van a lovakhoz, hogy bal karjára tetováltatott egy kosfejű, elfuserált valamit, hosszú fülekkel.

Annyi Jani nevű bácsi van itt, hogy Dunát lehetne rekeszteni velük, de a morgós Jani bácsit senki mással nem lehet összekeverni. Mindig áhítatos lólélekkel morog, foga közt szűrve káromolja, szidja a kurva lóúristenit a kibaszott világnak, ami huszáréknál a legemelkedettebb, legüdítőbb imádkozás. Amíg tizennégyben Galíciában vagdalkozott, felesége belehalt a magzattal együtt a szülésbe, ez lett volna az első gyerekük. Soha nem nőtt újra, lo-

vakkal telt az élete. A dutyiból kiszabadulva előbb istállószolga lett a mezőhegyesi uradalomban, majd néhány év alatt feltornázta magát a Csáky-birtok főlovászmesterévé, így nem csoda, ha negyvenöt után ismét a feketesegűek közt találta magát. „A 'demokráciában' megint elhúzták énnékem a magyar rábaszódíát – mondogatta –, nem számított már se a vörösveteránság, se a sitt. Egyébként szarok rá!” Legyűrhetetlen optimizmussal virgonckodott tovább, s a lovakon kívül nem törődött semmivel. Elsők közt lépett be a téeszcsébe, hátha meghagyják neki maradék két lovát. Csakhogy osztályharcos időkben nincs béke az akácfák alatt. Alighogy csattogtatni kezdték az ostort a kulákságon, gyorsan elbúcsúztatták a Pávától meg a Csákótól, átpasszolták a sertés-telepre. No, ez már több a kettőnél! Úgy mellre szívta, hogy felkereste egyik, régi dandárbeli bajtársát, akinek ki se szabad mondani a nevét, mert akkora potentát. Jani bácsi még soha nem kért semmit senkitől, de most úgy érezte, hogy be kell hajtania járandóságát. A főelvtárs kelletlenül fogadta, de mégiscsak segített rajta: „fontos államérdekből” átirányították lovaival meg egy szerkérrel a dunapentelei építkezéshez. Az öreg tehát műemlék itt, ismert mindenkit, őt is ismeri mindeni, és jaj annak, aki beleköt a Sztálinvárosi Fuvarozási Vállalat egyetlen taxisába! Hamarosan kapott a szekér mellé egy kiszuperált, bőrfedelű, homokfutó csészát is, és...

Mindezt sohasem tudtam volna meg az öregtől, ha nincs bennem az az olthatatlan érdeklődés a lovak iránt, amelyről eddig fogalmam sem volt. Mi több, az enyémenél százszor nagyobb rajongással se nyerhettem volna el bizalmát, ha nem bukkan bennem egy huszárpalántára. Hát ez aztán fenomenális! Huszárpalánta ötvenkettő augusztusában, Sztálinvárosban? Legalább akkora szükség van rá, mint egy kódexmásolóra...

Óvatos kóstolgatással kezdődött. Megyek az utcának aligha nevezhető valamin, egyszerűen csak p-r-r-r, hóha-hó, lefékezi mellettem az öreg a lovat: „Na, kiskomám, van-e kedved elkocogni velem az irodára? Akkor ugorj föl ide mellém a bakra.” Poroszkálás. Néhány odavetett kérdés, s a Pávának vagy a Csákónak címzett megjegyzések. Keréknyikorgás közben fronttörténeti szilánkok. Lónyihogás. Csönd... Jani bácsi fokozatosan avatott be a *titokba*. Hamarosan már én lestem rá, én rágtam a fülét, mikor visz a Dunára lovakat fürdetni.

Egyik nap elkapta a kezem, hosszasan nézegette a tenyeremet, mely a váratlan mozdulattól meg-megrándult markában, akár egy szökni készülő fogoly. – Ne fickándozz már, a teremtésit! – rivallt rám. – Most megnézzük, mit kevert ki neked a sors, mert ide minden bele van ám vésve. Hű, a szerelmes krisztustövisét az anyja viganójának! Ilyen hosszú életvonalat még nem láttam, nézd, ez az a ránc itt, ami bekanyarodik a hüvelykujjad alá. Az a kicsi csillagocska pedig amott a középső ujjad tövében aszongya, hogy mindig jóban leszel az állatokkal. Meglátjuk, van-e türelmed a lovakhoz, de minden jel arra utal. Először is, tanuld meg, hogy a ló a legjobb barát. Adott esetben egy jó ló

többet segíthet rajtad az anyádnál és az apádnál. Tudod, hányszor mentette meg az életemet az első háborúban az én gyönyörűségem, hóka kancám, a Virág?

Egymáshoz csapódtunk az öreggel, és attól kezdve nem is nagyon akartunk széjjelkanyarodni. Jani bácsi társaságában olyan biztonságban éreztem magam, ahogyan az építkezéssel összebarmolt hepehupák ténfergői közt soha. Csumi? Lófej? Konok? Alkalomszülte guberálók ezek a pesti jampecek, akik az életbenmaradáshoz szükséges szeméttörmelék átrostálásáig, egyik pillanatról a másikra ugrálva megosztják egymással kudarcaikat, s ugyanolyan nyomtalanul röppennek szét, akár egy verébcsoport. A lovagnál viszont megfigyelhető az örök állandóság és változatosság, például, amikor a legyeket csapdossák farkukkal, vagy ahogy villanásszerű váratlansággal – mindig másképp – meg-rándul a bőrük. Csumiéknak nincs semmiféle, belső mágnesük...

Sejtettem, hogy nem vagyok Csumiékkal túlságosan igazságos, minthogy azt is kezdtem kapisgálni, milyen bizonytalanság, gyávaság dolgozik bennem, s hogy ezáltal több pánikerőt zúdítok magamra, mint amennyi energiát a leg-hatalmasabb turbina valaha is termelt. Ezekben a napokban végletesen eldőlt bennem: soha nem tudnám elviselni, hogy ez az itteni, a szegedit fölényesen meghaladó unalom, s a lehető legkötelezőbb szürkeség a hétköznapi keresz-tjére feszítsen. Szocialista átlagkrisztusok hősiességének az építőmunka oltárán? Nem! Ennél semmi sem hazugabb, valószínűtlenebb! Éppenséggel az ellenkezője igaz: a grafikonoknál, a faliújságok cikkeinél, a megafonokból áradó, mozgalmi daloknál, a termelési mutatók, adatok, számok végeérhetetlen felsorolásánál, a békeharci váltig ismételt jelszavainál semmi sem megfoghatóbb ebben a szovjetmagyar, népi demokratikus pusztaságban. Másrészt viszont nincs ennek az összevissza dúrt, ormótlan kombinátkezdeménynek egyetlen zuga sem, ahol megtörténhetne egy hajszálnyis csoda. A rémisztő egyformaság itteni, keszkekusza terepasztalából nap nap után nőnek ki az egyforma házak. Egy-forma emberek egyformán ócska táskákkal egyforma kenyér és parizer után loholnak (de legalább ezeket itt minden népboltban lehet kapni), ziháló teher-autókon egyforma svájcisapkások zötyögnek az egyformán fölállványozott épületcsontvázszőrnyek felé...

Annak idején, valahányszor kiborítottam a padlóra a semmi másra nem használt, rongyos hátizsákból játékkockáimat, mindig valami megmagyaráz-hatatlan kétségbeesés fogott el. Mintha felismerhetetlenségig rombolt, össze-vissza heverő vármaradványokból kellene újjávarázsolnom egy szeszélyesre tornyozott, ritmustalan, indiai palotát, mely csak arra való, hogy kapuján be-vágtassanak a legendák. Ilyenkor mindig hosszasan törtem a fejem, mit is talál-jak ki, mit is kezdjek kockáimmal, de persze semmi nem jutott eszembe, csak nagysokára kezdtem valamit taláломra eszkábálni. Ez az elodázhatatlanul rám váró feladat vonzott ehhez a hiábavaló játszadozáshoz.

A világ rózsaszínbe olvadt körülöttem, gyöngyházás körömlakkjába fojtva a múlt összes bánatát. A szemközi part eltűnt, a Duna megnőtt, kitágult, a víz letérdelt elém, alázatosan odanyújtotta hátát, ígéretve, hogy nem áll ellen, nem húz a mélybe, ugorjak csak nyeregbe, vágtsak végig hullámain, hiszen a végtelenségen túl, valahol már vár rám a felfedezendő, brazil vízesés fenséges látomása.

Igen ám, csak előbb meg kéne tanulnom lovagolni.

Az öreg kizökkentett az ámuldozásból, szavai józanítóan dörrentek, mint a puska lövések. Ez ez, amaz meg arra szolgál, ezt ide szíjazzuk, amazzal meg azt csináljuk, látod, ehun van, ni, már kész is, most pedig ide vigyázz!

Eszét vesztett nyúlként ugráltam Jani bácsi körül, majd kiugrott a szemem, úgy figyeltem nyergeléssel kapcsolatos mozdulataira. Semmi másra nem emlékszem, csak arra, hogy nagy, már-már csontossá porcosodott füléből sűrű, ősz bozót kandikál elő, akárha valami hóval borított cserje hajolna ki a kerítésen.

Fogalmam sincs, hogyan kerültem a nyeregbe, nyilván az öreg segített, de egyszerűen csak fent ültem, és egész testem együtt hullámozott a Pávával, a Dunával, a bányákkal, puffadt éggekkel. Oly magától értetődő, félelem nélküli tartással zötyögtem, mintha anyám lóháton hordott volna ki a méhében. És még csak meg se lepődtem, pedig alapjában véve mindig nehezen tanultam meg a bonyolultabb mozgásokat. Milyen sokat küszködtem például, míg végre rájöttem, hogyan hangoljam össze kezem és lábam tempóit úszás közben! Vagy a biciklizésnél a fordulás, a kormányzás görcse, mely szöges ellentétben állt a pedált taposó láb mechanikus mozdulataival...

Ez meg itt most egyből megy, mint a karikacsapás.

Az öreg a világot se dicsért volna, csak ordibált, dirigált: – Szorítsd a comboddal! Hogy fogod azt a szarát! Egyenesen ülj! Ne olyan mereven! Mi vagy te, halszájka? Befelé, a nyereg közepére! Piócazz, a teremtésit, a segged lyukával!

Így teltek augusztus közepén a napok. Reggelente verejtékben úszva, ébredtem, azzal az eltökélt szándékkal, hogy megszököm, nem halasztgatom tovább, még a mai napon nekivágok a nagyvilágnak. Csak Jani bácsi lovaglóléc-kéi rángattak vissza, tartották bennem a lelket.

Tegnapelőtt meg azt mondja: – Itt a kezem, nem disznóláb, csapjál bele gyorsan.

Úgy meghökkentem, hogy a vizes rongyot, mellyel a Pávát törölgettem, a hónom alá kaptam.

– De miért? – kérdeztem hülyén aggodalmaskodva. Csak nem akar maga mellé venni lóvakaróinasnak? Egy hét múlva kezdődik az iskola, és anyám mintha ingerültebben bánna velem az utóbbi napokban. Kétszer is leszidott, hogy már megint sokat csavargok. Igazából örült, tudom, hogy az öreg meg-

szabadított Csumiékától. Büszke, dacos természetén nehezen gyógyuló sebeket ejtettek a közelmúlt szörnyűségei. Már nem rúzsozza a száját, nem lakkozza a körmét, egyedül a kendő ellen lázad, nem hajlandó az itteni „divatnak” megfelelni, prolisán a haja köré csavarni.

– Miért, miért! – zsörtölődött az öreg. – A nagy dari faszáért! Ünnepelesen kijelentem, hogy született lovas táalentum vagy. Hej, micsoda nyalka huszárt neveltem volna belőled!

Átszakadt a gát, dicsőségem zúgva-bögve nyelte el a világot. Immáron győztes hadvezérként száguldozom Indiától Andalúziáig, Sztálinvárostól Londonig, a Duna partjától a Csendes óceánig. Lábam előtt hevernek a meghódított népek. Első ütközetemből csupán arra emlékszem, hogy a Páva nyergéből vezényelem az attakot a meredek, agyagos part felé...

Most, hogy a Csákó beteg, az öreg szögletes, türelmetlen mozdulatai kisérik belőlem a romantikát: izgatottság és feszültség vibrál a levegőben, s ez engem is jobban ingerel bármiféle szidásnál, hőségnél. Másrészt igaz, hogy sietni kell (a kártyázás miatt eleve később indultam Jani bácsihoz a szokásosnál), a nap ugyan még odafönt packázik, mintha nem akarná tudomásul venni, hogy másfél órán belül befuccsol. Most még vakítóan tűz, ám nemsokára sűrűbb lesz a színe, egész napos szabotázsakciójáért levágják a fejét, vérgömbje belezuhan a láthatár alján egy felhőbe. Lehet, hogy holnap eső lesz? Majd elválnak, most azonban induljunk, sötétedésig haza kell érnem. Jani bácsi ügyel is erre, néhány perc, csak járassuk meg a Pávát.

Belekapaszkodom a kötőfékbe, a sárga kanca okosakat horkant, fel-felkapja a fejét, nagyon megértőnek mutatkozik. Végeredményben senki sem méltányolhatja nálánál jobban Jani bácsi enyhítő körülményeit, az a lényeg, hogy a tisztelt bíróság minél előbb kapjon már enni!

– Föl mersz-é pattanni a hátára, csak úgy szőrin? – vakkant rám az öreg.

Hahó! Halihó! Mi az, hogy!

Szívtipróan imbolygok, lüktetek a kanca hátán, belefogódom szőke sörényébe. A helyzet azonban egyáltalán nem olyan bársonyos, még erre az angyali természetű Pávára is átragad idegességünk, hiányzik neki a Csákó, kétszer is megrántja a nyakát, félrebillenek, megingok. Jani bácsi odaugrik, lekap a ló hátáról.

– Kezdetnek nem rossz – csettint elismerően –, de most fájront!

Páva hátára dobja a hámisszámot, befogjuk a rúdhoz, ringatózva ügetünk a kirágott földúton. A kerekek meg-megcsikordulnak egy-egy földből kiálló tégladarabon.

Tíz perc sem telt bele, és Jani bácsi szállásán voltunk. Eltakarítatlan díszlet, kicsi parasztház a régi Penteléből a négyemeletes óriások közt. Talán azért hagyták meg, hogy legyen a taxisuknak lógarázsa. Szoba, konyha, kamra, istálló. Kerítés semmi, rég elhordták, a hajdani udvaron csupán három akácfa

kókadozik. Az öreg maga vágta ki a cseresznyét, a terebélyes almát, meg a sudár barackokat, annyira a bögyében volt, hogy a környékből mindenki hozzá jár gyümölcsöt lopni.

Az istálló mögött trágyadomb gömbölyödik jó, nagy, kövér legyekkel. A zápos szag kérlelhetetlenül benyomul a környező házak nyitott ablakain, mégsem balhézik érte senki. Az itteni népeknek nincs hová szökni. Különben is: ha a trágyadomb szúrós, nehéz bűzét megfejelik saját büdösségükkel, eredményesebben harcolhatnak a rothadó kapitalizmus ellen.

Rekordgyorsasággal fogtuk ki a Pávát. Hűsölgjön csak néhány percig. Először itatni, utána etetni, különben idő előtt a belekbe sodródhat a gyomor friss tartalma. A lótartásnak is van tízparancsolata, és Jani bácsi halálos bűnt követett el, pedig mindent tud a lovakról. Tanulság: ha nincs kapkodás, nincs, ami hibát szüljön.

Verőfényből érkeztünk, csak lassacskán szokunk hozzá az istálló félhomályához.

Mindenkinek akad egy talpalatnyi föld ezen a világon, egy zug, ahol meghúzhatja magát, még azoknak is, akikre nem figyel oda senki. Akit nem szeretnek, az majd megtanulja önmagát szeretni, a szenvedés megjelölteti ezzel a ganéval, húggyal átítatott szalmával itt a jászolban. Odaát az örök vadászmezőkön mindig a mártír lovak kapják a legdúsabb legelőket, a legpompásabb istállóknak is ők laknak, a legjobb gazdák fésülgetik sörényüket. Minden ló a Paradicsomba jut. A legbutább, legcsökönyösebb, legrosszindulatúbb ló is angyal az emberhez képest.

Ilyesmiket mond az öreg, miközben bajszát odadörzsöli a Csákó pofájához. A két lóállás közt márványosra csiszolódott farudak gömbölyödnek.

Reszketve, nyihogva, szinte sírva néz ránk a Csákó, vérerekkel hálózott, mélybarna szeme kínfátylas-tompán csillog. A Páva nyugtalanul horkant, a rudak közé nyomja szőrös orrát, de a Csákó nem fogadja a köszönést. A mén szép hattyúnyaka visszagörbed pietás fájalmába.

Csákót Jani bácsi vezeti ki, nekem bent kell maradnom a Páva mellett. Csak, ha majd szól az öreg, akkor mehetek utánuk. Még csak meg se érinthetem, meg se simogathatom Csákó gyönyörű, hamuszínű szőrét.

Utánuk nézek, Jani bácsi lazán fogja a mén kötőfékét, a Csákónak járás közben meg-megbicsaklik a lába.

– Itasd meg a Pávát, aztán gyere ide – hallom az öreg hangját odakintről.

Nicsak, még öt percet sem kellett várnom. Felkapom a lópoharat: egyszerű, patyolattisztára súrolt bádogvödör. Nem kerülhet bele étel, és senki más nem ihat belőle, mert a lovak kényesebbek a királykisasszonyoknál.

A vízcsap egy földből kiálló csőre van szerelve az udvaron. A blokkházak szomszédsága is kecsegtet némi előnnyel. Telefolyatom a vödört, s látom, hogy Jani bácsi a Csákó nyakát tapogatja.

Vissza a Pávához. A ló mohón szürcsöl, közben csapkod a fülével, sok itt a légy.

Kitámasztom az istállóajtót. Időközben feltámadt a szél; körbecirógat, mint anyám bő, krepp szoknyája kisgyerekkoromban. Lábunk előtt kikoptattott, homokos föld, itt-ott ritkás foltokban sárgul a fű.

Csákó, aki mindig olyan kevélyen tartotta a fejét, most gubbaszt, Jani bácsi éppen a szügyét és a nyaka alját dörzsölgeti.

– Ebbe én nem megyek bele – suttogja komoran a lónak.

Vajon miről alkudoznak? Hogy kié legyen az egér?

Ijedősen hunyorog az első csillag a narancsszínűre zománcozott alkonnyatban.

– Itt – mondja az öreg. – Érzed?

Fogja a kézfejem, ujjaim lefelé siklanak a ló meleg nyakán. Egy csomó. Diónyi göb, kemény.

– Mindig hivalkodik a bűn, ha az ártatlanokat sújtja – sóhajtja az öreg. – De ez mán az én lelkemen szárad, csakis az enyémen.

Szóval, ez az egér. Biz'isten, nem macskának való.

– Namármost! – húzza ki magát Jani bácsi. – Ütközetre készülj!

Kit kell itt eltiporni?

– Szaladj az ollóért! – villan rám. – A stelázsín van.

Miben sántikál ez a vén táltos? Hajának pogány ezüstjére rácsöppen az elnyisszantott, nappali fény. Csak nem ezzel az ollóval... csak nem a göböt... a Csákó bőre alól... csak tán nem...

És én ezt még meg is kérdelem tőle, ahogy az ollóval visszajövök.

– Mekkora nagy marha vagy te, fiam! – mérgelődik az öreg.

Most mi van? Dühöng? Majd felrobban! Darabokra szaggat egy újságot.

– Pedig hát ezt is egy szögöditű' tanultam, de az okosabb vót nálad – morogja, és az egyik újságfecnire óvatosan ráhelyez egy szép vastag dohánylevelet. Hosszúkás, barnára száradt, vágatlan levél, akárha valami növénygyűjteményből faszolták volna. – E'kke' most ide!

– Szögödi – javítom ki. – Az „ő”-ket mindig elhibázzák a nem oda-valósiak.

– Szögödi vagy szögödi, az nekem teljesen mindegy. Irtóatosan hatásos ám ez a praktika, majd meglátod, kis csikaszm.

Belekap a ló sörényébe, lenyisszant az ollóval egy tincset.

Kuruzsló!

A levegő olyan sűrű lesz körülöttünk, mintha tejbefőtt kukoricakása ömlene az égi dézsából.

Már megint rémeket látok? Vén, gonosz mágussá pingálja át Jani bácsit a képzeletem.

Varázsló!

Dehogysis. Csak lóvarázs-varázsló...

– Micsoda jó komám vót az a szögödi huszár... Az Andris. A Gombkötő Andris. Tyű, nagyeszű gyerek! Régi vajákos családbú' származott. Majd e' mondom, de nem most. Abba mán az elején megegyeztünk, hogy avvóna a jó, ha a világ másnapra átválna egy irdatlan, virágos rétté, tele jányokkal és lovakkal, huszár meg csak kettő, osztán lesbú' megattakolnánk Őketet.

Bele a lótincset a dohánylevélbe, pödrés. Bele a szivart az újságpapírba, pödrés.

– Roham-ra! – kiáltja az öreg.

Neki a ló pofájának, rátenyerel a bal orrlyukára, prüszköl a Csákó. Jani bácsi keményen birkózik a lóval. Előzőleg a kötőféket a bal karjára tekerte, hogy mindkét keze szabadon maradjon. Baljával az állat másik orrlyukához dörgöli a huszárhavannát. Csákónak nem tetszik, kapdossa a fejét, nyihog, tüsszög.

Vajon, mit meg nem csinálna az öreg, ha volna egy harmadik keze?

Sicc, egér! Szét kell nyomorgatni, szét kell masszírozni. Hogy az a Radnára járó, paradicsompicsájú hejdermékű cafrangolná ezer miszlikre azt a bőr alá bújt istenátkát!

Csákó ágaskodik, tiltakozik, nyerítve ordít. Nagyon fájhat neki.

Gyarló emberi méz: könnycsepp gördül végig az öreg arcán, együtt szenved Csákóval, de akkor se hagyhatja, hogy miatta pusztuljon el a ló. A Csákó testvér és barát, apa és fiú, szövetséges és kolléga. Bizony, szakikáim!

Az ötödik attak után mintha lappedna a göb...

Táltos és ministráns, egymás nyomában, körbe-körbe menetelünk az akácfához pányvázott Csákó körül. Jani bácsi valami mondókát is dünnyög, egy szót se értek belőle.

A ló megkönnyebbülve toporog, hálásakat horkant, már csapkod is a farkával, ahogy tér vissza belé az élet.

Az ég alja epesárgán ragyog az irigységtől. A tudósok odalent ülnek az ajtó melletti, ócska, kopott lócán, és nem fohászkodnak a föntiekhez tanácsért. Segíts magadon, a Párt is megsegít!

Összecsavarodik a nyelvem az étvágytól. Házikolbász! Micsoda ritka csemege.

A Páva az istállóban rág, a Csákó idekint böjtöl az udvaron. De mi most a Páva nyomdokain haladva küzdünk a dolgozó népért.

– Ettű' az Andristű', a kenyerespajtásomtű' tanultam ezt a trükköt, meg sok mást, még Galíciában. Éccé' a főhadnagynak járt így a lova, egy csodaszép, fakó mén, okos, bátor állat, többet tudott az három generálisnál. De a szomjú-ság és a rohanás kigyilkolja az emberbű' a józan eszit, s nem gondol a leghűségesebb társával, de még saját magával se, csak tömi a bendőjébe az éretlen, zöld szilvát. Aztán ne csodálkozzon, ha a kozákok rajtaütnek az árokparton, mi-

közben éppen a belit fossa ki... No, de hun is tartottam... Ja, igen. Szóva', a főhadnagy fakójának is egere lött. Látod, harminchét éve mán, és én azóta is csak úgy mondom, mint az én Gombkötő komám, hogy lött... Ő meg csak vót, mert meghótt szegény. Na szóval, aszongya a főhadnagynak a komám: majd megkúrálom én a Miskát, jelentem alássan, csak tessék rám bízni. Mit vót mit tenni, állatorvos sehol, egy hete kóboroltunk mán a galíciai sárban, valahol Ludije környékén, szétszóródva, hebehurgya parancsoktú' gyötörtetve, elszakadva az ezredüktű'. Aszongya a főhadnagy, jól van Gombkötő, de ha elbaszarintja nekem a Miskát, akkó' jobban jár, ha nekiszalad a kartácstűznek. Tessék bennem bízni, jelentem alássan, nyugtatja a pajtásom. És ő akkó' engem is beavatott. Aszongya, gyere, tanulj, lesd e', hogy kúrálom. Hát ugyanúgy, ahogy mi most csináltuk. Aszongya a komám a végén: mikor Krisztus urunk itt járt a földön egy szamár hátán, ráfordult egy kőhídra, és kificamodott a lova lába. Szent Fice Máté meg rögvést odafutott, szent keze' megnyomkodta, szent szájáva' háromszor megfúta. No hát, aszongya, most mi is megkerüljük háromszó' a Miskát, és közben aszongyuk: „Ín az ínnal, vér a vérrel, csont a csonthoz forrjon! Olyan ip legyen, mint azelőtt vót” Hát olyan is lött! A főhadnagy meg majdnem kezét csókolt neki.

Bíbor sebek szakadnak ki a láthatárból. A szemközti nagy házakban ki-gyulladnak a légyszáros, meztelen villanykörték. Csupán negyedóránnyira lakunk az öregtől, de idáig mindig hazafuvarozott. Ellenben most, hogy a Csákó beteg, gyalog vágunk neki az útnak. Jani bácsi ragaszkodik hozzá, hogy elkísérjen: – Ha el akarnának otthon tángálni, majd én tartom a hátam helyetted.

Szóttalanul baktatunk egymás mellett, a homály egyre sűrűsödik körülöt-tünk.

Anyám a fejét csóválja, apám udvariasan befelé invitálja az öreget, de Jani bácsi szabadkozik: várják a lovak, beteg a Csákó, holnap is nap lesz, és ez a mai is szörnyű nehéz volt.

– Snájdig egy fiuk van, bátor és tudós ember lesz belőle, erre mérget ve-hetnek – dicsér szembe mindenki előtt.

Elpirultam, anyu viszont megnyugodott: – Milyen remek ember ez a vén huszár, mégiscsak egy komoly, tapasztalt valaki.

– Csakhogy végre belátod, Ircsikém – helyeselt Apu.

Az öreggel már ismerték egymást, fröccsöztek is együtt. Jani bácsi eleinte nem akarta elhinni, hogy közel egyidősek, csak akkor olvadt ki belőle a gya-nakvás, amikor apám elmesélte, hogyan menekült meg Piavénál 1918-ban.

Azon az éjszakán nyugtalanul aludtam. Azt álmodtam, hogy kimelegedve Jani bácsi vízcsapjából iszom, s rögtön utána kelések nőnek a nyakamon. Lük-tető, nyilálló daganatok. Az öreg felnyúl az égbe, s egy onnan leakasztott, fénylő aranyhurokba szorítja a fejem. Jobb kezében a lángon fertőtlenített bicska. „Ín az ínnal, vér a vérrel, csont a csonthoz forrjon” – mormolja, és be-

lehasít az egyik göbbe. Felkiáltottam a fájdalomtól. Éreztem, ahogy a forró, gyötrelmes genny szertespriccel, s a hátam mögött az egész világ kifakad, szétfolyik, csak egy mocskos, bűzös, vérző üreg marad a helyén.

Felriadtam, és a nyakamhoz kaptam. Sehol semmi, pedig még ott dőölt az ujjaim mögött a rettenetes kín. Ép vagyok, semmi bajom, csupán a hőség, és a rossz fekvés a padlóra terített pokrócokon. Mégse könnyebbültem meg. Nem bizony! Csupán újjászülettem bennem, amitől annyira rettegettem: a hétköznapi szürkességének rendíthetetlen örökkévalósága.

JÁSZ ATTILA

A hasonlat-vidék

AVAGY FOLYÓBESZÉD SZIGETEKSEL

DÉL ARANYÁBAN. FÜRÖSZTENÉD arcodat
Hangod nem zúg a vizek fölött
Kialtanál a sötét föld virágaihoz
Ezüstfelhők mosolya száll
Mondd Menon hol van akit keresel?

MINDANNYIAN. visszafordulnánk
Legalább látni lehessen
Hogy igen vagy nem
Ha csak a köves út vakít fehéren
A látvány szemünk gömbjébe zárul

ELSÜLLYESZTENI IDŐ előtt
A vágyat nem lehet
Az agy sívatazában sem
Csontok fehér templomát
Csak a hullám szentelheti fel

MI NYÍLIK. szárnyaid elé? (Egy ablak)
Magányos madár éneke mezőn
A könyveket zápor mossa el
(A felejtés zápora)
A keskeny ösvényt régóta nem érintette láb

OLDD EL GONDOLATUNKAT a földtől
Felejtés és halál fivére te
Jöjj vissza hozzánk
Isteni édességed csepegtesd belénk
Mutasd hogy bomlik csendben a hús

*A DAL VARÁZSÁVAL hív az óceán
Ragyogva vár a hullám taraján
A szél mutatja az utat
A fény láncon húzva ring
A mélység felett egyensúlyoz a hold*

*TÓ ÓRZI hideg mélyben
Feljegyzéseid sötét füzetét
Hangok rezegnek
Ag zörren
Hold a fák közt betűről betűre süt*

*TEREMTETT MÚLÓ dolgok
Pillanat-titkok forrása fakad
Rejtőzik szemünk előtt az „örök”
Éjszaka van
Barlangmély hűvöséből feltörök*

*A FÖLD SÖTÉT.HALLGATÁSBA MERÜL
Míg nem ragyogsz fel a horizonton
A hajók föl-le eveznek
Nyitva minden út
A halak már sugarak a tenger mélyén*

*LEGJOBB (ha van egyáltalán ilyen)
Reggel öt és fél hat között
Hegyet keresni réteken
Vagy fák ágairól hulló
Vízcseppben a sivatagot*

DANYI MAGDOLNA

Józan esti tervek egy meddő órán

*Magam vagyok, nagyon. Nem tudom, szoktál-e
gondolni erre? – Rámesteledett ma is, ám
messze még az éjszaka, van még időm, hogy
felkészüljek rá. – Elhatároztam, lázas
polip-karjait türelmesen és szelíden, újra
és újra, lefejtem majd testemről. Ha kell,
hajnalig birkózom majd veled, de nem fogok
többé elmerülni a vágy izzó bugyraiban. –
A parázsló sötétben nem fogom többé felidézni
a hangod, mondataid. Alakod. – Mert priccsé
változott miattad az ágyam, s pribékek
ólálkodnak a házunk körül. Dorisz kutyánk
hűségesen ugatja őket, mire én még inkább
félek. Néha annyira félek, hogy fel kell kelnem. Ülök a
lámpafényben, szívom, ki tudja
hanyadik cigarettám, s várom, jöjjön, aminek
jönnie kell. – Nos, ennek vége lesz. Mélyen
magamba rejtelek; majd találok számodra magamban
egy biztosságos rejteket. – Hozzáférhetetlenné
teszlek a magam számára is. – Így talán
elviselhetőbb lesz, hogy nem lehetek Veled,
nem lehetsz velem. Így talán elviselhetőbb
lesz a remény. – Napközben szép szerelmes
verseket fogok majd írni, ha sikerül. –
Nem Rólad és rólam; magáról a szerelemről.
A csodás szerelemről, amiről majdnem lemondtam
már, s most ismerni szeretném. – Ha hiába
várnálak, így is iszonyú lesz. Ha hiába várnálak,
az a halálom lesz, de én nem veszem majd észre.*

Palics, 1996. január

KABDEBÓ TAMÁS

A negyedik parancsolat

1990 óta ez az ötödik esszém a Tízparancsolat egy-egy tételéről. Azt kutatom, mennyire érvényesek a mai szekularizált világban ezek, a hagyománytól megszentelt törvények. Tudvalévő, hogy Mózes után a zsidó nép egy sokkal bonyolultabb törvény- és értékrendszert tulajdonított Jehovának, amelyből az erkölcsi lényeket tízre redukálták. Bibliáktól függően a parancsolatok sorrendje más – én a katolikus Újszövetség hagyományát követve számozom őket. A jelen esszé tárgya tehát az *Apádat és anyádat tiszteljed* predikátum, a dekalógusban első az emberi együttélésre vonatkozó törvények közül. Korábbi írásomban az Első, az Ötödik, a Hetedik és a Tizedik parancsolat *erkölcsi-törvény-kéknymatró*ról írtam, a kezdeti *Magyar Napló*, a *Tiszatáj*, illetve a *Forrás* és a *C. E. T.* hasábjain.

Lényeges, hogy már induláskor tudassuk, ezek az esszék sem nem igyekeznek a Tízparancsolatot a Gondviselésnek tulajdonítani, vagy lovat adni az istentagadók alá. A hit kérdésében szándékosan nem foglalok állást, mert célom nem a bölcséleti megosztás, hanem a gyakorlati egységesítés. Ha a törvények általános érvényűek – s erre enged következtetni a variánsok felbuknása a Koránban, a Taoban, Buddha tételeiben –, akkor betartásuk az emberi együttélés harmóniáját támogatta a legutolsó időkig, akár Isten rendelésére, akár nem.

A szülők tiszteletére vonatkozó erkölcsi törvényt a legóvatosabban fogalmazták meg a tíz közül. A „tiszteljed” szó inkább jó tanácsot, mintsem parancsolatot közvetít. Bár úgyszólván minden mitológiában: a skandinávban, a keltában, a görögben, a héberben, az egyiptomiban, stb. találunk példát a megokolt és halálos küzdelemre apák és fiúk között, számuk lényegesen kevesebb, mint az ellenpéldáké. Zeusz uralmáig kannibalizmus uralkodott a görög égben, vele, tőle eredően új összhangot teremtettek meg egymás között (ha civakodtak is) az istenek, s ezt a békét próbálták biztosítani, vagy helyreállítani, újból és újból végét vetve az emberek öldökléseinek, háborúinak. Ábrahám majdnem megöli Izsákot, Absolon Dávid életére tör, de a páttriárkák és a ragaszkodó leányok, hű fiak sokkal hosszabb sora bizonyítja a szülő és gyermek közti kapcsolat érvényét és mélységét. Az is lehet, hogy csak idealizálja a gyakorlatban oly törekeny, és hosszú lejáróban mégis oly időtálló viszonyt. Freud előkaparja Oedipust, de a görög tragédia trilógia főhősének nem volt komplexuma. Sorstragédiát élt át.

Az első kihívás az idők mélyéből ered és a társadalmi rendszerek egy nevezőre hozásából adódik. Szokások szublimációjának vektora a törvény – vagy az isteni tanács –, olyan beidegződések folytatása, melyek az élet nevében születnek és a faj megmaradását biztosítják az egyén egzisztenciájának megcsorbítása nélkül. A negyedik parancsolat egy embrionális humanizmus csíráját melengeti, melyet majd a sztoikusok filozófiája öntözget, s Szent Ferenc kereszténysége szökkent szárba. Érdekes itt megállni egy pillanatra. A középkori kereszténység kultikus önsanyargatása egyrészt elnyomta az életöröm természetesebb megnyilatkozásait, másrészt el kellett hogy tűrje a pogányok, a hitszegők, a szakadárok, a másditűek viselkedési módjait. Ferenc Dantétől innen és Benedeken túl nem szüleit, hanem osztályának szokás- és értékrendszerét tagadja meg, új utat enged az életörömnek és elülteti az ekológia magvait. Természet-himnusza a farkastestvér iránti szeretete, a madarak dédelgetése egy olyan ember lelki arculatát mutatják, aki a teremtés minden lényének békéjét a szívében viselte.

Bár korábban is van ilyesmire példa, az ideális és idealizált szülő–fiúi, gyermek–apai viszony Ferenc humanizmusával szökken szárba. A görög és római mitologikus családkép civakodó és csalásra hajlamos kényuraknak, delnőknek mutatja be az isteneket. A judaizmusban Isten bíró, kinek büntetése nyomorúság, halál, sorozatos átok, jutalma gazdagság, sok gyermek és (helyelközzel) boldog családi élet. A kereszténység az égre rajzolja a családi életet: Mária, a földön az önmehtagadó Józseffel együtt neveli az Istenembert; az istenség pedig nemcsak jelképes, hanem tulajdonképpen apa is. (A guyanai wapishana indián mítosz szerint szellem az „Isten” – neme nincs –, de teremtménye, az Arapaima őshal, mindennemű élet ősanija, már nőnemű.)

A szentferenci Isten jóságos odafönti családapa, aki minden teremtményét szereti, s akihez minden teremtmény, fiúi-leányi szeretettel kapcsolódik. Az emberektől Szent Ferenc megköveteli a megnemszűnő gyermeki ragaszkodást, a teremtmények között előlegezi a testvériséget.

A szülői szeretet általános érvényű a bioszférában. Vagy a fajfenntartás ösztöne diktálja ennek a szeretetnek a módjait, vagy éppenséggel a szeretet továbbadásának folytatólagos eredménye a szaporulat, a megannyi egyed. Az eredmény mindenképpen a faj fennmaradása. Az emlősök közül a többség törődő szülőket mutat fel – az anyának nagyobb szerep jut, rendjére –, a ragadozók között a macskafajtáknál megbicsaklik valami: az apa gyakran a fiak, a fiúk az apák életére törnek. Ha ehhez a balszokáshoz hozzáadjuk a föld vadonainak katasztrofális csökkenését, megértjük, miért éppen a tigris, a leopárd, a gepárd, a párduc, a puma van kiveszőfélben. Szöges ellentétben a macskafajták patriarchális tendenciájával, az elefánt, a majom vagy számos madárfajta gondosan neveli csemetéit, melyek a növekvő korban, a fészekben és azon kívül, ragaszkodnak szüleikhez. Ha az embert az állatvilág legfejlettebb tagjá-

nak („a teremtés koronájának”) tekintjük, elméje, tudatának fejlettsége, eszközhasználata, nyelvképessége révén, akkor az emberfajta szülői gondoskodását most a fejlődés jelenlegi csúcán szemléljük. A józan ész és a tudományos vizsgálat szerint a szülő és gyermeke közti szeretet reciprocitás ugyan, de intenzitása különböző. Magyarán a szülő jobban szereti gyermekeit, mint a gyermek szüleit. A kapcsolat fennmaradását viszont nemcsak életre, hanem generációkra szólónak tekintjük. Az intelemben: tiszteld szüleidet, beleértendő: nagyszüleid, dédnagyszüleid és a már nem élő eleid is. *Tiszteld családfejedet*, mondhatnók okkal és joggal. (Lásd a tulajdonjogokat és az öröklődési törvényeket.)

Az őszövétségi patriarkátus a zsidó hitrendszerben az Isten ajándéka. Bár az apa–fiú viszonyban nagyobb szerep jut benne, mint a leány–anya, leány–apai viszonyban, lényeges, hogy a leányi ragaszkodás hiányára csak közvetett példákat találunk az Őszövétségben, és arra egyet sem, hogy a szülők megvagy kitagadták volna leányukat.

Az ősök tisztelete a Sinto tengelye, az egykori kínai, a mai japán társadalom pillére. Áttétellel, ez a tisztelet a japán üzleti- és ipari élet egészét átszövi, paternalisztikusak a cégek, a vállalatok, sőt a katonaság, a rendőrség is. Tonga szigetén, sokezer kilométerrel Japántól nyugatra, a Csendes-óceán közepén is paternalizmus uralkodik. Míg Japán az ipari fejlődés zenitjén áll, Tongában az uralkodó főleg félmeztelenül fogadja fiainak, unokáinak hódoló szeretetét. Állítólag a sziget több ezer lakosának mindegyike vérrokona. Ősi, törzsi paternalizmus ez 1996-ban; az általam ismert dél-amerikai indián törzsek körében (három és fél éven át a környezetükben és közöttük is élttem) általános az öregek tisztelete, megbecsülése eltartása. A vének a bölcsék, – mint az Őszövétségben, nagy tekintélynek örvendenek; természetesen itt is vannak kivételek, egyes törzsek a „sorsukra bízzák” az öregeket. A századvég Velencéjében helyel-közzel tartja még magát az a tizenhatodik században tökéletesedett életmenet – ha úgy tetszik a jóléti társadalom mikroszkopikus prototípusa –, hogy az egyházközségek eltartanak mindenkit, szegényt, árvát, özvegyet. Senkit, aki velencei, nem bíznak sorsára, mert mint velencei polgár szociális juttatásokban részesül. Régen minden a városatyák, a Tízek kezében összpontosult, s az atyák atyja – a doge (a lagúnák koronázatlan királya) állampolgárait „fiai és leányaiként” kezelte. Ez is a patriarkális berendezkedés egyik formája, az állampolgárok és polgárnők tisztelik „atyjukat”, ki őszintén, ki hivatalból, ki a beárlástól félve, ki hálából, ki szokásból. Délebbre az olasz társadalom a patriarkátus¹ vonásait viseli magán a gyakorlati család- és az ideális vallási szinten. A Madonna-kultusz ma is a keresztény taljánok elsődleges vallási ismertetőjele, s családon belül a *mammismo* túlélte Róma, a feudalizmus és a harácsoló primitív kapitalizmus bukását. Az olasz nem feltétlenül tiszteli apját, de anyjához szerető tisztelettel ragaszkodik, élete végéig. Bár az utolsó félévészá-

zadban gyöngült a család vonzereje, ma is egyik mágnes a kaleidoszkopikus olasz életnek.

Az angol élet² – az irodalom jó tükre ennek, gondoljunk Dickensre – már a múlt században is ridegebb, személytelenebb, kegyetlenebb viselkedésformákat mutatott fel. Az árvák árvábbak voltak itt, mint Dél-Európában, az öregeket ha kellett, ha nem, „szeretetházba” gyömöszölték, a gyermekek hamarabb elhagyták szüleiket és a maguk lábára állva kevesebbet törődtek világra hozóikkal, mint azt mi tettük Közép-Európában.

Talán nem véletlen, hogy a szeretetházak rendszere Angliában a legkiterjedtebb. Valahol kollektív tudatunk mélyén él még egy kép, mely az öreg szülőkről, nagyszülőkről való gondoskodást a család keretében ábrázolja. Ennek a képnek indián példáit Dél-Amerikában a valóságban is megláthatni, nem beszélve a fejlett Japánról, vagy az ősi szokásaikat ma is gyakorló indusokról. Ám jóval gyakoribb túladni az öregeken. Jól látta ezt Déry Tibor a *G. A. úr X-ben* című regényében. Nos, a gyengülő, a szellemileg megroppanóban lévő szülőket egyszerűbb szeretetházba vagonírozni – hisz ott, ugyebár, profi gondozók kezébe kerülhetnek –, mintsem otthon bíbelődni velük. Idehaza a lakásmizéria miatt az Aggok háza c. intézmény inkább szükségszerűségnek, mint kegyetlenségnek hat; Angliában az egyes családokra jutó élettér nagyobb, az angolok mégis szükségszerűnek látják szüleik kiközösítését, „az ő saját kényelmük érdekében”. Mivel a szeretetházak „megoldás” egyre szaporodik az ipari társadalmakban, úgy vélem, a gyermek szülei életét egyre inkább hasznossági periódusokra osztja: nagyszülői korban, vagy az után az öregekre nincs többé szükség a családban.³ Fizetett pesztonkát is egyszerűbb találni, mint a nagyszülőket gyermekgondozásra befogni. Véleményem szerint a szeretetház/aggok háza intézmény elengedhetetlenül szükséges azok számára, akiknek nincsenek olyan közvetlen leszármazottai, akik az otthon folytonosságát *otthon* biztosítanák. Az emberi életút, *the human condition* korszakolása talányként hangzik el a szophokleszi szfinx szájából: a gyermek négy lábon jár, a felnőtt kettő, az öreg, botjával, három lábon – a megfejtés szerint. Ebből a gondolatból a humanista egzisztencializmus azóta is ihletet merít. Háromlábú korban jobb a szeretetház, mint a semmilyenház.

Van egy ciprusi születésű örmény fűszerkereskedő barátom, Jirar Azirjan, Manchesterben. Az idén volt hetvenöt éves. Hat nyelven beszél, kis boltját egy görög házvezetőnő segítségével futtatja az angol nagyváros egyik belső kerületében. Az elmúlt négy esztendőben hatszor törtek be boltjába, fényes nappal. A hat közül három betörést kiskorúak hajtották végre. Egy ízben összeverték barátomat, mert a kasszában található kilencven fontot kevésnek ítélték. Meglepő számomra – és számára – a legutóbbi, a tavalyi rablási kísérlet volt. A három tettest elfogta a rendőrség, kihallgatták, majd elengedték őket. Ugyanis három kislányról volt szó, két tizenegy és egy tízévesről. Rozoga öreg barátom

mat az üzlet egy sarkába szorították és cukorkát, édességet követeltek. Az idősebbik kettő elvált, és munkanélküli szülők gyereke volt, akik kényük-kedvükre jártak haza, vagy maradtak ki otthonról. Az iskolát elkerülték. A legkisebb lány egy gyári munkás család egyetlen gyermeke, mindent megkapott otthon, amire látszólag szüksége volt, egyet kivéve: apja, anyja napközben magára (azaz az iskolára) hagyta őt, melyet a másik két – egyébként szomszéd lány – hatására ő is gyakran elkerült.

Noha könyvet lehetne (és kellene) írni az eldurvuló világ egyre barbárabb cselekedeteiről, elsősorban a gyermekek kegyetlenségéről, melynek a szülők isszák meg a levét, mindezt szántszándékosan „egyszerűsíttem” le néhány elrettentő példára. Azért, azért is, mert ezeket a példákat jóformán mindenki meg tudná duplázni, és azt szeretném, hogy szaporítaná is és elgondolkodna rajtuk. Megfékezhető-e, avagy megállíthatatlan a folyamat?

Újsághírek:⁴ *Anglia:* „Fiatal fiúk félholtra vertek egy öregembert az oxfordshirei Abingdonban. A lakáskulcsot az áldozat unokája szolgáltatta a behatolóknak.”

„A vőlegény lőtte le menyasszonya apját a leány biztatására. A busás örökség helyett a felbujtó életfogytiglani börtönbüntetést kapott.”

„Egy 94 éves asszonyt a behatoló fiatalok csoportjából egy 12 éves fiú vert agyon.”

Írország: „A 48 éves farmer belehalt sebeibe. Az ütlegelés zajára figyelmes szomszédok a farmer tizenéves fiát elfutni látták. A fiút ötödik napja keresik.”

Hollandia: „Kábítószeres fiatalok lelőttek egy asszonyt, aki görcsösen fogta retiküljét. A letartóztatottak között volt az áldozat tizenöt éves leánya is.”

Egyesült Államok: „A két fivér lelőtte szüleit. A házban talált készpénzt eldorbézolták.”

Ezek a példák egy százalékát sem teszik ki a szomorú körképnek, melyen sajnos Magyarország is fellelhető.

A század utolsó negyedében már-már ragály – (még nem járvány) tüneteket mutat az idősök ellen elkövetett bűncselekmény. Az erkölcsi nevelés tabujának hitt védtelenek és gyöngék közül éppen ezt a kor- és körülmények által legkiszolgáltatottabb ember-réteget, a *kiérdemesülteket* éri a növekvő számú brutalitás. Miért?⁵

A felszíni és mechanikus magyarázat pofonegyszerű. A rablóhal a vízben a sérült, lassan mozgó egyedeket támadja meg legelőször; a prédára leső oroszlán a bicegő zebrát. A botjára támaszkodó aggastyán pénztárcája a könnyű zsákmány ígérete. Ha ellenáll, védekezése a támadókra nézve veszélytelen, azonnal lebunkózzák.

A második válasz bonyolultabb. A bűnöző fiatalok egy jelentős része bandákba verődve vadászik áldozatokra. A vadász-szellemet a nyereségvágy hajtja és a „banda-mentalitás” ösztökéli, mely elsősorban a *trófeákat* értékeli. A normálisnak hitt tisztelet, mely egykor a kornak kijárt, teljesen atomizálódik a nyereségvágy és a bandaszellem ciklotronjában. A bűnöző bandák kötelékébe tartozók közül sokan teljesen elidegenednek szüleiktől, családjuktól, alkalomadtán képesek kirabolni, megölni legközelebbi hozzátartozóikat.

A harmadik válasz feltételezéseken alapszik. Amíg volt egy elfogadható és általános erkölcsi rend (talán volt ilyen és talán aránylag kevesek vonhatták ki magukat alóla), addig a hivatkozási pontok egy hitrendszer tételeiként belső gombnyomásra működtek. Az öregeket, a szülőket, a családot tisztelni illett és kellett:° hamari büntetéssel, társadalmi kiközösítéssel, vallási kiátkozással járt (járhatott) az ellenkezője. A gazemberségnek is voltak határai – idegeneket bántottak, gyilkoltak: szülőket, öregeket nem. A zártabb infrastruktúra nem engedte meg (azaz csak ritkán), hogy suhancok ellenőrizhetetlen bandákba verődjenek, és a bandaszellem nem próbálta maga alá gyűrni az évezredek tabukat. (A családtagokra kiterjedő kannibalizmus elszigetelt, etnikus jelenség volt.)

A kábítószer a mai fogyasztói társadalom métélye, voltaképpen ártalmasabb a ráknál, mert ragályos; egyenrangú tehát az AIDS-szel, mivel akarva-akaratlanul is fertőz. Ondó vagy véresejt-szállítmány sem kell hozzá. A drog *oka* a gonosztetteknek, de a narkózis *eredménye* valami egzisztenciális elégtelenségnek, amely a fekete mágia körébe vonja a látszólag önkéntes „fiak és lányok” százezreit, a földgolyó minden pontján. A kábítószer rabja, belső, biológiai szükségétől hajtva bárminemű gonosztetre képes. Recseg, ropog, hámlik, patogzik a mennyezet, repedések rések támadnak, összeomlik-e a ház?

A régi bazilika összeomlóban volt, amikor az új Szent Péter templomot építették Rómában. Százhatvanhat évig tartott az építkezés, a kupoláról lezuhant jónéhány kőműves, a reformáció szétrepesztette a katolikus egyházat, de a templom végül elkészült és a kereszténység is túlélte a reformációt és az ellenreformációt. Az indulgenciákat ma már nem árulják. Talán a jelenlegi vajúdas a társadalmi romosodás és ugyanakkor az újraépülés szimultán folyamata. Talán van a szocializmusnak egy még néhány ki nem próbált és potenciálisan hasznos változata. Talán a „zöldek” beojtanak valami újfajta humanizmust, környezetvédő tudatot, természetőrséget, egzisztenciális és ontológiai tisztességet a társadalomba, amely kalibrálja, hogy a legközvetlenebb környezet: a másik ember. Talán nem.

Az 1996. újév két új krédóval köszöntött be Albionba. Az egyiket a Londoni Egyetem egyik pedagógiai kutatócsoportja inspirálta, a másikat egy Philip Baker nevű író és biológus. A pedagógusok új kánont, ha úgy tetszik, új tízparancsolatot sürgettek. A „rég”i” kapcsán kétezzer évvel ezelőtt megkérdezték Jézust a főparancsolatokról, az erkölcsi mondanivaló lényegéről. Jézus

a *szeretetparancs* megerősítésével válaszolt. Az istenszeretet mellett az ember, az embertárs, sőt az ellenség/ellenfél szeretetét írta elő. Ez a kemény tétel az elmúlt kétezer évben csak helyel-közzel juthatott érvényre. A pedagógusok sugallta új tízparancsolat kvintesszenciája: *úgy képviseld saját érdekeidet, hogy másnak ne árts vele és ne szaporítsd meggondolatlanul a lakosságot.* (Magyarán: csak akkor hozz létre utódot/utódokat, ha az anyagi és a szellemi gondoskodást vállalod.)

Baker krédója radikálisabb, egyszerűbb. Az emberközpontúságot, az alapvető humanizmust felvállalja, nála az élővilág szeretete és a tudatfok misztikus tisztelete. *A magasabb tudatfokon létező élővilág érdemesebb az életre, mint az alacsonyabb fokon álló.* Egy rádió-interjú nekiszögezte a kérdést: feláldozna-e egy félkegyelmű csecsemőt egy szuperintelligens csimpánzéért? „Igen”, volt a válasz. Baker, ha nem is „sürgeti” egy újfajta etika bevezetését, mellette voksol már.

Van az éremnek egy másik oldala, amely az etika előtt galoppozó genetikai utópisztikus arculatát mutatja. A századelő Aldous Huxleyjének fantasztikus elképzelése a „lombik bábikról” a századvég ajtónkon kopogtató realitása lett. A „surrogate motherhood”, magyarul a *helyettes anyaság* új tudományos eredmények eredőjeként hozott élettani megoldásokat és erkölcsi bonyodalmakat. Terméketlen szülők pótyánát bérelhetnek, terméketlen feleséggel rendelkező termékeny férj választhat a pótyanya természetes vagy mesterséges megtermékenyítése között. Rendellenességtől megterhelt anya lombikban megtermékenyített magzatot melengethet méhében, impotens apa ondósejtje lombikban egyesülhet a szülésképtelen anya petesejtjével. Tudomásom szerint lombik-csecsemő még nem látta meg a napvilágot anya, vagy pótyanya közbenjárása nélkül, de ezrével, talán tízezérekkel őriznek a föld megannyi laboratóriumában megtermékenyített és lefagyasztott embriókat. Ezek egy jelentős hányadáról nem tudják, ki volt a gombostűfejnyi embriók (eme megdermedt életcskék) apja-anyja.

Konrad Lorenz az etológia megalapítója kisliba és kiskacsa kísérletekkel bizonyította – már a század közepe táján –, hogy az újszülött baromfi az tekintői szülőjének („anyjának” –, mondja Lorenz), aki a keltetőből kiveszi őt, enni ad neki. Az emberparány azzal a lényel köt szeretet-szövetséget, aki legkisebb kora óta szoptatja, gondozza. Kik tekint (majd) a *lombik baba* „szülőnek”? Ha nem a gépi apparátust, akkor talán a labor asszisztent, aki az üvegeket és a fenekét mossa.

A szocialista köntös kakukkfiókájára, a nemrég megbukott államkapitalizmus ideológiájára az „újtípusú” gyermeket a „maradi” szülő beárusítására biztatta. Ez a farkas-legalizmus már a múlté. Azonban két esetről tudok, egyik Angliában, a másik Amerikában került bíróság elé, amikor kiskorú gyerek „jogaihoz ragaszkodva” beperelte szüleit és megnyerte a pert. „Gyermekek jogait tisztel-

jed”, írta az egyik szertelen riporter a tárgyalás után. Ez is egy kockája az absztrakt mozaiknak, az értéktorzulásnak.

Egyetlen ok vagy egy egyvágányú ok-okozat csatorna nem vezethet bennünket a felvázolt problémák eredetéhez, és nincs olyan summa, ami összefoglalhatná azt a társadalmi-etikai szövevényt, amelyet mi a gyermek és szülei közti válságként fogunk fel. A válság világjelenség, habár a föld, sőt egy-egy ország, vagy város különböző pontjain más és más hatásokkal jelentkezik. Nagyon félve, és a magam véleményével szőrmentén bánva óvatosan mondanám, hogy a válság fókuszában a család intézménye áll. Az önmagában dicséretes női egyenjogúsítási mozgalom hátulütője, hogy nem a gyermeknevelés, hanem a karrier lesz a nő kitűzött célja. A házasság tradicionális dinamikája megbomlik, a gyermek két vetélytárs között vergődik. Másutt, a gyerek, elvált szülők szét-tört otthonok, pót-nevelő-mostoha-szülők között hanyódik, vagy saját szülei azok, akik az alkohol, a nemi kalandok, a drogok, a munkanélküliség okozta letargia miatt elhanyagolják őt. Kit tiszteljen az ilyen világ-árvája?

Benne élünk, körülvesz bennünket az érzéketlenség, a durvaság áradata. Ezért, éppen ezért nem tudjuk megítélni mennyivel rosszabb dolga van a mai szülőnek, mint a félévszázaddal előbbinek. Nem tudjuk, mi a tiszteletlenség százalékaránya a tisztelet ellenében, de azt tudjuk, hogy azokban az otthonokban ahol egészséges a családi élet, a Negyedik Parancsolat ma is érvényes.

Ám lehet, hogy egy olyan átrendeződés küszöbén állunk, melynek a család-bomlás nem oka, csupán szimptomája.

JEGYZETEK

1. Az európai kontinens nyugati felében Olaszont ismerem legjobban. Idefűz két kutatóút, hat nemzeti könyvtár és hét egyetem belsőbb ismerete műtörténeti tanulmányaimnak, olvasó-szociológiai felméréseimnek szebbik fele. Ma is évente megfordulok Velencében, Firenzében vagy Rómában, hol levelezőim („informátoraim”) laknak.
2. Életem középső szakaszát Angliában éltem le, voltam itt diák, szakreferens, könyvtárigazgató, egyetemi oktató. Mindkét lányom itt él, jelenlegi egyetemi munkám miatt havonta járok át oda Írhonból. A két ország/életszemlélet összehasonlítása nem véletlen műve, már azon túl, hogy e kettőt ismerem legjobban. Összevetésükkel a két európai végletet kívánom érzékeltetni.
3. Bár e bonyolult kérdés nagyobb részletezést igényelne, ebben az esszében csak szűrőpróbákkal szolgálhatunk. Nem tudok arról, hogy lenne ilyenfajta egységes föl-mérés de az AGE CONCERN c. folyóirat egy ízben adatokat közölt: hányan mentek be „önkéntesen” egy londoni szeretetházba. A megkérdezettek 40%-a

- felelt igennel (1980-as évek). Az angol állami szeretetházak 1993-ig szociális juttatásként működtek. Az elmúlt három évben egy kormányrendelet következtében a helyi „önkormányzatok” megkövetelik, hogy a belépő személy eladja a megfelelő ingatlanját és az így nyert összeget saját folytatólagos ellátására befizesse. Ez megakadályozza, illetve bonyolítja az örökbe hagyást, tehát az örökségüket féltő kisemberek egyre inkább vállalják szüleik/szülőjük gondozását.
4. „Újsághírek” címszón ún. *random sampling* értendő itt. Noha egyetemünk szociológiai tanszékének jóvoltából több ország bűnügyi, rendőrségi és bírósági statisztikái rendelkezésemre állnak (Nagy-Britannia, Írország, Észak-Írország), nem ezekkel kívántam élni, hanem a levelezőim/barátaim tudatában megragadt sajtóhírekkel, mivel ezek járnak be a világot és a nem szakemberek rendelkezésére ezek állnak. Értesüléseimet a következőktől szereztem: Kathleen Jámbor pszichológus, Oxford; Határ Győző író, London; Roelf Van Haeften könyvtáros, Hollandia; Anna Kane, muzsikus, Írország; professor Walter O'Neil, építész, Egyesült Államok.
  5. Most (1996 május 14-én) olvastam el Professor Michael MacGreil maynoothi szociológiai professzor felmérését: *Prejudice in Ireland*, mely az év végén jelenik meg könyv formájában. Esszém gondolataihoz fűződő részeket este megvitattuk. MacGreil szerint az ír társadalomban nincs „növekvő előítélet” sem a szülők, sem az öregek ellen. Leegyszerűsítve a kérdést, arról van elsősorban szó, hogy a szülők értékítélete megingott s ennek következtében egyre inkább hiányzanak a továbbadható, „örökölhető” erkölcsi normák.
  6. MacGreil felhívta a figyelmemet arra, hogy az ún. kisközösségekben az öregek tisztelete sokkal nagyobb mértékben megvan, mint a társadalom egészében. Szerinte szinte mindegy milyen jellegű a kisközösség: vallásos, vallástalan, érdekszövetkezet jellegű, társadalmi-művészi orientációjú, mindezek kohéziós erejéhez tartozik a szülők megbecsülése is. Vannak szeretetházakat futtató kisközösségek is: szellemi emocionális sikerük az idősök körében szinte maradéktalan.
  7. Jelen írásom angol nyelvű változatát megmutattam M. Elliott Batemannek, a hadtörténelem manchesteri professzorának. Őt idézem: „A szülők ellen elkövetett bűnök még húsz évvel ezelőtt is csak elvétve fordultak elő, családi okokból kifolyólag. A vadidegen öregek bántalmazása, kirablása ma a nyugati társadalmak egyik rákfénéje. Gyerekkoromban ez a jelenség teljesen ismeretlen volt és ma is ismeretlen az olyan patriarkális társadalmakban, mint India.”

KÁNTOR LAJOS

Ihlet és korrekció

AVAGY: A NEMZETTUDAT KARBANTARTÁSA

Besárgult újságkivágás 1982-ből, egy még sárgább, már barnuló lapú, negyven évvel korábbi, brosúra-szerű könyvben. József Attila: *Költészet és nemzet*. És Bata Imre olvasónaplója róla a *Népszabadság*ból: „Szállóige lett ítéletéből: a nemzet közös ihlet. A szállóigék elkopnak, közhellyé szürkülnek. De mintha napjainkban érdemes volna a kijelentést eredeti elevenségében fölfogni! A nemzeti közakarat, mint alkotásra való készség, a valóság alakítása a közös ihletben, ez talán fölkapni késztetni fejünket.”

Mintha érdemes volna a kijelentést – az ezredvégen – eredeti elevenségében megközelíteni, fölfogni. Nem kevésbé figyelve a korrekciókra.

Biztató (régről?) a politikai szférából (1988. február 13.)

Ezen a napon, hétvégi számában közölte a Magyar Nemzet Szokai Imre és Tabajdi Csaba tanulmányát: Mai politikánk és a nemzeti kérdés. Innen, Erdélyből ma sem tudom felmérni, hogyan hathatott Budapesten és vidéken a tézisek s a hozzájuk fűzött magyarázatok, elképzelések közzététele. Nálunk azokban az időkben mondhatni mindenki a Panorámán (a tévé külpolitikai műsorán) csüggött, rátapasztotta fülét a rádióra (főként a Szabad Európára, de a Kossuthra is) – boldog lehetett, aki friss írott szóhoz jutott odaatról. Én a szerencsések közé sorolhattam magam, s így Tabajdiék szövegét is kevéssel a megjelenése után olvashattam.

Kíváncsian találkozom most újra az akkor félhivatalosnak tekintett, ám így is reményeket ébresztő közleménnyel. Ha ma kellene minősítenem, azt mondanám: alapvetően pontosak voltak a megállapításai – a jelzőket s a túl szemérmes kollektív önkritikát (például: „Levonta a régebbi időszakok bizonyos visszafogottságának tanulságait”) a párt (MSZMP) és a kormányzat számájára lehetett írni. A nyitás szándéka kétségbevonhatatlannak tűnt. De hogy döntően nem változtak – és nem is oldódtak meg – a kérdések, azt néhány jellemzőnek vélt kiemeléssel bizonyítani lehet. Úgy, ahogy felvetésük sorrendjében kijegyeztem őket:

„Az egészséges, távlatos magyarságtudat kialakítása a cél.”

„...növekszik az a társadalmi igény, hogy az intézmények, az egyesületek, egyes személyek közvetlenül vállaljanak részt a »magyar-magyar« kapcsolatokban és – szélesebb összefüggésben – a Duna-völgyi népek együttműködésében.”

„...ma még túl sok az érzelmi elfogultság, a jogos-jogtalan indulat; sokak cselekvését nem a megfontolt értelem határozza meg.”

„Mindent meg kell tenni [a mindenkori magyar politikának], hogy a nemzeti múlt, a magyar kultúra és szellemiség hordozói ne választódjanak le a magyarság egészéről.”

„Hazánkban pedig némelyek úgy vetik fel a kérdést: mi indokolja az itt élő nemzetiségek iránti megkülönböztetett figyelmet, a szinte »kivételezett« jogi helyzetet?”

„Az államalkotó többségi nemzet olyan pótlólagos, kiegészítő eszközökkel gazdagodik nemzetiségei által, amelyek más országokkal a politikai, a gazdasági, a kulturális kapcsolatépítés, a kölcsönös szőértés fontos hordozói lesznek.”

„Különösen fontos, hogy szomszédainkkal megteremtsük a közös biztonságot, hogy egyik nép fejlődését se zavarja a vélt vagy valós fenyegetettség érzése.”

„...rendkívül nagy szükség lenne magasabb színvonalú vitakultúrára a Duna völgyében, lényegesen nagyobb türelemre egymás sajátosságai iránt, vagyis: kölcsönös megértésre.”

„A szomszédos országokban élő magyarok szerintünk hármaskötődésben élnek. Először is a magyar nemzetiség egészében, sorsában szervesen kötődik az államalkotó többség országépítő munkájának sikeréhez; hiszen ez meghatározza egyéni és közösségi boldogulását. [...] Az egyént ugyanakkor természetesen erős érzelmi szálak – a közös múlt, kultúra és a nyelv tényezői – fűzik saját nemzetiségéhez. A magyar nemzetiség iránti egyéni elkötelezettség egyben átvezető kapocs a harmadik kötődéshez, a magyar nemzethez való tartozáshoz.”

„A kivándorlás, az áttelepülés más országokba nem nyújthat megoldást egész közösségeknek – még ha az egyes emberek esetenként rá is kényszerülnek. [...] Személyes fenyegetettség, belső emberi válság vagy más nyomós ok indokolhatja ugyan az egyén döntését az ország végleges vagy átmeneti elhagyására, ami azonban változó körülmények esetén nem zárhatja ki a szülőföldre való későbbi visszatérést sem.”

„Különösen fontos, hogy a nemzeti kisebbséget ne ragadja el a magára hagyottság, a reménytelenség, a jövőhiány sötét érzése, hanem mindenkor maga mögött érezze az anyanemzetet, érezze annak törődését és gondoskodását.”

„Megengedhetetlen és nagy károkat okoz, ha a magyar nemzetiség ügyét egyes személyek, szervezetek taktikai megfontolásoknak, túlzott önérvényesítési törekvéseiknek rendelik alá.”

„Sértésre ne sértéssel, nacionalizmusra ne nacionalizmussal válaszoljunk. Ehhez is önbecsülésen alapuló, korszerű nemzettudatra van szükség. Vagyis nemzet-tudatunk »karbantartása« és a határozott, kulturált kiállás a magyar kisebbség mellett egymást nem keresztezik, hanem ellenkezőleg: egymást kölcsönösen föltételezik.”

Most, meghaladva a régebbi kereteket, erről a „karbantartásról” kell beszélnünk, ennek lehetőségei, módozatai ugyanis (részben) másképp mutatkoznak ma, mint 1988 februárjában.

Erdélyből nézve (1996 augusztusában)

Pozitív vagy negatív irányú elmozdulások egész sorát kell figyelembe vennünk, fél évtizeddel az ezredforduló előtt, ha az idézett megállapításokat időszerűen próbáljuk értelmezni, s ahol szükséges, helyesbíteni, mindenekelőtt erdélyi nézőpontból. (Az ember nem bújhat ki a bőréből, bármennyire igyekezzék is „objektívnek” maradni.) Az intézményesülés – intézmények, egyesületek megjelenése, újjáalakulása – egyes személyek hangsúlyozott – néha túlhangsúlyozott! – szerepvállalása a magyar kisebbségek (nemzetrészek) ügyében, a nemzettudat alakításában bizonyos fokig új helyzetet teremtett, anélkül persze, hogy a megoldáshoz lényegesen közelebb jutottunk volna. De tulajdonképpen a megoldásról nem is lehet beszélni (ilyet csak a szocializmus utópiákat hirdető teoretikusai és különböző – kemény, puha – diktatúrákat létrehozó vezető politikusai állítottak); csak folyamat van, és ennek iránya is változó. Nem e sorok írójának feladata minősíteni a Határon Túli Magyarok Hivatalának vagy a Magyarok Világszövetségének kilencvenes évekbeli tevékenységét; e cikk kereteibe nem fér bele az eddigieknél jóval nagyobb figyelmet és több támogatást érdemlő Anyanyelvi Konferencia (ugyancsak hivatalos, „másik” nevén: a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága) munkájának számbavétele sem, jóllehet utóbbiért társelnöki minőségemben meg kell osztanom a felelősséget budapesti, kassai, lundi és egyesült államokbeli kollégáimmal. Még csak a fontosabb akciók értékelését sem vállalhatom ezúttal határokon belül és kívül. Az viszont bizonyos, hogy az RMDSZ, az egyházak és a sajtó szerepe romániai viszonylatban az 1989. utáni történetekben nem hagyható figyelmen kívül, amikor a magyarság nemzettudatának karbantartásáról szólunk.

És itt már a legeslegújabb konkrétumokhoz érkezünk. A romániai helyhatósági választások felemás eredményeihez, egyes független polgármester-jelöltek győzelméhez az RMDSZ-jelölttel szemben. A Magyarok IV. Világtalálkozójához és az ezt követő sajtóvitákhoz (amelyek Erdélyben is bántóan éles, a közvéleményt megzavaró hangnembe fordultak – az exkommunikáció határáig). A magyar kormány és egyes (határon túli) magyar kisebbségi szervezetek vezetőinek nézetkülönbségeit feloldani hivatott magyar–magyar „csúcstalálkozóhoz”, amely aztán a „magyar–magyarozás” (Copyright: Magyar Hírlap), egy újabb magyarellenes hullám szlovák és román sajtókampányához vezetett. (Megjegyzendő: a bukaresti ellenzéki hetilap, a 22 leköszölte a budapesti közleményt, hogy ezzel elejét vegye a hamis kommentároknak.) S a figyelemre igencsak méltó konkrétumok sorában aligha az utolsó helyen kell emlí-

tenünk azt a dicsérendően merész, az eddigi defenzív kisebbségi politizálással szakító kísérletet, hogy az RMDSZ saját jelöltet állít a romániai elnökválasztásra; Frunda György marosvásárhelyi szenátor jelölése nem szűnő belső-külső (RMDSZ-en belüli és román szélsőségesek által gyakorolt) bírálatokra, gyanakvásra és vádaskodásokra is alkalmat adott – de a többség–kisebbség viszony nálunk szokatlan értelmezésére is lehetőséget nyújt.

Csak a futólag sorolt események, tények ismeretében is a Magyar Nemzetből, a kiemelt tézisek hol élesebb fénybe kerülnek, hol más megvilágítást kapnak. Az érzelmi politizálás, az indulatok, a kölcsönös szóértés, a fenyegettség érzése, a vitakultúra színvonala (színvonaltalansága), a kivándorlás s a hazatérés (elmaradása), a reménytelenség, az érdekképviselőt kisajátítása s az önérvényesítés, a nacionalizmus értelmezése, a kettős-hármas kötődés – valamennyit érdemes volna külön megtárgyalni, újra vitatni, a legújabb politikai tanulságok (és nem kevésbé a kulturális tanulságok), köztük negatív tapasztalatok birtokában, illúziótlanul. Mégsem úgy – ahogy épp legnevesebb szónokaink beszédeiben történik, megállíthatatlanul –, hogy ezzel még többen kapjanak kedvet a szülőföld elhagyására.

Próbáljuk most tanúnak hívni az irodalmat.

Ismét Adyval

Nemzetstratégia, nemzettudat-karbantartás mérésére én visszanyúlnék legalább a századelőig. Ady Endre publicisztikájánál pontosabb mérőönt nemigen lehet találni. Ady igazán büszke magyar volt, ám sem önmagával, sem másokkal nem akarta elhíttetni, hogy minden jó, ami magyar (mert magyar!), és minden mást gyanakvással kell fogadni. A Nagyváradi Naplóban (1902. júl. 25.) „nem afféle nyári téma”-ként szállt vitába a magyar városok s a magyar kultúra kérdésében, a „Los von Budapest” fantazmával (Ady mondja így) s az új, „igazi” főváros keresőivel, Szeged önjelöltségével. Az érvei figyelemre méltóak: „Azokban a városokban látjuk az ígéretet valószínűnek, erősebbnek, hol a magyarságnak nagy harccal kellett magába olvasztania idegen elemeket. Arad, Nagyvárad, Pozsony, Kassa, Temesvár, Győr, Pécs és Miskolc inkább ígéretei a jövő kultúrájának, mint a palotás Szeged, mely pedig úgy kínálkozik, s melyet nagy lelkesedésünkben úgy szeretnénk megtenni valamikor nemzeti fővárossá.”

Trianon és Párizs közbeszólt, Ady jóslata ilyenformán legfeljebb félig válhatott be, de maga Budapest példája („beleraktunk mindent”) sem mond elent e nézőpontnak. Egyébként, vitába bonyolódva a Szeged és Vidékével, a Nagyváradi Napló ifjú munkatársa még egyértelműbbé tette (a váradi lap 1902. júl. 29-i számában) álláspontját: „Hogy mi lesz ezután voltaképpen – ki tudja? Hiszen jóformán még maga a magyar fajta sem tett le minden egzámant, mely kultúrképességét igazolja. Először a magyar társadalomnak, mely nincs,

kell megszületnie, s le kell számolni azzal a fél Ázsiával, amit magunkkal hoztunk, s még mindig őrzünk. [...] Mi [...], kik ha nem is vagyunk belebolondulva Nagyváradba, rendkívüli módon megbecsüljük e városban a kivételes öntudatot és készséget, mellyel várossá és modernné akar lenni – vágyva óhajtjuk, hogy Szeged mihamar igazolja magát, s akár elsőnek bizonyítsa be, hogy a magyarság és az európaiság nem olyan lehetetlen frigy, amilyen lehetetlennek kellett – sajnos – tartanunk eddig.” (Amikor viszont nemtelennek ítélt támadás érte a magyarságot, a magyar kultúrát, Ady Endrénél hevesebb védelmezője aligha akadt; gondoljunk csak az Octavian Gogának „levél helyett” küldött üzenetére, arra a kijelentésére, hogy a magyar nemzet shakespeare-i helyzetében sem cserélne lelkiismeretet vele, a rágalmazóval.)

Ha a nemzettudat karbantartásáról valaki Erdélyből szól, persze elsősorban a híres Imeretlen Korvin-kódex margójára (1905-ös) tételeit illik idéznie. Az 1896-ot és 896-ot, Pusztaszert emlegető írásnak az első fele „sírás és panaszkodás” (a kötetben való, 1911-es közlés szerint), a második „panaszkodás és hit”. Miért érdemes kitérni ezekre a részletekre? Azért, mert a „magyar napkirályt”, Korvin Mátyást megszólító szöveg második fele – Kompország szigorú elmarasztalása után – „sejtelemösvényeken” Erdélybe vezet, hogy rátaláljon egy európai magyarságra. („...léptem a Királyhágó erdőit tapossák, s nem érzem magam Julián barátnak, aki visszavágyik Nagy-Magyarországba. Szegény Nagy-Magyarország, talán sohasem is volt, csak Erdély volt mindig, Transsylvania, Erdőelve, Szilágyságon túl. És ha nem nonsens, amit keresünk, akkor az innen korrespondált mindig a Nyugaton küszködve finomodó emberlélekkel.”) A példa-neveket (Bethlen Gábor, Rákóczi, Wesselényi, Mikes Kelemen, Apáczai, Szenci Molnár Albert, Kölcsey) mindenki ismeri, a gondolatmenetet elindító Mátyás királyét különösen.

Milyen furcsán, szinte hihetetlenül hangzik ma, Kolozsvárt olvasva újra, sokadszor, Adyt: „...próbáljuk Erdélyt folytatni, hátha lehet.”

És mégis!

Korrektúra

Természetesen nem arra gondolok, hogy Ady Endrét kellene korigálni. Nemzettudatunkat azonban bizonyosan. Ha ugyanis komolyan vesszük a József Attila-i állítást – a nemzet közös ihlet –, akkor a nemzeten belüli közlekedésnek kétirányúnak kellene lennie. Az anyaországtól a leszakadt nemzetrészek felé – és fordítva ugyanígy. Akár újra is gondolva, hogy vajon nem túl könnyen, némileg felelőtlenül vesszük át, s használjuk egyre általánosabban az „anyaország” szót – miközben háttérbe szorul annak tudata, hogy Erdély az itt élő magyaroknak mindig anyaországa volt. (Ezt Adyval – és Bethlen Gáborral – érdemes újragondolni, korántsem a más nyelvet beszélő romániai, szlovákiai vagy szerbiai többség nyomására!)

Régebbi és újabb (politikai) tézisek és közlemények – párhovatartozástól függetlenül, bevallottan – az „anyaország” és a „határon túli magyar kisebbségek” logikáját követik. Ez pragmatikusan nem kifogásolható – bár kultúrájában gondolkodva alighanem korrekcióra szorul. És végre ideje volna a nemzet-tudat-karbantartásban ennek is igazi súlyt adni. Irodalom, színház, képzőművészet nem egy (a két világháború közötti vagy háború utáni és mai) jelensége meggondolásra készíthetné a tézisek megfogalmazóit, gyakorló politikusokat és művelődéspolitikusokat. De legalább a kézikönyvek, antológiák készítőit. (Ebben is van, szerencsére, előrelépés; annál inkább feltűnik, ha egy „Írószemmel 1996” című gyűjtemény eleve nem öleli fel az erdélyieket, felvidékieket, vajdaságiakat, kárpátaljaiakat – csak ha már átköltöztek, a határokon belültre...)

A korrekció persze ránk is, a határon túl (innen) élőkre, kellene hogy vonatkozzék. Önkorrekcióra gondolok elsősorban. Hogy ne mindig csak másban keressük a hibát, és mástól kérjük számon saját gyengeségeinket. Ne csak kérni akarjunk. Próbáljunk adni is. Utóvégre nem mindenben vagyunk olyan szegények, amint hírlik rólunk. És akkor változhatna a „kinti” magyarokról a magyarországi többségben kialakult kép. (Jeszzenszky Géza nyilatkozta 1996 nyarán, hogy „mennyire megroppant a magyar szolidaritás”.) Bizonyosan hasznára volna ez a nemzettudatnak, a „karbantartásnak”.

Egy kis önvizsgálat, tisztelt nemzet- és nemzetrésztársak, Adyval, József Attilával, Bibó Istvánnal... Sírás és panaszkodás után így jöhet meg (vissza) a hit, a bizalom.

És a nemzeti önbizalom, aminek annyira híjával vagyunk!

Epilógus, 1997 márciusában

A kézirat első változatának megszületése és a reálisan várható megjelenés közt eltelt hónapok mintha e gondolatok időszerűségét húznák alá. Az 1996 novemberi romániai választások pozitív eredménye, az RMDSZ bekerülése a hatalomba nyilvánvalóan növeli az erdélyi magyar felelősséget – talán a lehetőségeket is. A „ne csak kérni akarjunk” most új tartalmat kaphat, hosszabb távon. Bízunk benne, hogy így lesz. Ami pedig a mi dolgunkat, írástudóként illeti, ebben nem is olyan nagyon kell újragondolni a tennivalókat. „Csak” határozottan gyakorolni kellene – sírás és panaszkodás helyett – a „közös ihletből” következő jogokat és kötelezéseket, még ha ezt nem írja is elő (vagy nem így írja elő) az országhatárok szerint érvényes egyik vagy másik alkotmány.

KIBÉDI VARGA ÁRON

314

*Felhőfutamok és üstökösstervezetek
rekedtes és rendszertelen nekifutások
a kibomló folyópartok fölött
a befelé forduló őserdők mellett
szaporán és kiúttalanul
vagy pedig idegen nyelveken
talán az irokézekenél vagy a föld alatt
megtervezhetetlen futamok mindenütt
egy-két bolygó kivételével
keresetlen nyelveken és ősemberek között
menetelnek az eredethatározók
egymást ritkítják
végső állapotok bűvöletében a forró kását kerülgetik
restellenek lemondani a hiányról
magukat sohasem állítják
és a megállapodást sem ismerik*

315

*A negyedik levél után a feltámadás
(a támadás ideiglenességét bizonyítandó):
ez a fókusz, a lecsendesítő.
Sokan hazamennek, közbevetőleg.
Lemondanak a veszélyesebb számokról.*

*Levelek vallatása, mint a túlvilágon:
rátámadni az ismerős passzióra,
a tenger erejét feszegetni.*

*Ezután már csak a csend marad:
a számokat kell berendezni,
a romlandóság útvesztőit
és a tettenért angyalokat.*

316

*A nap átölel de madarat nem hallasz;
a fekete tó partján marad az arató,
madarat marasztal és vigasztalan.
A nap megtekintése óránként veszélyes,
hallatlan öleléseknek leszel kitéve,
nap szeleteli a maradandó aratókat,
gépiesen szeleteli, képet vág.*

„...legyőzhetetlen távolság van élet és irodalom között”

BESZÉLGETÉS KIBÉDI VARGA ÁRONNAL

– *Kibédi Varga Áron a Hollandiában működő Mikes Kelemen Kör alapító tagja. Milyen fórumot jelentett ez a magyar irodalom számára egykor, és mit jelent ma?*

– A filológusok kedvéért egy kicsit pontosítanom kell: a szó szoros értelmében nem vagyok alapító tag, mert a kör 1951 áprilisi alakuló ülésén én nem vettem részt, csupán a második vagy harmadik összejövetelükre kaptam meghívást. Ez az időszak Magyarország történetének nagyon sötét korszakát jelentette, és ez kihatott akkori hangulatunkra, működésünkre is. A hollandiai egyetemeken tanuló körülbelül tíz magyar diák, református vagy katolikus ösztöndíjasok, mindegyike félt a másiktól, mert meg volt mindenki győződve arról, hogy a másik kommunista kém. Lehet, hogy valóban volt is közöttünk ilyen, hiszen évekkal később egyszer bementem a hágai követségre, és valóban tudták, hogy mi az összejöveteleinken mit csináltunk. Ennek ellenére le kellett győznünk a félelmünket, ha ebben az idegen világban meg akartuk őrizni a magyar kultúrához, a magyar szellemi élethez kötődő élményeinket. Aztán 1956 után megtízszereződött a létszámunk, s azóta is állandóan növekszik. 1959 óta már nemzetközi konferenciákat is rendezünk, Londonból, Münchenből, Párizsból érkeztek barátaink. Hadd emeljem ki Cs. Szabó Lászlót, akit úgy emlegetünk, mint a Mikes Kelemen Kör osztályfőnökét, vagy Czigány Lórántot, aki legbelső körünkhöz tartozott, és előadásaival, humorával, egész karakterével hozzájárult a Kör arculatának megformálásához. A 60-as évek végétől már Magyarországról, Erdélyből is jöttek előadók. Mi persze nem a hivatalos ranglista szerint hívtuk meg az embereket, és nem is csak írókat, hiszen a Kör nem kizárólagosan irodalmi profilú volt: közgazdászok, filozófusok, műkritikusok és mindenféle érdeklődésű ember megfordult nálunk. Természetesen az irodalom mindig reflektorfényben volt. 1980 óta tanulmányi napjainkon egy általunk felkért kritikus bemutat egy-egy olyan magyar író, költőt, akire nem figyelnek eléggé otthon. Így legalább tizenöt magyar író, költőt hívtunk meg: Mészöly Miklóst, Konrád Györgyöt, Krasznahorkai Lászlót, Tolnai Ottót, Lászlóffy Aladárt például. Ezek egy része megkapta a Mikes Kelemen Kör irodalmi díját, a Magyar Irodalmi Figyelőt.

– *Ön a Holland Királyi Akadémia tagja, az amszterdami református egyetemen francia irodalmat tanít, de előadott amerikai egyetemeken is. Ez a „szellemi teherviselés” nem nyomasztó a költő számára?*

– Meg lehet szokni. Az ember másfajta életformákról vagy sorsokról olvasva azt kérdezi magától, hogy lehet ezt kibírni. Számomra például ilyen sors az eszkimóké, akik mínusz 30 fokban is éppúgy tudnak örülni és szeretni vagy éppen mérgeledni, mint mi. Időnként valóban kifárad az ember. Én gyakran öt, de minimálisan három nyelvben élek. S állandóan át kell kapcsolni az egyikről a másikra. Lehet, hogy ezért lettem viszonylag szűkszavú költő, és el sem tudok képzelni olyan lavinaszerű versömlést, mint amilyen Victor Hugót jellemezte életének egy bizonyos korszakában, amikor is felkelés és reggeli közt megírt 200 sort, mert anélkül nem jött meg az étvágya, vagy nem volt kedve elkezdni a napot.

– Ez a költészetáradás talán mégis imponáló az Ön számára, hiszen tudományos munkásságában jelentős helyet foglal el a barokk irodalom. Verseiből viszont teljesen hiányzik az ornamentika. A költő függetlenedni tud a tudóstól?

Az irodalomtörténet három nagy periódusa volt számomra mindig vonzó: a barokk, a klasszicizmus és a romantika. A barokknál éppen ez az óriási burjánzás izgatott: szavak és képek áradása, hatalmas érzelmi gazdagság, amely ugyanakkor mindig valamilyen vallásos mozzanattal kapcsolódik egybe. A klasszicizmus koncentrált fegyelem – azok közé a ritka nem-francia irodalomtörténészek közé tartozom, akikhez a francia irodalmon belül éppen a „legfranciább” kor, XIV Lajos korának irodalma áll legközelebb –, a barokk viszont szétfolyó és szertelen, boldogan az, mert tudja, hogy a határ megvonása nem a mi dolgunk, hanem Istené.

A romantika továbblép, nem ismer határt. Nincs izgalmasabb író, mint Friedrich Schlegel, Bettina von Armin, vagy Novalis: művészet és élet, az én és a világmindenség, minden egybefolyik. De ugyanakkor nem igazán nagy írók, nem olyan nagyok, mint mondjuk Cervantes vagy Proust, mert az irodalmat és az életet összetévesztik, nem veszik észre, hogy az irodalom az élet fűszere, alaptápláléka lehet ugyan, olyannyira hogy életünk merőben megváltozik tőle, de nem maga az élet. Bosszantó, sőt őrlítő is talán – a romantikusok belehalnak, öngyilkosok vagy hívő katolikusok lesznek –, de tény, hogy legyőzhetetlen távolság van élet és irodalom között. Aki elmegy egészen a határig, de nem tagadja, hanem játszik vele, provokálja, mint Proust vagy Cervantes, az a nagy író.

A klasszikusokban és a barokkokban van „határtudat”, a romantikusokban nincs. Ezért állnak hozzám közelebb a barokk költők, még akkor is, ha másképpen írok. Nyelvük olyan csodálatosan gazdag, hogy mindenkinek csak ajánlhatom, hogy olvassa Gyöngyösit, Zrínyit, Nyéki Vörös Máttyást.

– Tanulmányait franciául írja, illetve franciául is, verseket azonban csak magyarul. Azért van ez vajon, mert a líra inkább az anyanyelvben gyökerezik?

– Lehet. Az tény, hogy én mindig magyarul számolok és magyarul imádkozom. Ezzel mások is így vannak, de én még azt is hozzátenném: verseket is csak magyarul tudok írni. Van példa a világirodalomban regény- és színdarabíróra, aki kilép anyanyelvéből, és más nyelven alkot maradandót, mint például Joseph Conrad vagy Ionesco, de költőre nincs. Talán ha holland lennék, és német nyelvközegben élnék, vagy francia lennék, és spanyol nyelvközegben élnék, el tudnám képzelni, hogy az anyanyelvemhez közel álló másik nyelvbe át lépnék, de a magyarral kapcsolatban ez nem lehetséges. Egyszer hosszasan beszélgettem egy igen jelentős francia költővel, akivel elég jó barátságban vagyunk. Megmagyaráztam neki a magyar nyelv szerkezetét, s végül azt mondtam neki, hogy nem is értem, hogy tud verset írni egy annyira nem költői nyelven, mint a francia. Ő aztán visszafordította a dolgot, és elmondta, hogy ő pedig azon csodálkozik, hogy hogyan lehet magyarul verset írni, és a francia milyen csodálatos nyelv.

A vers nyelvibb, mint bármilyen más műfaj: Isten teremtette a világot, és az alapvető munkát, a megnevezést ezután a költő végzi el. A többi műfaj később jön, magyaráz, értelmez, gyönyörködtet, lelkesít.

– A szavak kimondása című tanulmányában megjegyzi: „a nyelvtan korrekt kijelentő mondatai csak közölnek..., a költő mondatai viszont nem közölnek, hanem kijelentenek és cselekszenek.” Ez a különbség talán az ihlet erejével magyarázható?

– Ihletnek is nevezhetjük. Én itt arra gondoltam, hogy a költészet egy egészen különös szóhasználat. A költő olyan dolgokat mond, olyan mondatokat ír le, amelyeket a mindennapi tapasztalataink alapján nem lehet ellenőrizni, amire egy józan, racionális ember azt mondhatja, hogy ez badarság. Már az ókorban vitatkoztak arról, éppen Platón körül, hogy a költészet hazugság.

A költészetet csak az szereti, aki elfogadja, hogy a szavakat más célból is használhatjuk, nem csak akkor, amikor tényeket akarunk közölni. A mese, a népdal is olyan nyelvhasználat, melynek hétköznapiilag ellenőrizhető valóság-tartalma kétes. Ezt a nyelvhasználatot performatív nyelvhasználatnak nevezném; a költő, azzal, amit mond, cselekszik, nem a mindennapi élet, hanem a képzeleti világunk szintjén teszi.

– „A főnév leszögez, az ige módosít” – írja ugyanebben a tanulmányában. A lényeg megragadása, az absztrakció csak „egy új nyelvtan” segítségével lehetséges?

– Az izgalmas dolog éppen az, hogy „új nyelvtan” nincsen. A nyelv nálunk (pl. az összes magyar ajkúnál) sokkal több, meghalad minket évszázadok óta. A nyelvet még egy Sztálin se tudja megváltoztatni. A nem-romantikus, azaz a megnevezni akaró költő problémája az, hogy a megnevezésre, a dolgok kijelentésére-megjelenítésére a főnév a legalkalmasabb. Az ige=„Zeitwort”; időhöz kötött, különböző percekkel és helyekkel (helyzetekkel) kapcsol egymás-

hoz, hiszen a cselekvés mindig átmenet, mindig a változást jelzi. A költő azért harcol, hogy megtalálja a megnevezéshez járuló igéket; vannak-e megnevező igék?

– Téged *című versciklusának egyik sora így hangzik: „Nem én szólok, de kell a második személy...” A költészet tehát megszólítás és nem megszólalás?*

– Az első nincs a második nélkül, csak együtt vannak. Az én feltételezi a te-t. És a te nemcsak második, hanem más is. Nemcsak a költészet, hanem minden beszéd egyszerre megszólítás és megszólalás.

Hozzátenném: az én-t az én nem ismeri. (Ki meri állítani, hogy ismeri önmagát? Gnothi szeauton: sztoikus önteltség).

Talán más beszél, amikor az én megszólal.

– *„Az irodalomtörténet állandó átírása erkölcsi követelmény” – állapítja meg Az irodalomtörténet válságai című cikkében 1992-ben. Ugyanitt fogalmazza meg azt az igényt is, hogy két irodalomtörténetre lenne szükség: egy pedagógiai célzatúra és egy esztétikai jellegűre. Mi volna ezekre a kérdésekre mai válasza?*

– Véleményem azóta nem változott. Írásom az ellen az illúzió ellen készült, amely szerint a kommunizmus bukása után végre meg lehet majd írni a magyar (vagy bármilyen más) irodalom „valódi” történetét.

Ami a pedagógiai jellegű irodalomtörténetet illeti, ott arra gondolok, hogy irodalomtörténeteket nagyon sokszor iskolásoknak írnak; a 12–18 évesek gondolatvilága, tapasztalata egészen más, mint a felnőtteké. Nem arra gondoltam, hogy a fiatalokat meg kell óvni káros erkölcsi hatásoktól, az effajta finomkodásoknak a mai televíziós és olcsópornósajtós világban már nincs sok értelme, hanem inkább arra, hogy az irodalom sok olyan témát és gondolatot dolgoz fel, ami egy fiattól még távol áll, amivel kapcsolatban még semmiféle tapasztalatot nem szerzett.

A politikai-nemzeti ihletésű irodalomtörténetek mellett szükség van pl. pszichoanalitikus, formalisztikus és esztétikai perspektívákban megfogalmazott irodalomtörténetekre is. Sokfajta irodalomtörténetre van szükség, mert a múltat senki sem ismeri tökéletesen és kimerítően, a múltat tehát mindig újból át kell írni. A nagybetűs Történelem nem létezik.

– *És nagybetűs Költészet létezik-e? S ha létezik, hol a helye a kulturális tevékenységek között?*

– Amióta rendszeresen hazajárok – a 60-as évek óta – érdekes jelenséget figyeltem meg. Akkoriban, ha az ember bement egy könyvkereskedésbe, akár vidéken is, már a bejáratnál József Attila-, Pilinszky-kötetek fogadták. A költészetnek kiemelt helye volt a könyvesboltban. Az utóbbi években mind hátrább kerülnek, mind kevesebb költőt tart a könyvkereskedő, mert az emberek nem vásárolják. Azt hiszem, ez világjelenség, ugyanezt láttam Párizsban, és

a hollandok is erre panaszkodnak. A vers egyik fontos tulajdonsága az, hogy miközben olvassuk, a költőt is halljuk, mintha hangosan beszélne. Ezt szolgálja a rím, a ritmus, egyáltalán a kötött beszéd. A verset hallani kell. Ha oralisan lehetne továbbadni, nagyszerű jövője lehetne a költészetnek.

– *A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 1995-ös Tanulmányi Napjainak nyitóelőadásában tette föl a kérdést: van-e posztmodern anarchia után posztmodern etika? Van-e neofiguratív, narratív elkötelezettség? A kérdésekre adott válaszok itt és ma is aktuálisak?*

– Közép-Európában, a kommunizmus bukása után ez a kérdésfeltevés különösen aktuális, még akkor is, ha a kommunizmusban nem hitt senki. Most kell komolyan megkérdezni, hogy tulajdonképpen miért nem hitt senki. Posztmodernizmus szerintem annyit jelent, hogy megszűnik a (kollektív) jobb jövőbe vetett hit, az állandó haladás mítosza, az idő irányt vesztett. Ez nem anarchia, hanem új feladat és kihívás: az ember nem tud megenni erkölcsi döntések nélkül, naponta tudnunk kell, hogy mit tart(hat)unk jónak, mit rossznak, és ezt, ha már kollektív mítosz nincsen, magánvilágunk narrációin kell kitapogatnunk, megtudnunk.

1997. május 6.

Erdélyi Erzsébet - Nobel Iván

LUKÁCSY SÁNDOR

Vörösmarty estéje

RAPSZÓDIA

A világosi katasztrófa után hat év alatt csak hat költeményt írt (nem számítva megrendelésre, pénzért készített halotti epigrammáit), a hetedik, a *Fogytán van a napod* kezdetű, már töredék maradt. Ha írt: remekműveket; de minek? kinek? Kossuth már 1842-ben vezércikkben panaszolta, hogy a költő munkáit nem vásárolják, most pedig Kilián György leszállított áron hirdeti a nyakán maradt portékát: „Nemzeti kiadás egy kötetben, egy acélmetszetű arcképpel. Előbbi ára 10 ft, most 6 ft. Kézi kiadás nagy 12-rét tíz kötetben. Szinte egy arcképpel. Előbbi ára 12 ft, most 8 ft”. Részvétlenség – és cenzúra. Az *Előszót* elküldte a *Hölgyfutár*hoz; a szerkesztői üzenetek közt kapott választ: „A küldeményt köszönjük. A megbízásnak iparkodunk megfelelni, de eddig még nem sikerült.” (1850. nov. 13.) Később sem; a verset csak munkái 1863–64. évi kiadásában fogja közzé tenni Gyulai Pál (hogy aztán monográfiájában egy szót se vesztegessen rá).

Erdélyi János nem akart beletörődni a költő hallgatásába:

*Még egyszer emeld föl Sár róna vidékén,
Utána viharnak, zengő szózatodat,
Hagyj minket a sírba leszállani békén,
Ha újra hallók még főséges dalodat.*

-----
*Dalolj még, dalolj még! hadd halljuk a szép szót,
Lepjen meg az újra minket valahonnan,
Mint meglep imádság harangja utazót
Remete tornyáról süketes vadonban.*

A buzdítást Vörösmarty nem olvashatta, mert csak 1863-ban jelent meg; de ha olvassa is, valószínűleg csak legyint. Ő már mindent megírt – régesrég. Bujdosásának tényeiről levelei tudósítanak, a bujdosó érzelmeiről korábbi versei – fantasztikus anticiációk.

„Én egész Aradig mentem, hol már legnagyobb zavart és rendetlenséget találtam... Most itt vagyok, s minden éritéssel érzem, hogy amit a becsületes, de gyarló kormányzó mellett a gázság készített, annak súlyát és keserveit a nép fogja viselni.” (Feleléséhez)

*Egy nemzet lelke vesződék
Végső napjaival. Szemlélnem kellene veszését,
S csak siratám; többé nem voltam menteni képes.
Itt vagyok, a vas sors kerekétől törve, futólag
Bujdosom a földet...*

(Magyarvár, 1830)

„...láttam az általános felfordulást s bekövetkezését annak, amit én oly régen, de fájdalom! minden siker nélkül megjósoltam... elhagytam Aradot, s bolyongtam az országban fel s alá.” (Újfalvy Sándorhoz)

*A hős tova és tova tévedezőn
A képtelen éjbe halad.
A vérbe borúlt, csata dúlta mezőn
Elhallgat az éjjeli had.
S rémséges, halotti a csend, a magány
A vad rohanások, a hadzaj után.*

(A hős sírja, 1833)

Ami a legkínosabb lehetett az „itt élned, halnod kell” költője számára: az emigrálás lélekemésztő gondolata. „Szerettem volna távol lenni Magyarországtól, hogy *ne lássam* szomorú átalakulását, melyet már előre sejtettem; azonban a bizonytalan hírek s társaim szavazata visszatartottak...” (Feleségéhez)

*Hajtsatok el, viharos tengerhez hajtsatok engem,
Oh ti sötét éjnek habozói, hogy ottan az örvény
Nyeljen el, és ne csekély habban, hullámban enyésszem,
Hogy magasan feküdjék a vízbére lelkemen, annak
Vad zuhogásaitól siketüljek, hogy ha fölöttem
Nemzet pusztúl el vagy esik rabigába, ne tudjam.*

(Magyarvár, 1830)

Végül maradt; hogy közlőll hallja a dermedt csendet (mely elhallatszott Döblingbe is: „Iszonyú csend lepte el az országot”), és megírhatta az *Előszó* didergető sorát a három lélektelen kötőszóval: „Most tél van és csend és hó és halál.” Ugyanezt a csendet képzelete megtapasztalta már huszonhét éves korában:

*Mint halál határán
Mindenfelé csend s hallgatás vagyon;
Gondatlan arcot nem látok sehol,
Nehéz lecsüggő fejjel jár az ősz,
És apja gondját látván, a fiú
Nem mer vigadni, félre andalog.
Párták alatt szép hölgyek arcain
Némán, setéten ül a félelem,
S a bús mosolygás sírni láttatik.
Dal nélkül állnak hősi csarnokok...*

(Salamon király, 1827)

*

Vörösmarty Baracskán, majd Nyéken húzta meg magát. Alacsony hajlékáról Jókai szerint azt mondogatta: „Jó, hogy a magyar poéta lesütve szokta hordani a fejét, mert ha egyenesen hordaná, megütné a fejét a gerendába.” A rossz hírek itt is utoléri. Veszélybe kerül akadémiai tagsága, egyetlen rendszeres jövedelme. Fáy Andrást kapacitálják: elnöke lehet a testületnek, ha tisztogatni fog; ámde „a jó öreg inkább szereti

macskáját simogatni, mint a nála nagyobb urakat. Amellett ő barátait, mint Vörösmarty stb. törölje ki a tagok sorából? Kitorli bizony a seggét!” (Vachott Sándor levele) A költő kétségbeesetten irogat Pestre, sürgeti járandóságát: „Adósság, tehetetlenség, sánta remény, hidd el, alig nevezhető életnek. Itt a lelki erő oszlop, melyről elpusztult a híd.” (Tóth Lőrinchez)

Néha fellátogat a fővárosba, íróársai borral, cigányzenével fogadják, de megdöbenti őket elhanyagolt öltözete, alig jártányi ereje. Gyulai Pál mestere prózáknak, de a maga puritán módján; mondatai arányosak és izmosak, mint egy görög szobor, ruházat és cicoma nélkül; költői távlatot talán csak egyszer nyitott, amikor azt írta az öreg (ötven egynéhány éves!) Vörösmartyról: „Rom volt, mint Magyarország.” Omladékok közül hajtott ki az utolsó sudár: *A vén cigány*.

Szokás félreérteni, bár Komlós Aladár már régen kimutatta, hogy a krimi háborútól a költő nem hazája sorsának földelülését várta; ellenkezőleg: a vers a háború iszonyata ellen tiltakozik. Mint az akkori sajtó is: „Kívánjuk, hogy [...] e harc legyen az utolsó, legutolsó, melyben ember ember ellen támadt, s utána legyen örök béke a földön...” – akkor lesz majd „ünnep a világon”.

Berzsenyi helytelenítette az antik és a keresztény mitológia vegyítését a költészetben. Vörösmartynak nem volt ilyen iskolás aggálya. A krimi háborút, mely a szentföldi bonyodalmak ürügyén robbant ki, s azzal fenyegetett, hogy mint a *Pesti Napló* írta: „Krisztus sírja vita tárgyává válik” (a vers szerint: „Isten sírja reszket a szent honban”) – a krimi háborút Vörösmarty egyetemes világdrámává növelte: ebben, amennyire a zseniálisan homályos képek látni engedik, megjelennek s az ég boltozatján dörmöbölnek a lázadó angyalok, hogy elbukván a pokolban zokogjanak, és megjelennek az ősbűn – engedetlenség, zendülés, öldöklés, háború – típusalakjai: „a lázadt ember” (Ádám), a „gyilkos testvér” (Káin), megnevezve Prometheus, majd az engesztelődés főszereplője, Noé – a nagy világdrámát csak úgy lehetett valóban egyetemessé formálni, ha a költő mind a pogány, mind a keresztény hitrege kellekeit igénybe veszi, akármit mondott Berzsenyi.

Előzmények, külön-külön, voltak már a magyar irodalomban. „A lázadt ember vad keservei” elhangzottak már Baróti Szabó Dávid miltoni parafrázisában:

*Oh, úgymond, mért nem szaggattok el engem, ijesztő
Árnyékok! Ti kösziklák! hézakra repedvén,
Mellybe rekeszkedjem, zárjátok messze szememtől
E fényességet! Ragyogó Nap! vond meg ezentúl
Súgárid, s magad is gyászold síralmas elestem!
Jaj vétkem! jaj lelkemnek szegezései! S hát az
Én iszonyú bűnöm már hányni világot is el fog
Sarkaiból?...
Illykép sírt Ádám.*

(Első szülőink esete, 1789)

Halhatatlan kínjától gyötörve, Prometheus már Verseggy Ferencnél halhatatlan panaszra fakadt:

*Oh ti magas egek! oh szapora szelek!
Ti víz-eredetek és tengeri habok!
Mindennek anyja, Föld! és te nap-ösvény,*

*Melly mindeneket általfogsz és szemlélsz.
Néktek panaszkodom mindnyájotoknak!
Látjátok! Isten létemre miket kell
Egy másik istentől kiállanom!*

(A lebilincsezett Prometheus, 1792)

És végül: Káin bibliai történetét már Kemény Zsigmond mint az egész emberi história kezdőpontját és alapképletét fogta fel:

„Az első testvérek sorsa az emberiségé.
Ábelnek áldozata kedvesebb volt isten előtt.
Mit tesz ez?

Nemde, hogy Ábel foglalatossága jobban díszlett, többet kamatozott, azaz ő volt a gazdag?

S Kain, a szegényebbik testvér, mit tőn?
Megölte Ábelt.
Ennek így kellett végződni.”

A két testvér esetével el van mondva nemünk története egészen a végítéletig, mert minden, mit a krónikák följegyeztek s fognak ezentúl is hirdetni, a régi dallamnak csak változatai... (Gyulai Pál, 1847)

Az igazán nagy művek gyakran, szerzőjük szándéka nélkül, magukba fogadják és összegezik azt, amit előttük a századok elmondtak. Ilyen a *Hymnus*, a *Szózat*, titokzatos konglomerátumai korábbi gondolatoknak, szavaknak, motívumoknak, ilyen *A vén cigány* – s mert ebben már föltűnik (neve nélkül) Madách Lucifere, hozzá lehet fogni a legnagyobb összegező műnek, *Az ember tragédiájának* megalkotásához.

*

Babits szerint: „Az az egész teljes és nagyszerű élet, mely Vörösmarty minden képeben ragyog, valami nagyszerű halállal van aláaknázva.” Szerb Antal: „Ady Endre előtt ő volt az a magyar költő, aki leginkább a halál rokona volt.”

Vörösmarty már huszonkét éves korában verset írt a halálról:

*De hát hová most? Halni vagy élni? Ha!
Ott nincs remény, itt nincs nyugalom: hová?...
Ronts le nagy ég, anyaföld temess el!*

Ez a vers azonban – címe: *A bujdosó gyilkos* – szerepjátszó költemény, Vörösmarty más nevében beszél. Akárcsak a talányos értelmű szonettban: *A bűnös sírverse*, s több másban, mint az *Egy korán haló végszava*, *A csendes haló*, *A haldokló lány*. Vörösmarty sosem a saját haláláról írt. Az a fajta személyes halálköltészet, amely majd Illyés Gyula kései lírájában bontakozik ki, nála ismeretlen.

Noha sok dolga volt a halállal. A *Zalán futásában* és egyébütt hekatombákat halmozott föl, egyetlen költőnknek sincs annyi halottja, mint neki, hősepikában nem megy másképp. Egyszer valódi halálos ítéletet szavazott meg: 1849-ben, mint a Kegyelmi Szék tagja, egy rablógyilkos nemesemberét. Eltemette kicsi fiacskáját; verset nem ő, hanem Petőfi írt róla. Bujdosása alatt aggodalmát furcsán fejezte ki: kérte feleségét, „ha jövőre még írsz, nevezd meg egyenként gyermekeidet, mert akit meg nem nevezsz, félttem, mintha hiányzanék”. Költői penzum, hivatali aktus, néma családi

gyász, a megtört férfi zavart képzelődése – és a személyes vallomások hiánya. Azt sem tudjuk, félt-e a haláltól. Vagy keresztény-sztoikus rezignációval várta? A líra hallgat.

Vörösmarty költészetében minden képpé objektiválódik. A halál is. Némelykor valóban csak egy kép: Lépes Bálint, Pázmány és más prédikátorok hagyományos kaszás halálának romantikus iszonyattá stilizált rokona.

*Ült pedig anyja setét fészkén a sárga Halálfi...
Pisla világ bolygott szeme mély üregében, erőtlen
Csontai zörgöttek lélekborzasztva, ha mozdult,
S gyászos enyészet volt vállára kerítve palástul.
Szája kajánságtól vala halvány kéksze beszegve,
És csak alig takará sorait gyér barna fogának.
Termete váz, szive kő, horgas keze fojtani termett.
Most is játékból abban gyakorolta hatalmát;
Fojtogató még a levegőt is...*

(Délsziget)

Máskor a leírás elmarad, csak a halál tevékenységének eredményét látjuk, a haláltánc-irodalom tömegjelenetét:

*És haloványan a dús, a szegény és a koronás fők
Mennek alá, víg, bús, balga, mogorva vegyest.
(Mint a földmivelő)*

A *Csongor és Tünde* három vándorából és *A holdvilágos éj* című elbeszélés három tótjaiból is kitelik, ha összetereljük őket, egy haláltánc személyzete.

- Kalmár: *Segíts tovább, te gyámbot: menni kell...
Még a halál, a [meg]váltó, nincsen itt.*
- Első tót: *Ősapám... amint a vakondhoz kaszája nyelével mérgesen leüte,
a kaszaél úgy csapódék nyaka fölé, hogy feje azon pillanatban
lába elé gördült.*
- Fejedelem: *Lázadj fel, tenger, bérc, te hullj alá,
Gördülj ki, föld, e fáradt láb alól,
Szakadjatok rám, égő csillagok,
Romlástok harsogása jel legyen,
Hogy egy királyi lélek sírba megy.*
- Második tót: *Ősapám... nekitámasztá egyik csipejének a kenyeret, s oly hatal-
masat vága hozzá, hogy egyszersmind magát is derékon ketté
darabolta.*
- Tudós: *...én nem kívántam, hogy legyek, s vagyok!
Majd nem kívánnék halni, s meghalok!*
- Harmadik tót: *Ősapám... Eszmélet nélkül rohant a boldogtalan, s oly erővel,
hogy balkeze tövestül vagy inkább szívestül kirándult testéből.*

Vörösmarty valami furcsa makacssággal egyre-másra kényszeríti szellemi teremtményeit szembesülni a halállal, még – elképesztő ötlet – nyelvtankönyve példamondatainak szereplőit is:

„– Tulajdonképpen még nincs kedvem meghalni. Minél inkább korosodik az ember, annál erősebben ragaszkodik az élethez.

– Valóban jól teszi az ember, ha oly későn hal meg, mint csak lehet, s ha lehetséges, éppen csak nagy kora miatt.”

Egy drámahőse viszont a kései halál miatt zsörtölődik:

*Hajh! késő vendég a halál.
Nem jött el értem, míg erős
Dárdával vártam a csatán,
Kikerülte izmos ifjúságomat,
S remegve tért el másfelé.
Akkor gúnyolva hittam őt;
Most éji tolvajként jön el,
S kilopja fájó lelkemet.*

(Hábador)

Későn, vagy korán, csak egy bizonyos: a halál egyetemes hatalma:

*Halandóság! te régi szörnyeteg,
Te nyelsz be mindent, ami volt s vagyon,
És ami lesz, bár milliószor annyi,
El nem kerüli örvény torkodat.
Halandóság! te fogsz el engem is,
Egy könnyű pelyhet a sok nagy között.*

(Salamon király)

A halál itt már személyes alakot öltött, tegezni lehet és szörnyeteggé minősíteni, mint majd Vörösmarty egy újabb drámájában is, megelőzve és kegyetlen válasszal le-tromfolva a *Csongor és Tünde* Tudósának tépelődéseit: „A halál, E telhetetlen éhü szörnyeteg Nem nyelt-e el még mindent, ami élt?” – a gyönyörű tiráda a szépségsirató kö-zépkori effictiók modorában folytatódik:

*Itt egy kis romladékot mutatok.
Hol rajta a teremtésnek keze?
Hol a művészet drága rongyai?
Hölgyecske volt, hol vannak fürteid,
Nemes kisasszony, a kacér szemek,
Hol a mosolygó ajkak csábjai?
Hős volt talán, vagy jámbor jótevő,
Világhírű bölcs, vagy hatalmas úr?
Hol a kegyesség s bátorság jele,
A homlok büszke méltósága, hol
Csak egy vonás az élet fényszakából?
Mindent lerágott a halál foga...*

(Kincskeresők)

Végül a halál maga válik drámai szereplővé az *Örök zsidó* című töredékben, mely Ahasverus legendáját – Goethe, Quinet, Arany János témáját – dolgozta volna fel, ha kétszeri nekirugaszkodás után (az 1830-as, 1840-es években) nem marad csonka: néhány vázlat, néhány elkészült verssor, irodalmunk nagy vesztesége, hogy nem több. Egy részeg, akit a halál üldöz, születendő árnyai és holtak szellemei, ördög, gépemberek, filozofikus gondolatok népi jelenetekben – a költő fantáziája sosem tört mélyebbre s magasabbra, sosem járt be hatalmasabb tartományt, talán még pazar játékában, a *Csongor és Tündé*ben sem. Az örök zsidó és a halál méltó ellenfelek.

Örök zsidó

*Ezerszer híttalak, s te nem jövéél, s most,
Míg a világ világ lesz, nem halok meg...
Látni akarom, mint lesz semmivé,
Mint száll egyik nemzedék a más után,
Mint hullnak össze minden csillagok,
Hamvába mint száll a roppant világ.
A romladékon állni akarok,
Órjási romladékodon világ,
Midőn már senki sem lesz, egyedül,
És úgy halok meg, mert fog tetszeni.*

Halál

*Oh föld, te sír vagy, egy nagy temető,
Itt lábam alatt vannak minden fiaid:
Én eltemettem mind, amennyi volt,
S amennyi lesz, mind el fogom temetni,
S majd ha minden, ami élt, e láb alatt lesz,
Akkor – akkor – de szinte rémülök e gondolattól,
Akkor nem leszen többé mit ölni,
Nem lesz mit rontani,
Akkor magamra szálland haragom,
Megsemmisítem akkor magamat,
S bezárom a teremtés ajtaját.*

Vörösmarty vígjátéknak tervezte e művét; furcsa, groteszk és halálos vígjáték, melyben mindenki meghal, a két nagy antagonistá is; a halhatatlan zsidó és a halál. Megszűnik maga a lét; nincs hit, sem remény, nincs túlvilág. Vörösmarty a legkeserűbb és legprofánabb költőnk. A semmivel csak ő mert szembenézni.

Vagy – mivel szavakba foglalta – szembeszegülni? A halál meghal, a költészet örök.

*

A költészet örök, a költő meghal. Egyre többször kell kimondani a szót: utolsó. Az utolsó sérelem: egy idétlen paródia a *Szózat*ra. Az utolsó siker: a Nemzeti Színház

Az áldozattal kezdi évadját. Az utolsó publikáció: *A vén cigányé* a *Pesti Napló*ban. Az utolsó vers: *Fogytán van a napod*. Az utolsó levél: borairól intézkedik. Az utolsó lakás: Pesten, a Váci utcai Kappel-házban.

Barbás József így emlékezik a költözkedésre: „Én szállítam a költőt oda kocsin, ebéd után. A lépcsőkön én kísérem föl gyalog, neje is lesietvén eléje az emeletre. Karon vezettük, noha ő vonakodott a vezetéstől. Fölérve, szétnézegetett szobájában, támlányba ült, dohányzott, s nagyobb társaságot kívánt látni. Öt óra tájon engemet meg is kért, hogy menjünk le a Korona kávéházba. Én vonakodtam, de nem tarthatám vissza. Lementünk, de félóránál tovább nem engedhetém ott maradni, mert pipafüst volt. Ő folyvást beszélgetett, meglehetősen vidáman, élceket is vegyítve szavaiba, sőt cigány és tót adomákat is mondogatott. Midőn visszatértünk, csak akkor kellett már kissé erősebben támogatni, de akkor sem feküdt le mindjárt, hanem megint támlányába ült, s csak negyedóra múlva bírtuk rá, hogy lefeküdjék.”

Ez 1855. november 17-én történt. Allapota még akkor este rosszra fordult, két nap múlva halott volt. „Halála percében mi hárman valánk jelen”: Toldy Ferenc, egy fiatal orvos és az emlékező Barbás. „Neje a mellékszobában mély fájdalomba volt esve.”

MEGFÁRADT EMBER HAMVÁRA NEHEZKEDIK A DOMB

CSETRI LAJOS

Baróti Dezső stílus-és eszmetörténeti szemlélete

Mivel ülészakunk első előadásában Fried István a fiatal Baróti Dezsőről szólva érintette irodalomszemléletének azokat a vonásait, melyek az én előadásom tárgyát képezik, lemondhatok róla, hogy e korszakáról részletesebben értekezsem. Legyen itt elég annyit megjegyezni, hogy Sík Sándor ifjú tanítványa, majd munkatársa s a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának egyik tagja az ekkor publikált tanulmányaiban – különösen Dugonics regényeiről és a felvilágosodás és a rokokó prózairodalmáról, valamint a francia biedermeieréről az akkor domináns szellemtörténeti irányzat stílustörténeti és szociológiai vonulatainak értékeit egyesíti, sokat ígérő módon.

Az 1945-os életváltás után előbb minisztériumi tisztviselőként, majd 1948-tól egyetemünk tanáraként, karunk dékánjaként, majd az egyetem rektoraként olyan mérvű társadalmi tevékenységet folytatott, hogy publikációs tevékenysége szinte szükségszerűen szorult háttérbe; de azokban az években megjelent irodalomtörténeti tanulmányai is tematikailag többnyire kötődtek kedves korszakához, a felvilágosodás korához. A munkásságában már korábban is jelentős szerepet játszó szociológiai szempont most a marxizmus irodalomszemlélete dominánsan szociológiai trendjével egészül ki, nagy szerepet kap benne a társadalomkritikai mozzanatok hangsúlyozása, de nagy irodalomtörténeti műveltsége jelentősen enyhíti a vulgárszociológia divatjelenségeinek betörését irodalomszemléletébe, I. Csokonai Dorottyájáról publikált akkori tanulmányát, mely a komikus eposz társadalomkritikai elemei hangsúlyozása és a szerző népiességének talán túlzott kiemelése mellett sok máig is érvényes összefüggésre hívta fel a figyelmet.

A 40 évvel ezelőtti, Baróti tudományos pályáját és oktatói karrierjét is megtörő események után évekig tartott, amíg először irodalmi muzeológusként, majd egyre gyakrabban jelentkező publikációival újrakezdhetette tudományos pályafutását. A tudományos alapú irodalommuzeológia tárgyában született tanulmányairól ülészakunk más előadásai lesznek hivatottak beszélni; de első jelentősebb s rövidesen nagy vitákat kiváltó irodalomtörténeti tanulmányai is egy ideig főleg munkahelyének, a Petőfi Irodalmi Múzeumnak az Évkönyveiben jelentek meg. Viszont annak megértéséhez, hogy alakuló felvilágosodás-koncepciója miért indukálhatott vitákat, egy kis kitekintést kell adnom a kor irodalomtudományi frontjaira. Az 50-es évek elején, a sztálini korszakban az irodalomtudomány is az ismeretelméleti esztétika uralma alá került. A művek értékét valóságtükrözésük hűsége minősítette, a valóságot híven tükröző művek (a világ-irodalom bármely szakaszában is születtek) egy örök realizmus fogalom jegyében realistáknak minősítették; viszont ennek az örök realizmusnak a stílusismérvei többékevésbé a XIX. századi realizmus stílusjegyeinek mércéjén mérettek meg. S ami nem felelt meg ezen örök realizmus igényeinek, az az örök antirealizmus pokolbugyrába lett kitaszítva. Így csináltak az irodalomtudósok minden jelentős barokk vagy romantikus

---

Elhangzott a József Attila Tudományegyetem – 1996. október 22-én a SZAB-székházban megtartott – *Baróti Dezső*-emlékülésén.

műből realistát s csak a „selejtjét” hagyták meg az örök antirealizmusnak az éppen vizsgált korszakban jelentkező válfaja (barokk, rokokó, preromantika, romantika, avantgarde stb.) hatáskörében. Sztálin halála után a Szovjetunióban éppúgy, mint nálunk, megindult ennek az esztétikai koncepciónak a bírálata és a hagyományos művészet- és irodalomtörténeti korstílusok és stílusirányzatok rehabilitációja és az elátkozott avantgard jelenségek újraértékelése, a szocialista realizmus érvényességének a megkérdőjelezése. Irodalomtörténet-írásunk eme korszaka reprezentatív eredménye a spenót, a 6 kötetes akadémiai magyar irodalomtörténet, melynek az első három kötete megjelent az évtized közepéig, lényegében e domináns stílustörténeti koncepció jegyében. Ez érvényes még a III., a felvilágosodás és a reformkor irodalmát tárgyaló kötetre is, mely az 1964-re kialakult stílustörténeti konszenzust fejezi ki, noha kötet szerkesztője az a Pándi Pál volt, aki az Aczél György kulturális titkárrá kinevezésében kifejezést nyerő kulturpolitikai fordulatnak egyik fő korifeusaként még 1965-ben megjelentette az általa szerkesztett *Elvek és utak* c. könyvsorozat nyitókötetét, melyben a stílustörténeti és az esztétikai realizmusfogalom reprezentáns tanulmányait oly módon szerkesztette össze, hogy a tromf mindig az esztétikai realizmusfogalom híveinek a kezébe jutott. A szocialista realizmus híveinek ellentámadása a stílustörténeti iskola hívei ellen, akik a szocializmus irodalmán belül is egyenértékűnek tekintették a realista és a modernista stílusjegyeket felmutató műveket, kényelmetlen sündisznóállásba kényszerítette a stílustörténeti iskolának, főként az MTA Irodalomtudományi Intézete körül szerveződő híveit.

Ugyanakkor a stílus- és formatörténeti szempont (a nyugati irodalom- és művészettudományi kutatások újabb irányzatai fokozatosan beszivárgó eredményeinek hatása alatt) még az esztétikai realizmusfogalom híveit is rákényszerítette az ún. *szocialista realizmus* stilisztikai sokféleségének elismerésére; s hogy valamivel mégis fenntarthassák a szocialista irodalom egységének dogmáját, kitalálták a *módszer* fogalmát. Ez olyan világnézeti- és ízléselemekből összeálló művészi alkotói eljárások megnevezésére szolgált, mellyel mégiscsak lehet biztosítani a stílusát tekintve divergáló művészeti törekvések egységét. A módszerfogalom kényelmes gumikategóriának bizonyult, egyes stílustörténészek is elfogadták, hogy a stílustörténeti nominalizmus iskoláját érő támadások heveségét csökkentsék (pl. Sőtér István), bár nyilvánvaló, hogy a műveket létrehozó művészeti módszerre csak a mű formát nyert sajátosságaiból lehet visszakövetkeztetni, tehát a stílusfogalomtól elszakított *módszer fogalom* tudományos fából vaskarika.

Mármost kétségtelen, hogy az olyan viszonylag egységesebb művelődéstörténeti korszakokkal szemben, mint a spenót első két kötete által tárgyalt középkor, reneszánsz és barokk, vagy a III. kötet második felében jelentkező romantika, a kötet első felének tárgyát képező felvilágosodás-korban nincs olyan domináns stílus vagy irányzat, melyről a korszak elnevezhető lenne. Épp ezért maradt a XVIII. század utolsó három és a XIX. század első két évtizede, ez az usque fél évszázad a spenótban is a magyar irodalmi felvilágosodás korszaka, vagyis elnevezését továbbra is az eszmetörténettől kölcsönözte. Viszont az irodalomtudomány stílustörténeti irányzatának Klaniczay Tibor mellett a másik fő képviselője, Szauder József, a 60-as évek európai irodalomtörténet-írásának egyik vezető irányzatát megkísérelte alkalmazni a magyar fejlődésre. Ez az irányzat, különösen az olasz irodalomtudományban, s ott is leginkább Walter Binni eredményei alapján a már a korábbi évtizedekben is ismert preromantikus hullámokat megelőző klasszicista nemzedéki hullámokon kívül feltételezett egy a preromantikus hullámokat követő klasszicista hullámot is, s a német irodalomban pl. ilyennek tekintette a weimari klasszikát is; s e nézetnek megvoltak a hívei a korabeli német szakiroda-

lomban is. Ezt a klasszicista hullámot nevezték neoklasszicizmusnak s olyan jelenségeket és alkotókat, akiket korábban romantikusoknak volt szokás tekinteni, eme neoklasszicizmus jegyében írták le, s mivel e jelenséget nehéz volt fogalmilag elkülöníteni a romantikától, ezért beszéltek a romantikába hajló neoklasszicizmusról. Az ezt megelőző preromantikusabb jellegű nemzedéki hullámok (primitivizmus, rousseauizmus, Sturm und Drang stb.) előtti XVIII. századi klasszicizmust viszont *Ernst Cassirer*nek a 30-as évek elején megjelent *Die Philosophie der Aufklärung*ja óta nem szokás azonosítani a XVII. század francia *Grand Siècle*jének klasszicizmusával. Így született meg más nemzeti irodalomtudományokban is a *felvilágosult klasszicizmus* jelzős szerkezetű kategóriája; nálunk ez inkább a Martinovics-mozgalom elfojtása előtti időszak nagy progresszív művészetére, különösen Bessenyei és Csokonai bizonyos műveire alkalmaztatott, a *neoklasszicizmus* pedig a századforduló utáni évtizedek olyan művészeire, mint Kazinczy, Berzsenyi, Kölcsey stb.

Természetesen Szauder – aki 1963-ban még egészen hagyományos nagy tanulmányt publikált a szentimentalizmusról, kialakuló klasszicizmuskonceptiója jegyében viszont nagy klasszicizmus tanulmányában már a szentimentalizmust is a XVIII. századi klasszicizmus egyik mellékáramlatának tekintette – ugyanakkor tisztában volt azal is, hogy a felvilágosodás korát nem lehet a klasszicizmus korának nevezni. Mégpedig azért, mert a korabeli stílustörténet-elméleti viták egyik legfontosabb eredménye épp az volt, hogy nemcsak a XVIII. századra, de a sokkal egységesebb stílusúnak tartott korokra vonatkozóan is egyre inkább megszűnt az egységes korstílus fenntarthatóságának hite. Wellekkel szemben Lovejoy fogalmazta meg: romantika nincs, csak romantikák. Szauder – aki Csokonai *Az estvéjéről* írva először ismertette Lovejoy művét nyelvünkön – épp ezért idézte egyetértően az újabb stíluselméleti vitákat ismertető tanulmányom ilyen konklúzióit. Ugyanakkor azonban igen alapos poétikatörténeti kutatásokkal bizonyította a klasszicizmus neoarisztoteliánus poétikájának szívós továbbélését a kor oktatási rendszerében, sőt az iskola falai között magukba szívott, a pedagógiatörténetész Paulsen által *Imitationsklassizismus*nak nevezett jelenség érvényesülését a kor magas költészetében is.

Ezzel az egyesek által tudománytörténeti *pánklasszicizmus*nak érzett irányzattal szállt szembe először a 60-as évek végén irodalomtudományunkban Baróti Dezső, mégpedig nem irodalompolitikai érveléssel, hanem egy másik tudományos koncepció kialakításával. Forrásai az 50-es, 60-as évek francia eszmetörténet-írásának ugyanazok a művei voltak, melyekre Szauder is hivatkozott stílustörténeti koncepciójának eszmetörténeti megalapozásában, csak egészen más következtetéseket vont le belőlük, mint Szauder. Az Irodalomtörténeti Társaságban elhangzott vitanyitó előadásában, mely a PIM Évkönyv 7. kötetében, az 1967/68. évszámot magán viselő kötetben *Felvilágosodás és klasszicizmus* címmel jelent meg, az évtized végén több publikációjában is érlelődő új koncepciót fogalmazott meg, mely szerint a – ha úgy tetszik, nominalista jellegű – stílustörténeti megközelítés a felvilágosodáskor domináns stílusáról, a klasszicizmusról, még ha egyes nemzedéki hullámait el is látjuk megkülönböztető jelzővel, nem teszi lehetővé az egyes alkorszakok, ill. maga a felvilágosodás irodalma *differentia specificajának* megnevezését, más klasszicista koroktól való meggyőző megkülönböztetését. Hisz legalább annyi joggal, amennyivel a felvilágosult klasszicizmusról beszélünk, beszélhetünk – mint a német szellemtörténeti irodalomtudomány beszélt is – barokk és rokokó klasszicizmusról is; ezzel viszont a fogalom parttalanná tételének veszélye fenyeget. Ráadásul az európai felvilágosodás irodalmának a klasszicizmus alá való bekebe-

lezése eltekint a század irodalmi műveinek igen fontos olyan műfajaitól, mint a regény, a középfajú dráma stb., melyek a harcos felvilágosodás eszméinek képviselőjében felveszik a konkurenciát a klasszicista drámákkal stb. S mivel szerinte a klasszicizáló művekben valami régi él tovább többé-kevésbé meghaladott létformáiban, a szentimentalizmust az irodalmi paletta peremjelenségének tekinti (pedig regénytörténeti szempontból, különösen a műfaj formai megújulása, gazdagodása szempontjából ez az irányzat legalább olyan fontos, mint a felvilágosodás regényirodalmának fővonulata), a rokokót – a pályakezdetén oly kedvelt stílusirányzatot pedig az elhaló klasszicizmus és barokk változataként, szociológiailag pedig a hanyatló uralkodó osztályok dekadenciája kifejezőjeként értelmezi. (Ez kétségtelenül szemben áll a 60-as évek másik nagy feltűnést keltő s szintén stilisztikai koregységet feltételező irodalomtudományi művével, Roger Laufer rokokó-könyvével, mely a rokokót tartotta a felvilágosodás stílusának). Ami új és a kor szellemét leginkább kifejező a kor irodalmában, az a harcos felvilágosodás gondolatait legjobban hordozó és nem hagyományos vagy még nem kanonizálódott műfajokban valósul meg, s e művek vonulata azonosul nála a felvilágosodás „irányzatával” és „stílusával”, a lümiérizmussal. Ezért ő inkább a felvilágosodás stílusáról beszélne, amely alá viszont beférnének a klasszicizáló művek is, abban az értelemben, hogy a már korábban általam pertraktált módszer fogalmat bevezetve, gyakorlatilag a formától és a stilisztikától bizonyos mértékben eltekintve, a művészeti eljárások ideológiai és ízlésbeli közösségét, mint *módszert*, tekinti a kor stílusa összefoglaló-összetartó erejének.

Baróti szerint a felvilágosodás stílusának, a *lümiérizmus*nak legfontosabb sajátossága a mű nem arisztotelészi típusú, nem az arisztotelészi poétika esztétikai gondolkodása igényeinek megfelelő műegység. S ennek legfontosabb formai jellegzetességei a *láncszerű* szerkezet és a mű *nyitottsága, befejezetlensége*. Mivel azonban e sajátosságoknak konkrét műelemzésekben való illusztrálására Baróti munkásságában már nem nagyon került sor, ezért felvethető, vajon az előbbi, a láncszerűséget mi különbözteti meg a továbbélő későbarokk kalandregény csak a főszereplő által összetartott eseménysorától vagy a klasszicizmus additív szerkesztésmódjától, az utóbbit, a nyitottságot és befejezetlenséget – melyre a 60-as évektől sok minden, többek között a *non finito* esztétikája hívta fel a figyelmet – miként lehet elméletileg elhatárolni a romantikus töredék-kultusztól, a fragmentum divatjától. Baróti csak egyetlen nagyobb, műelemző jellegű tanulmányában, Csokonai Lilla-ciklusáról írott kitűnő írásában illusztrálta szép-irodalmi szövegen a láncszerű szerkesztésmódról kialakított nézeteit. Ennek viszont előfeltétele volt az, hogy a Lilla-ciklust poétai románként értelmezze, Kisfaludy Sándor Himfy-ciklusának módjára. Viszont a láncszerű szerkesztésű poétai román helyett Zentai Mária kollégám 1988-ban írott kitűnő tanulmányában a Lilla-ciklus variációs, inkább a horatiusi ciklusépítkezésre emlékeztető jellegét emelte ki, Debreceni Attila pedig legújabbán, a *Matúra klasszikusok* sorozat általa szerkesztett Lilla-kötetének nagy terjedelmű előszavában, a poétai román jelleg Baróti hangsúlyozta és a variációs technika Zentai Mária-fölfedezte sajátosságai mellett egy még további ciklusépítő elvet, az általa legfontosabbnak tartott triádikus építkezést vélte fölfedezhetni.

Ami pedig a tartalmiakat illeti, például a későbarokk vallásos sztoicizmus, a pietizmus stb. prudériájával szemben jelentkező erkölcsi szabadosságot, a felvilágosult elvilágiasodás eme jelét vizsgálva, megint csak nehéz elhatárolni, mennyiben lehet a lümiérizmus és mennyire a rokokó számlájára írni Diderot-nak a *Les bijoux indiscrets*-jét, s irányzatilag hova soroljuk Blumauer és Bürger, Csokonai és Verseghy obszcén verseit, jóízű disznólkodásait. Maradt tehát még jócskán megválaszolendő kérdés Barótinak

a lümierizmus kapcsán megfogalmazott, de teljes mértékben meg nem válaszolt termékeny kérdésfeltevéseivel összefüggésben, s csak az a kár, hogy ezeket ő már nem válaszolhatja meg, ezeknek megválaszolása az irodalomtörténeti utókorra s azon belül is a nálunk is fiatalabb nemzedékekre marad.

Szauder József az ItK 1969/2–3-as, ún. felvilágosodás-különszámában válaszolt egy igen éles hangú bírálatban Baróti tanulmányára. Be kell vallanom, ha a vitastílus keménysége némiképp meg is lepett, a dolog meritumát illetően akkor Barótival, korábbi mesteremmel, egykori, hallgatókori professzorommal szemben, akihez a szakdolgozatomat is írtam, inkább akkori mesteremmel, Baróti egyik utódjával a szegedi irodalmi tanszék vezetésében, Szauderrel értettem egyet. Viszont épp abban az évben, amikor Szaudert temettük, 1975-ben ért bennünket az a meglepetés a III. mátrafüredi felvilágosodás-kollokviumon, hogy a nagytekintélyű francia eszmetörténész, Jean Ehrard, akire Szauder is gyakran hivatkozott utolsó tanulmányaiban, lényegében ugyanazt az álláspontot fejtette ki, amit több mint fél évtizeddel korábban Baróti, anélkül, hogy eredményeiről tudott volna, tehát elihető, hogy teljesen önállóan, egymástól nem befolyásolva jutottak lényegében hasonló konklúziókra. S ha Baróti törekvéseit máig még nem is folytatta senki sem a hazai irodalomtudomány berkeiben, mert a magyar felvilágosodás kutatásában a stílustörténeti trend visszaszorulóban van s inkább egy eszmetörténeti és szociológiai ihletésű trend előrenyomulását figyelhetjük meg – ennek vezéralakja kétségtelenül Bíró Ferenc, a pesti egyetem professzora, aki szintén Szauder tanítványa volt, s amikor ő 1963-ban Pestre távozott, az ő státusára hozott be engem Szauder a szegedi tanszékre, aki azonban egyre nagyobb kétkedéssel szemlélte a stílustörténet Szauder meghonosította *neoklasszicizmus* kategóriájának országglását s ezért Baróti stílustörténeti ellenkoncepciójának történelmi érdemét, vagyis azt, hogy először szólalt föl e kategória divatja ellen, nagyra becsüli. Ugyanezt kell mondanom magamról is: a tudományt nem mindig a tudományosan teljesebb értékű, a maga fölvetette kérdéseket mindenoldalúbban megválaszó álláspontok viszik előbbre; néha előbbrevívó lehet egy, az adott pillanatban dominánsnak látszó tudományos irányzattal szemben először megfogalmazott kétely, még ha a konkrét tudományos vitában alulmaradhat is.

Szinte kizárólag a Baróti-életmű általa is legfontosabbnak érzett kategóriájáról, a lümierizmus problémaköréről értekeztem, stíluszemléletének a későbbi irodalmi korokat érintő vonatkozásait, pl. Radnóti költészete értékelését befolyásoló oldalait idő hiányában már ülészakunk más előadásaira kell hagynom. Mégis hadd fejezzem be a megtört tudományos pályája iránti nagyrabecsülésemet kifejező gondolatmenetemet azzal, hogy megemlítsem, ha kényelmetlenül feszengtem is abban a szerepkörben, mégis örültem annak, hogy a tudományos rehabilitációs aktusban, 1989-es akadémiai doktorrá nyilvánításában opponenseként én is részt vehettem, s a szegedi irodalomtörténeti tanszékek egyikének akkori vezetőjeként Szeged iránta való adósságának törlesztésében bizonyos mértékig én is részt vehettem.

Az elkülönöződött nemzet

SZŐCS GÉZA: KI CSERÉLTE EL A NÉPET?

A „Szőcs Géza” márkanév egy ideje mintha (befogad)hatósági zavarral küszködjön irodalmi berkeinkben. „Szőcs Géza”, aki korábban az erdélyi, a magyar, az anti-totalitárius, a politikus, a hagyományörzően avantgárd költő (és mű) megszemélyesítője volt, mintha kiment volna a divatból. „Szőcs Géza” ma már egyesek szerint jobban tenné, ha nem politizálna az életben (ezek az egyesek kifejezetten utálják a háta mögött), mások meg értetlenül nézik, mit mind izél ez az irodalomban a politikával (mert az nekik nyóc), újabb mások meg, akik direkte a politikát keresik, csalódotan teszik le a könyveket, mert ez nekik magas (de ők egyébként is újságot és nem könyvet olvasnak). Egyszerűen úgy tűnik, a berkek nem tudják hová tenni mindazt, ami pár éve a „Szőcs Géza” név alatt fut. Sőt, a berkek, ha újraolvassák a '89 előtti szövegeket, egyre inkább nem értik, hogy miért szerették azokat az írásokat – azért persze elismerik, hogy Szőcs Géza, akkor és ott, igen... Mert a berkek, írásunk szem-

pontjából nézve, nem aszerint tagolódnak, hogy konzervatívok, strukturalisták, hermeneuták, dekonstruktőrök, stb., hanem amint következik ~~(s mivel ez most itt irodalompolitika, csak semmi ellenvetés, ragaszkodom a magam osztályozásához, kuss):~~

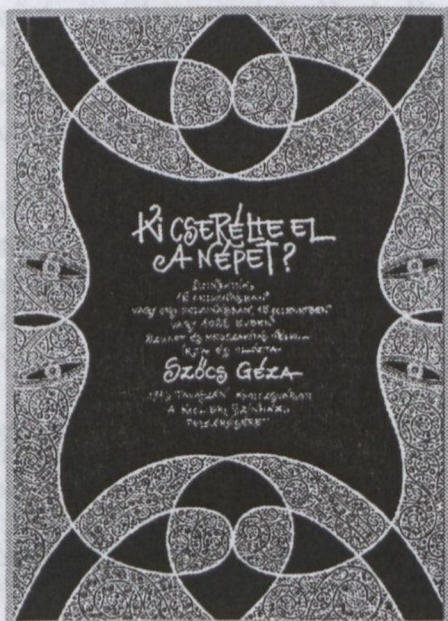
Először is vannak a puritán berkek, akik szerint az irodalom ne politizáljon, sőt, a szerző se politizáljon, s akik emiatt legfeljebb jóakaratóan nem vesznek tudomást arról, ami egy politizáló szerzőtől vagy egy politikus műtől jön („Szőcs Géza” = üres halmaz).

Aztán vannak a megengedők, akik szerint politizálhat ugyan, de akkor azt a régi szamizdatos időknek megfelelően tegye, ó nosztalgia („Szőcs Géza” = bűdös elhajló).

Végül vannak a kemények, akik szerint az irodalom feladata, hogy megszabja a társadalmat, ápolja a nemzeti érzést, tisztán, világosan – „Szőcs Géza” viszont ezt nem tisztán és világosan teszi. És egyébként is, mit lehet kezdeni egy olyan alakkal, aki ugyan radikális a politikában, de a szabadság felől indul a nemzet felé, és nem fordítva.

Ezért a berkek elismerik ugyan „Szőcs Gézát” (elsősorban múltbeli teljesítményeiért), de mivel nem az övék, nem szeretik igazából.

Mi most mondhatnánk (te, a kedves olvasó és én, a kedves kritikus, akik találkozunk valahol a fejedben), a berkesdihez nekünk semmi közünk, próbáljunk ne be-

Erdélyi Híradó Könyv- és Lapkiadó
Kolozsvár, 1996
132 oldal

rekszemponatok szerint vizsgálódnunk. Mondhatnánk, beszéljünk úgy „Szócs Géza” legújabb színjátékáról, hogy csupán felerősítjük a művet, rezonálunk rá, és hagyjuk, hogy a mű vigyen, amerre akar. Mondhatnám, igen, s deklarálnám értékítéletem (miszerint én ezt a szöveget szeretem) transzcendens fenntarthatósága érdekében a berkenkíviliséget – de sajnos már rég elmúltak azok az idők, mikor ez lehetséges volt. Mikor a külső művet tételeztük elsődlegesnek, és nem a belső, interpretált szöveget, s mikor emiatt lehetett hüvösnek és berkenkívilinek lenni. Ma már csak személyesség van, s mert személyesség, hát semmi abszolút fogódzó, semmi kívülállás, inkább árok és berek (mert azért el kell hátrólódnunk azoktól, akiket nem szeretünk). Ma már tudjuk, hogy aki azt mondja, hogy berkenkívil, az hazudik, vagy nem tudja, mit beszél. Ma már rafináltak vagyunk, tudjuk, hogy mi olvasók írjuk a szöveget, vagy fordítva, a szöveg minket (és semmiképp sem a szerző a művet) s talán rá sem ismernénk pár évvel ezelőtti, még ártatlan és hittel teli önmagunkra, ha véletlenül találkoznánk ama fiatalemberrel.

A berek elkerülhetetlenségét imígyen tudatosítva, az eddigieket nem szeretve, ássunk hát a továbbiakban egy olyan berket, ahonnan meg tudom magyarázni, miért szeretem a Ki cserélte el a népet? (c. színművet), egy olyan berket, amely elfogadja a politikum és a tételezett, idézőjelbe tett szerző fokozott jelenlétét az olvasóban összeálló szövegben.

A dolgokról, úgymint kémkedés, a szerző és a politikum

Igen, valamikor még mindannyian nyíltan és tiszta szívből szerettük „Szócs Géza” költészetét, és még az sem zavart (sőt!), hogy szerzőnk közben az erdélyi kommunistaellenes ellenállás szimbóluma volt, és nem csak költészettel foglalkozott. De azóta! Azóta már inkább csak tiszta

költészetet kérünk, mondja bennünk a széplelek, mert a politika mocsaras és bűzlik, s miért kellene nekem utálnom a költő „Szócs Gézát” is, ha már a politikust nem szeretem... A régi szamizdatos idők óta nemcsak politika, hanem politikák lettek, ma már jobboldaliak–baloldaliak, republikánusok–demokraták, stb. vagyunk, ketten–hárman összehajlunk, az ám. (Egyébként, köztünk szólva, kurva dolog ez a politikák: ha ideteszem, akkor te tovaállsz, ha tovaállok, akkor te ideteszed, nem beszélve arról, hogy hülye vagy-e, miért teszed ide, s miért nem oda, lerúglak, te fasz. Sok az út, de cél csak egy sincs, mondhatnánk, s ha politika, akkor az egyiknek Brüsszel, a másiknak Dicsőszentmárton.) Előfordulhat (mint ahogy elő is fordul), hogy aki beleszál a politikákba, bűzlik egész életében, előfordulhat, hogy egy közéleti személyiség esetében, mint Szócs Géza, a politikus, a sajtócézár, a közéleti ember nemcsak meghatározza, hanem el is nyomja a köztudatban a költődrámaíró „Szócs Gézát”. Ez történik a fenti berkek olvasatában, amelyek nem tudnak szabadulni attól, hogy Szócs Géza politikus (is).¹

Kérdés, az én berkem miért szereti mégis „Szócs Gézát”, mikor ez a berek sem tud szabadulni attól, hogy Szócs Géza politikus, és a politikában nem nyilatkozik az általa fémjelzett radikális vonalról.

(Válasz a kérdésre) Ha netalán a kedves olvasó még hinne az irodalom szent és magasztos céljaiban, kérem lapozzon tovább. Kösz.

.....
(~~Most, hogy magunkra maradtunk.~~)
Kedves ironikus barátom, aki velem maradtál, nagyon csúnya dolgot művelsz.

¹ Még szép. Én viszont most úgy teszek, mint ha elmarasztalnám őket az objektivitás ezen hiányaért, de igazából nem (ezért). Részemről ez csupán hangulatkeltés a többi berek ellen. Csak azért mondom, no. Hogy tudjátok, hogy tudom, no.

Nem az érdekel téged, hogy megtudd a nem túl érdekfeszítő kérdésre a választ, szívet a kézre, ő nem. Téged nem érdekel ebben a pillanatban Szőcs Géza, hanem utánam kémkedsz, hogy ki lehet az a tökkelütött, aki eltanácsolja maradék olvasóját. De sajnos ezzel visszavonulok az előtérből, úgyhogy nem fogsz sokat megtudni rólam, pedig kár.

Kémkedés

Freud, Lacan és Bahtyin óta nem új, hogy az irodalomnak sokkal prózaibb funkciói is vannak, minthogy pl. jövőképet nyújtva a nemzetnek, megmentse azt; ilyen például a dialogikus viszony megteremtése, amely az olvasó számára a beszélő másik hang konstituálódását és a monologikusság, a magány megszüntetését jelenti. Az olvasó abban az esetben, ha nem egy teljesen ismeretlen szerző teljesen személytelen könyvét olvassa szöveggé, kémlelő horizontra helyezkedik, s ha van egy kis előzetes ismerete a szerzőről (pl. Szőcs Gézáról – márpedig van, mert nem ma született), előkészül a harmadik típusú találkozásra. Várja, hogy a szerző „Szőcs Géza” mögött felbukkanjon a botrányhős, az ember, a mindenünk ismerőse Szőcs Géza, akit személyesen ismerünk a tévéből és az újságból, s valami nagy horderejű leplező bejelentést tegyen az erdélyi magyarság pénzügyeiről, vagy pedig vallja be. Tudja ő mit. A *Ki cserélte el a népet?* (miközben a magyar történelem tablóin hordoz végig minket) bőven ad alkalmat a „Szőcs Gézával” való találkozásra, aki maga is elébe megy az ilyenirányú elvárásoknak.

Vett-e Szőcs Géza villát a Rózsadombon? – íme a nagy kérdés, amely az olvasót érdekli, ha nem is a legmélyebben, de azért a legizgatóbban. Vitriolba mártott kompjúterével a szerző azt sugallja, hogy nem, és jól lehúzza a szegény olvasón, aki ilyenert mert feltételezni róla. Az áruló Hegedűs így lázítja Eger várában a katonákat: „(Dobó) a pénzen, amit a magyar katonaság

színevirágának értelmetlen lemészároltatásáért kap, meg a töletek ellopott zsoldon, már építi magának a kastélyát, mit gondoltok, hol? Budán, a Rózsadombon.” (47. o.) Ezek után nyilvánvaló, hogy mivel Dobó ártatlan, mint a maszülettet bárány, a Dobó-Szőcs kettős együtt kerékpározik el gyanakvásunk előtt egy tandembiciklin. Következőkor már kevésbé gyanakszunk, és egyre inkább várjuk, hogy felbukkanjon a rehab Szőcs, akiről tudjuk, hogy nincsen villája a Rózsadombon. És „Szőcs Géza” jön és jön, és nyilvánvaló, hogy a színműben sosem Árpád vagy a többi alak beszél, hanem maga Szőcs az, aki elmélkedik a nemzetről, és ezt most már el is fogadjuk, mert ő sem kutyább, mint Árpád vagy Benyovszky Móric. Így az olvasó ezt az alaptalanul megvádolt, nagyszerű embert meghallgatja, mert korábban alaptalanul gyanúsította meg, s most rosszul érzi emiatt magát. S mert az olvasóval is bizonyosan történt egy-két kabátlopási ügy, az olvasó a szerzővel kezd szolidarizálni. Ha az olvasó viszont továbbra is nagyon tamás, akkor előbb-utóbb csodálni fogja a szerző azon fellépését, amellyel lepergeti magáról a vádakat.

Mondhatnánk, mint ahogy mondjuk is, hogy az olvasás egyben kémkedés (ismert, nem személytelen szerző írásainak esetében), melyet a Másikkal való dialógusteremtés motivál. Sőt, ha a szerző ismeretlen, de a mű személyes utalásokkal teli, akkor is kémkedünk, mivel kémkedés közben „a néző egy belső bizalmat tapasztal meg a kiállított (egyébként otthonos – S. A. megj.) terek és tárgyak iránt, melyek az ő belső tapasztalatának is részei”. Gyarló az ember, az olvasó pedig még inkább – ezt jól tudják a poszttextualista erős szerzők, mint pl. Szőcs Géza, és (szerencsére) gátlátalanul építenek is erre az eszközre: „a kém-effektus, a személy életébe véletlenül bekukkantó tanú effektusa a nézővel való „munka” egyik legerősebb eszköze. (...) Ez a közvetlen kapcsolat egy ismeretlen életével

*olyan erős hatással bír, amit nem egy könnyen felejtünk el.*²

A tételezett szerző ügye

Ebben a szövegben eddig meglepően sok szó esett a szerzőről („Szócs Gézáról”), és ez különösen hathat a vájtfülű olvasónak, aki tudja, hogy Barthes óta a szerző halott. Nyilvánvaló, hogy „Szócs Géza” itt nem az a Szócs Géza, hanem az érzékszerveinkkel egy lassúszavú embernek percipiált illúzió tételezett mása. A valóságos szerzőről nem mondhatunk semmit, ez nyilvánvaló, mint ahogy a valóságos világról sem mondhatunk semmit – hisz, közhellyel élve, semmiről nem szerezhetünk abszolút bizonyosságot –, de annál többet mondhatok magamról, mint olvasóról, aki azt tételezem – miután olvasás közben kémkedek –, hogy egyre többet tudok a szerzőről. Azt tételezem, hogy sokmindent tudok a szerzőről, aki emiatt a fejemben létezni kezd, mint tételezett szerző.

Van a (tételezett) szerzőről folyó beszéd felerősödésének³ egy másik vetülete, amely ezen irodalomtudományi fejlemény alapjaival van kapcsolatban. Ez az alap a realizmusról szóló beszéd vége.⁴ Ma egyre inkább nem ciki a nagy posztmodem bizonytalanságról beszélni, hogy van-e a világ, nincs-e, szavaink mennyire reprezentálnak bármit is magukon kívül, hogy minden mennyire relatív – nem ciki mindaz, ami kérdésként csak akkor nyer értelmet, ha a sziklaszilárdnak tételezett valóság, a realitás ellenében tevődik fel. Mert kiderült, hogy a valóságról sem azt nem tudom mondani, hogy van, sem azt, hogy

nincs – nem tudok mondani róla semmit. Mert mi van, ha a valóság van? Akkor nincs relativitás. És mi van, ha a valóság nincs? Akkor nincs bizonyosság. Ebben az esetben pedig sem az elkeseredésnek, sem a lelkesedésnek semmi értelme. Rorty a realizmusból való kilépést az antireprezentacionalizmus műszóval jelöli, többé már nem kérdés, hogy egy nyelvi egység ténylegesen reprezentál-e egy nem nyelvi egységet (mint a reprezentacionalisták állítják), mert nincs szükség egy külsődleges hatóságra (a valóságos almára az alma szóhoz viszonyítva), hogy a nyelvünket hatékonyan használni tudjuk. Minden attól függ, hogy mennyire segít az illető nyelvi egység bizonyos kommunikációs és életjobbító célok elérésében.

Így a nem valóságos, tételezett, idézőjelbe tett szerző is visszatérhet a beszédbe anélkül, hogy reprezentacionalistákká válnánk. Talán így jobban tudunk beszélni a befogadás-interpretálás olyan lényeges (és éppen a szerző fogalmának tisztázatlansága miatt háttérbe szorult) tényezőiről, mint a kémkedés és a politikum.

Politikum

Ha kémkedünk és a szerzőről beszélünk, akkor előbb-utóbb felmerül a politikum kérdése is egy erősen politikus (politikusan erős) költő esetében, igaz, már jóval enyhültebb és nyitottabb kontextusban. Ha kémkedünk, akkor minden esetben a legérdekesebb ügyek foglalkoztatnak: hogyan élhetett együtt Szabó Lőrinc két nővel, szerette-e Szendrey Júlia Petőfit, Csinszka Adyt, hogyan ír Szócs Géza a politikai ellenfeleiről, éppen kinek tart be legújabb színművében. Ez végül is az irodalom egyik fő funkciója: a rejtvényfejtés, a szórakoztatás. Ezt nyilván „Szócs Géza” is tudja, és szórakoztató játékhelyzetbe hozza az interpretátort azáltal, hogy mint jó szakács hinti az utalásokat élő politikusokra. Igaz, ezek általában erdélyi politikusok, s így a tételezett szerző ki-

² Ilya Kaakov: *On the Total Installation*. Cantz Verlag, Bonn, 1995. 277

³ Lásd például Farkas Zsolt írásait, melyek egyre gyakrabban szólnak az „erős szerzőről”, aki az eredetiséget alkalmazza „tulajdonképpen új szövegszervező elvként”.

⁴ Richard Rorty: *Objectivity, Relativism, and Truth*. Cambridge University Press, 1992, 2.

sebb hatókörre korlátozza magát, kevesebben fogják pl. a magyarországi olvasók közül a sikeres kémkedés miatt jól érezni magukat – de talán seba, azoknak marad a tiszta irodalom és a tiszta eszmék, majd szórakoznak azzal.

(Ez a rész csak erdélyieknek ajánlott:

1. NAGYÚR: *Na és kivel írassuk meg a cikket?*

2. NAGYÚR: *Hát a bértollnokokkal... Fey, Makkay, satöbbi... Pártvonalon szólaljanak meg a Bélák... Tökelyi Béla bizonyítsa be, hogy a vérszerződés eredménye nem is volt érvényes.*

1. NAGYÚR: *Mért ne lett volna érvényes?*

2. NAGYÚR: *Mondjuk, mert az egyik törzs képviselője valójában nem is volt ott, s hogy ezért a szavazást meg kellett volna ismételni... Bordély Béla, a mi derék Sevillai Lászlónk, szólaljon fel és mutassa ki, hogy Árpád kifosztotta a törzsszövetség kasszáját, és eljárást kellene indítani ellene... Frunda Béla mindehhez tegye hozzá, hogy Árpád külpolitikája teljesen katasztrofális volt, Zalántól és Laborctól Szvatoplukig mindenkit ránk haragított, aminek a levét ma is isszuk... Aztán vegyük elő a nőügyeit, hány gyereke volt, hány nőtől... amíg vissza nem kotródik oda, ahonnan jött.*

Frontális támadás az RMDSZ vezetősege ellen. Szócs felfut a jobbszélen, kinyírja a balhátvédeket, úgymint Fey Lászlót (a kolozsvári Szabadság napilaptól) és Makkait (a marosvásárhelyi Népújság főszerkesztőjét), majd hirtelen az Bélákkal találja szemben magát, akik többen tesznek ki egyet, egymás megtöbbszöröződései és igazából a Markó Béla, Borbély László, Frunda György nevekre hallgatnak. Igen, ilyen az erdélyi politika, intrikák vannak benne, hatalmi harcok, s ugyan kit érdekel a köz boldogulása...)

Szócsnek az összmagyar politikai viszonyokról is van egy-két keresetlen szava. A magyarság tragédiájának igazából nem azt tartja, hogy az egyéni érdek a közössé-

gi érdek fölé helyeződik, hanem azt, hogy hiányzik a szabadságnak mint emberi alapértéknek való (f)elismerése. A már idézett részben Hegedűs például azért árulja el Dobót (amellett, hogy neki abból haszna származik), mert fél, és mert számára mindegy, hogy majd a törököknek hajbókolnia kell. Hegedűsben egyszerűen nincs meg a szabadság szeretete. A kisberek magyarak pedig (látszólag közösségi érdekből) azért lesznek böszörményekké, négerké, azért mondanak le identitásukról, hogy a diktátor kegyeibe férközzenek és egy afrikai császár védelmét élvezzék. A böszörmények kudarcot vallanak, lemoshatatlanul négerké válnak, és még az afrikai császár sem jön el – a túlélés politikája csak akkor lenne megvalósítható, ha legalább egy értéket, pl. az identitáshoz vállalásának szabadságát megtartanának maguknak. Szabad akkor vagyok, ha olyasmire ragaszkodom, amit tiltanak, s amihez ragaszkodnék akkor is, ha nem tiltanak.

(Kissé bonyolult okfejtés. Akár fordítottját is be lehetne bizonyítani, például azt, hogy Szócs a közösségi érdeket helyezi az egyéni fölé – lásd Dobó várkapitány erkölcsi megdicsőülését –, ha éppen azt akarnánk kihozni, hogy Szócs egy népnemzeti vátesz. Ám a szöveg retorikája ellentmond ennek: Dobó nem a nemzetet védelmezi, hanem a szabadságot: „*Mi ennek az országnak a szabadságát védelmeztük és védelmezzük. A tiéteket is. Várkony szabadságát is*”. Ezen már az sem változtat, hogy több helyen éppen a túlzásba vitt szabadság, a felelőtlenség kerül pellengérré – a várkonyiak azért ölik meg az egi hős Mekcseyt, mert Várkony község földjén táborozik, engedély nélkül; Széchenyi, Petőfi és Arany azért szenvednek csúfos vereséget a választásokon, mert jó hecc az egész, s miért csináljunk jót, ha egyszer rosszat is lehet. S mert valahol a felelőtlenség a szabadság hiánya is. Felelőtlen egyénekből, akiből épp a szabadság érzése hiányzik, nem lehet nemzetet építeni, mert

Szócs szerint nem ember az ember, amíg nem autonóm a mindennapi léttől. Íme hogyan zajlik a Batthyány gróf halotti ingét elrabló paraszt és a zsandár közti párbeszéd, hogyan mutatkozik meg a szabadság igénylésének hiánya:

ZSANDÁR: *Nem sajnáltad a grófot?*

PARASZT: *Melyiket?*

ZSANDÁR: *Aki Magyarorszáért halt meg, a magyar szabadságért és azért, hogy a paraszt ember legyen ebben a hazában, nem pedig állat.*

PARASZT: *Haggyon már engem a zsandár úr. Nem lássa, hogy én élek? A gróf meg már meghótt, nincs neki szüksége ingre.*

Mi ez, kapja a tisztelt olvasó a fejét, talán szerző jómagam azt próbálja most bebizonyítani, hogy Szócs Géza hirtelen megtagadta egész népnemzeti politikai kapcsolatrendszerét, amelyhez '89 után látszólag kötődött? Hogy mindig a szabadságról és nem a nemzetről beszélt? Hogy hagyta a fenébe pl. a transzilvanizmus ideológiáját, amely a mindenáron való túlélést propagálja, s amelyhez a népnemzeti vonal oly szívesen nyúl vissza? Igen, éppen ezt próbálom tenni, annak ellenére, hogy ezáltal elveszítem politikailag meggyőződött olvasóm rokonszenvét, vagy azért, mert az olvasóm népnemzeti, s akkor hagyjam meg neki a Szócs Gézáról alkotott ideálképét, vagy pedig azért, mert olvasóm liberális, s akkor hagyjam, hogy utálja ki magát kedvére. A fű, a törpefenyő lehajlik, de úgysem törik el, a nemzet lehajlik, de megmarad, tanítja a transzilvanizmus, tanítják a nagy nemzeti bárdok, ezzel szemben Szócs azt mondja, hogy a fű lehajlik, és előbb-utóbb meg is hajlik, s hogy a nemzet mit sem ér, ha nincs szabadság. Hajlongani veszélyes! Pericoloso sporgersi!

Am Szócs Géza épp ezáltal nem hazudtolja meg önmagát: ő annak a harmadik Forrás „nemzedéknek”(?) a meghatározó figurája, amelyik elsőként szakított

az erdélyi magyar irodalomban azzal a közösség központú szemlélettel, amely az erdélyi magyarság mindenáron való megtartására törekedett. Politikát csak szabad egyének tudnak csinálni, sugallja Szócs. Csak miután kiépítettük autonómiánkat, szolid bázisunkat a világgal szembeni kapcsolatainkban, lehetünk képesek arra, hogy szolidaritásunk, másokkal szembeni felelősségtudatunk jól működjön.

S ilyen szempontból jó lenne elosztatni azt a tévhitet, miszerint Szócs szélsőséges nacionalista lenne, tévhit, amit a román média (és nemcsak) oly szívesen táplált az utóbbi időben. Szócs dühödten radikális, de a másik oldalon: az egyén szabadságának, autonómiájának a védelmezője, aki úgy véli, hogy nem érdemes az egyén szabadságát, identitását korlátozó nemzet tagjának lenni, s aki éppen ezért az egyén védelmében egy egészséges nemzetért szól a nemzet ellen és mellett – tudván, hogy senki sem lehet meg a közösség, a nemzet nélkül.

ÁRPÁD 2: *A hazáért – mindent! A haza minden előtt!*

ÁRPÁD 1: *Rettenetes haza! Mennyi áldozatot követel még tőlünk, legnemesebb vérből?*

Az elkülönböződött nemzet

*...de minden ember
két másiktól áll
s e kettő újabb kettőtől s így tovább...*

Szétszóratás

A Szócs-drámák központi kérdései: hű maradhat-e a magyar saját identitásához, érdemes-e lemondania erről, ha úgy hozza a helyzet (*A kisbereki böszörmények*), vagy egyáltalán, van-e saját identitása a magyarnak (*Ki cserélte el a népet?*) (vö. „mi a magyar most?”). Lehet-e szabad az a személy, és kiterjesztve, az a nemzet, amelyik nem tudja, hogy ki is ő valójában, lehet-e szabad az a nemzet, amelynek nem adatik meg az identitás tudásának bizonyossága?

A *Ki cserélte el a népet?* tizenöt felvételben hordoz végig minket a magyar történelem alakjai között, és senki sem tudja, hogy ki kicsoda. Mindjárt az elején két Árpáddal találkozunk, Árpád 1. és Árpád 2. egymással beszélget. Nyilvánvaló a kapcsolat az önmagukkal nem azonos Árpádok és a derridai felfogás között, miszerint a szavak nem azt jelentik, amit jelentenek, a szó mindig elkülönül a csupán nyomokban fellelhető jelentéstől. Ugyanúgy, mint Derrida, Árpád kijelenti, hogy „Nem csak Isten: a dolgok sem nevezhetők meg. Csak utalni lehet rájuk”. A nyom sem utal semmi eredeti jelentésre, csupán sejtéseink lehetnek ezzel kapcsolatban: „minden egyes szó: spanyolfal, amely mögött titokzatos állatok árnyai osonnak át.”

Ha ehhez hozzávesszük a nyelvfilozófia tanait, mely (Saussure óta) a nyelvet állítja a filozófia, a létről szóló beszéd középpontjába, és a nyelvvédőink által talán túl sokat is hangoztatott nézetet, miszerint „nyelvében él a nemzet”, érthetővé válik a kapcsolat, amely a nyelv elkülönülése és a nemzet elkülönülése között fennáll. A dráma egyszerre beszél a nyelv és a nemzet alapvetően elkülönült vagy elkülönülő jellegéről:

ÁRPÁD 1: *De Árpi, mért van szükség nyelvi álruhákra?*

ÁRPÁD 2: *Mért van szükség ruhákra? Ugyan ezért.*

ÁRPÁD 1: *Ha minden ruha álruha, mert csak a meztelenség Istentől való... ha minden név álnév... akkor tulajdonképpen miért is nem volt jó a mi régi nyelvünk? Az is csak öltözet volt, nem?*

ÁRPÁD 2: *Mert az első öltözék a valóság bőrére érte. A valóság pedig nem ember szemének való; vakító és rettenetes.*

És ha már nincsen semmi bizonyos, amihez viszonyítani lehetne, ha már a valóság úgysem fogható meg, az avantgárd indulás jegyeit megőrző Szócs Géza veszi

a bátorságot, hogy megbotránkoztassa hű népnemzeti olvasóit, és a deszakralizációig is elmerészkedik:

ÁRPÁD 1: *Eika, eika. Sünci minárfarkas, isa pur és chomuv... vagy most milyen nyelven beszélünk?*

ÁRPÁD 2: *Mindegy. Nyelvében él a nemzet.*

ÁRPÁD 1: *Nyelvében él, dalaiban pedig érez...*

VÉRBULCSU: *(be) Miről van szó?*

ÁRPÁD 2: *Á, semmi. Arról beszéltünk, hogy nyelvében élvez a nemzet.*

Annak ellenére, hogy a darab magyarul íródik, a szövegben végig bábeli nyelvzavar uralkodik, hol közmagyart, hol értekező nyelvet, romantikus nyelvet, klasszikus, veretes nyelvet használnak a szereplők, hol finn, angol, román szavakat kevernek a beszédbe. Az „alapnyelv” a mai köznyelv, amihez képest az eltérés mindig hangsúlyosan nyilvánul meg. Az Árpádok emiatt reflektált helyzetbe kerülnek, és önmaguk is megdöbbennek az általuk használt szavakon:

ÁRPÁD 2: *Új nyelvünkön mindenesetre egész tűrhetően lehet beszélni. Még hexameterben is... Nem is rossz. És végülis nem dőlt dugába az az elképzelésünk, hogy...*

ÁRPÁD 1: *Mit beszélsz a száddal, ember? Mi az, hogy dugá?*

ÁRPÁD 2: *Várjunk csak... rémlik valami... két dugás egy csárdában...*

Árpádék az új jövevényszavakat természetesen módon használják, mindaddig, amíg valamelyiküknek nem tűnik fel a szó idegen eredete. Nyilván a nyelvében élő két Árpád lázadna az új szavak ellen, védené még a nyelvet, de már csak színleg. Mert beszélni kell.

ÁRPÁD 2: *A világ, amit nem tudsz megnevezni, csak félig látható. Vagy olyan ez, mint a coitus interruptus.*

ÁRPÁD 1: *Miféle jövevényszavakat használasz, Árpád? Mért nem nevezed nevén a félig ba... félig keefé...??*

ÁRPÁD 2: *Nem is tudom... vajon így beszél egy honfoglaló vezér? És ezer év múlva? Mit gondolnak majd rólunk?*

Tény, hogy a nemzet és a nyelv keményen el van különbözve. A 7. színben a kívülálló John Smith szemével nézzük a magyar elkülönöződést. Habár már egyetlen nyelv sem viseli az első ruháját, és így minden nyelv el van különbözve önmagától, mégis a magyarok helyzete a leg súlyosabb, mert a nyelvi skizma belső töréssel is járt.

JOHN SMITH: *A magyarokat viszont sehogy sem tudjuk azonosítani. Egyszerűen nem tudjuk, mivel azonosak. Nem lehet tettenérni őket, mert időközben elcserélték a nyelvüket, a vallásukat, a királyukat, az isteneiket s végül mint kiderítettem, ők maguk is el vannak cserélve. Olyan a magyar, mintha vendég volna önmagánál.*

Madagaszkárban Benyovszky Móric már teljesen össze van zavarodva a nemzetet illetően: az a magyar, aki magyar jogar alatt áll. Így lesznek a négerok is magyarok. Bármit lehet tenni, mert a nemzet már úgylis el van cserélve.

BENYOVSZKY: *Magyarországnak szüksége van ránk... Ma hajnalban hatvan francia katona partraszállt Madagaszkár földjén... csapataink harcban állnak... a szabadságért... tűz! Alattvalóim, magyarok! Éljen a magyar szabadság... éljen a haza...*

Sűrűsödés

Árpád, mikor a 11. színben feltámad, csodálkozva látja, hogy Bella, a színésznő, ki Rékát alakítja, igazából is Réka. Vagyis hát nem, de Árpád számára az. Az elkülönöződési folyamat itt megfordul, már nem minden ember két emberből áll, s e kettő újabb kettőből s így tovább..., hanem két ember lesz egy. Réka és Bella egy lesz, annak ellenére, hogy Árpád egy elviselhető kettősséget továbbra is érzékel. Az illúzió győz az elkülönöződés végzete fölött.

BELLA: *Réka a hányadik feleséged volt?*

ÁRPÁD: *A harmadik.*

BELLA: *És nagyon...*

ÁRPÁD: *Nagyon szeretlek.*

Talán ez lenne a megoldás az elkülönöződés, a szétszóratás ellen, sugallja Szócs, az illúzióknak a győzelme a valóság fölött, az illúzió valósággá válása. Az elképzelt nemzet vállalás a valóságos nemzet helyett. Bella végül Árpád hű társává lesz, megszűnik a határ az elkülönöződés miatt (majdnem) menthetetlenül különvált világok közt. Bella lesz a híd a világok között, sűrű hely a diffúz világok metszéspontján. Egy elcserélt már kevésbé elcserélt, mint két elcserélt. A színésznő követi Árpádot az állatkertbe is, hogy kiállítási tárgyak, szamojédek legyenek:

CSONTVÁRY: *Árpád?! Te itt?! Bella?! Maga is?! Mi történik itt?!*

ÁRPÁD: *(mintegy magának, töredékesen)... és mikor a tárgymegszállási drive a vágyhorizontra irányul, a tárgy szimbólummá lesz... s így már meg lehet lépni a helyzetből...*

BELLA: *Nekünk itt jó. Itt látható Juhász Gyula félrecsúszott nyakkendője, nem akarja megnézni?*

Még ha kissé későn is jön a megoldás, s Árpád már *szituációs helyzetről* beszél, a remény mégis felcsillan, a távoli jövő számára. Mert lenne még megoldás, mégpedig az illúzióknak valósággá való előléptetése.

Szócs megpróbál arra is válaszolni, hogy miért nem jön létre több sűrűsödési pont a magyarság esetében, amint ahogy az más, szerencsésebb nemzetek esetében megtörtént. Ugyanis feltevődik a kérdés, hogy miért éppen a magyar ennyire szerencsétlen a nemzetek között mikor más nemzetek sem voltak jobbak, mint mi, és más nemzetek is alá voltak vetve az elkülönöződésnek. Van erre egy magyarázó mozzanat a drámában, amely kulcsfontosságú ugyan, de nem a lelegegánsabb. A vá-

lasz egy rosszindulatú félreértelmezés esetén: mert van egy ördögi erő, amely mindennek a tetejébe még pluszban a nyakunkon van. Az ördögi erő, röviden és velősen (*scurt si concis*): a románok. Még hagyján, hogy Gertrudis a gyerekkirály Lászlóhoz románul szól mézesmázos szavakat: „Egy cukorfalat! O bomboana!” (noha már nyilván tudjuk a *Bánk bán*ból, hogy Gertrudis egy kígyó), a darab még rátesz egy lapáttal: az utolsó (tehát kifejezetten hangsúlyos helyzetben levő) színben a román kapitány az, aki (a bibliai kígyóhoz méltó módon) borral kínálja a várkapitány eltűnt lányát, aki hétszáz év után kerül elő a rózsaszedésből. Természetesen a lány, miután elfogadja a bort, azonnal megráncosodik, majd porrá omlik szét. Ha Gertrudis nem szólalna meg románul, akkor talán még lehetne egy gyengébb értelmezést adni a szövegnek (miszerint a magyarság belső elkülönöződése képtelenné teszi őt az idegenekkel való szembeszállásra), ám Gertrudis elpottyantott román szava miatt már csak erős értelmezés lehetséges: az, hogy a századok folyamán mindig volt egy ördögi erő, amely ellenünk dolgozott, s amely legalább részben bűnbak mostani helyzetünkért. Így sajnálatos módon áttevődik a hangsúly a színjáték nagyrésztét kitevő belső elkülönöződés problémájáról egy igazából mellékes szálra.

De talán menthető ez azzal, hogy a játékidő, annak ellenére, hogy lineárisnak tűnik, mégis pontszerű: a darab a

folyamatos jelen-

ben játszódik. Ha így van ez – márpedig így van, mint látni fogjuk alább –, akkor a románok hét évszázadon át tartó ördögi jelenléte is pillanatnyivá zsugorodik, és kisebb súllyal esik latba.

A történelem minden irányba egy időben történik meg, a múlt belefolyik a folyamatos jelenbe, hisz mindent a saját szemszögünkön keresztül látunk. A szer-

ző meg sem próbál történelmileg hű atmoszférát teremteni, a történelem képlekeny, változtatható, az igaz történet az, amit Jókai ír meg Árpádról, és nem amit a történészek. A korhűség reménytelen. Árpádról kiderül, egyszerre két korban és két helyen van jelen: a színpadon önmagát látja, a színésznőben pedig feleségét (a két kor tehát egy, mégpedig a jelen), és az is, hogy ugyanúgy beszél magyarul, ugyanazokat a neveket használja, mint a jelen embere. Az *Árpád ébredéséről* írott darabjában a színjátékbeli Jókai csupán egyszer vall csődöt, amikor korhű akar lenni és Rékát Regehűnek nevezi:

KÖLTŐ: *Most éppen Árpád vezért és feleségét, Regehűt látjuk.*

ÁRPÁD: *Regehű?*

KÖLTŐ: *Miért, nem úgy hívták valójában a kegyelmes... a felséges fejedelemasszonyt?*

ÁRPÁD: *Majdnem úgy. Az egyiket. Rékának. Tulajdonképpen eredetileg Emesének.*

Más esetben (például mikor a honfoglalás történetét meséli) Árpád megpróbál ugyan a honfoglaló vezérhez méltóan beszélni, de látszik rajta, hogy a krónikások beszédstílusát könyvből tanulta, s csupán a régmúlt igeidő használatát képes behozni megkülönböztető stílusjegyként. Árpád úgy beszél, mint aki elképzeli, hogyan beszélhettek ezer évvel ezelőtt az emberek.

A síkok egymással keverednek, először megütközünk azon, hogy költészet és valóság nem választható szét (talán azért, mert a „valóság” nem létezik, csupán interpretációi), majd rájövünk, fikció és történelem ugyanaz. Mert mi csináljuk a történelmet, visszamenőleg is.

S talán így még van remény, nem kell mindent a románokra fognunk – mert csupán egy jobb, szabadabb jelent kell elképzelnünk (amelyben a múlt is benne van), hogy az elcseréltség, az elkülönöződés ellenére is megmaradjon a remény.

Az indiánok nem hagynak cserben minket

A dráma – amellet, hogy komoly és súlyos dolgokról beszél – olyan gyermeki fantázia jegyeit mutatja fel, amely a lesújtó végkifejlet ellenére is mintha valamilyen reményt sugallna az elkövetkezőkre. A színek a gyermeki fantázia szabályait követve váltogatják egymást: ha szó van az utolsó magyar királyról, akkor az tutti, hogy Benyovszky Móricot jelenti, és nem az utolsó Habsburg uralkodót; Egerbe azért megyünk, mert Gárdonyi megírta az *Egri csillagokat*; a halál nem végleges, mint a mesékben, Árpád minden további nélkül feltámad; sőt még az újvilágba is eljutunk, ahol magával Pocahontasszal találkozunk. Maradjunk mi is egy pillanatra a fantázia igazi terén, ott, ahol még minden lehetséges, mert még semmi sincsen: az újvilágban.

Az indián mítosza... Az örök remény arra, hogy az elnyomottak végül erkölcsi győzelmet arathatnak az elnyomók felett. A rossz elleni kilátástalan, de annál dicsőbb küzdelem metaforája. Az indián, a szabadság szimbóluma. Az indián, akivé mi magunk szeretnénk lenni, vagy mit nem adnánk azért, ha legalább a rokonunk lenne.

Szócs Géza egyik leghíresebb és legtöbbet idézett versében (*Indián szavak a rádióban*) egyértelmű megfeleltetés van a magyar és az indián között (elnyomás és rokontalanság, az „egyedül vagyunk” érzése, stb. alapján), éppen ezért az indiánra teljesen is ráruházódik a rokon szerepe, azé, akitől segítséget is lehet várni:

*egy napon néhány indián
a Bering szoroson át
akármilyen szoroson át
segítségünkre jön majd
segítségünkre jó majd,
átvágja hozzánk magát.*

*Az indiánok nem hagynak cserben senkit.
Az indiánok nem hagynak cserben minket.*

A drámában ugyan már felfejlenek a különbségek is a magyar és az indián között, de az indián alapjában ugyanaz az indián marad, mint a fenti versben. Az indián a rokon, aki után vágyunk, s akiről titkon azt reméljük, hogy ő is vágyik utánunk. Ő az, akire felnézhetünk, s aki szeret minket. Ugyan az indián is el van cserélve, mint a magyar, de tudjuk hogy ő mégis hős: neki legalább megvan az eredete, Pocahontasról kiderül, hogy ő igazából Mataoka – nem mintha ebből a névből valamit is megtudnánk de nem is ez a fontos. A magyar esetében ha leásunk, akkor csupán derridai nyomokat találunk, melyek nem utalnak semmire – ez kettőnk közt a különbség. Mégis, az indián Erdélybe kívánczik:

POCAHONTAS: (indián tánclépteket lejtve)
Édes Erdély itt vagyunk, érted élünk és halunk... fáradt lábam estére hazatalál, nem messze van még innen Kolozsvár...

*...ősz éjjel
izzik a galagonya
izzik a galagonya
ruhája...*

Talán az van, hogy az indián sincs otthon Indiániában, talán Erdély a hazája mindazoknak, akik el vannak cserélve, tudnak vagy sem eredetükről. Erdély a hazája mindazoknak, akik nincsenek otthon, éljenek Erdélyben vagy sem...

Sóvárgás ez egy elképzelt haza és egy elképzelt nemzet után, ahol nemcsak szétzórás van, hanem néha-néha sűrűsödés is. Egy hely, ahol meglehet, egyszer felfeslik a nyelv ruhája mögül az igazság, és a látásába nem fogunk belehalni.

Sántha Attila

Kő a taven

PÁLL LAJOS: ANDROMAKHÉ USZÁLYÁN

„Nem sárga, nem zöld, nem kék, nem vörös... / csak rojtos...” (*Még lehet*)
Vagy szürke folt a táj Páll Lajos verseiben, vagy csontos és láthatatlan vidék, amely időnként áttetszik a gondolati líra súlyos szövetén. Mint a vonaton, este: összecsomózott patakok, kocsonyás füstfelhők, görcsbe rándult dűlők kísértetiessége tapad az ablakokhoz; majd gránitkemény sötétség, torz körvonalak, ponttá zsugorodott, lebegő városok. Páll tájainak: a korondi szülőföldnek és az aldunai fegyenc tábornak a formái ugyanígy vesznek el színüket és kiterjedésüket, és ha olykor fölvilannak a csorba kútkávék, a kihalt tornácok, a mocsarak és cellák, siváran, jelképpé merítve, azonnal a verseket átható, erős elmélkedő-tépelődő hajlam tárgyaivá válnak. Függetlenségüktől, tapinthatóságuktól megfosztva, egy lelki-szellemi táj versbe sűrített elemeiként formálódnak újra.

Páll reflexív lírájának alaphangja a resignált panasz, a sorvadástól való gyötörődés, a kínzó idegenségérzet, mely a fogolyt az otthonban, illetve az otthonlét a fogságban már-már ontológiai kérdéssé tá-

gított ellentmondásosságából, egy leküzdhetetlen múlt lidércnyomásaiból táplálkozik. („Mi fölött a kasza se jár, / nem kéméli a barom, / kánya ül Korond magasan, / azt képzei, hatalom.” – *Bölcsek kövén*. Másutt: „Benn hatvan próféta les ki / A réseken, haslag s térdre álltan. Vágtat a vonatunk, úszik a táj, / Hol ködbe rejtőzik, havat szítál, / De nekünk bokra is rokon...” – *Az utazás*.)

A reflexív önkifejezés állandó kényszerre,

a fogalmiság túlsúlya az ábrázolásban

azonban nem csak a tájakat színteleníti el, de sokszor csupasszá és nehézkesé teszi a verségést is. Néhol harcolni kell a sorokért. Áttörni az értelemzavaró, képhiányos metaforákon, a nyelvi kelepccén, a tételmondatok dandárján, ezen az összességében szinte zárt falanxba tömörülő burkon, hogy a néhány érzékeny és csiszolt versmondathoz, vagy a zárlatok fájdalmas paradoxonjaihoz hozzá lehessen férközni. Páll Lajos verseinek legfőbb gyöngesége ugyanis a ritmustalanság: a formai, képi és gondolati disszonancia szétválaszthatatlan egysége, amely e kötet líráját oly megközelíthetetlené teszi. A ritmust legtöbbször a nyelvi bizonytalanság: a szintaktikai egységek határainak zavaró elmosása töri meg. Hiába a szonett-forma, a központozás szabályos alkalmazása, a formahűség igényében megnyilvánuló klasszicitás, az alanyok, tárgyak össze- és hovatartozásának ködössége szétronsolja a szerkezeteket. („Bárcsak álmos völgyeket járhatnék, /

Mentor Kiadó
Marosvásárhely, 1996
104 oldal

Vigadó gyöngysort dobáltak szét / A par-
ton, topog, kétszer is vét / Tükrén a nád,
a delejes szándék.” – *Szent György-napi bál*.
Vagy: „Őrizd magad, más meg nem őriz-
het, / Boldogtalan értelem-igézet, / A por,
mindenek tudója / Marad, a vád, az üres
ritmus... – *Felelet.*)

Mivel a homályos mondatszerkesztés
állandó nyelvi kontrollra, sőt: nyomozásra
kényszerít, nem egy sokszínűségében, át-
járhatóságában sejtető teljesség, hanem

gubancos-enigmatikus háló az eredmény,

amely inkább logikai képességek, mint a
képzelet segítségére szorul. Ez pedig csak
akkor nem hallgattatná el a verseket, ha az
elmélyülést, megfejtést követelő gondola-
tok kifejezése eredetiségének, lendületének
tüzevel hatni tudna.

Túlzott általánosság, életlen tételek,
szófogság. A rosszul-rosszkor elhelyezett
vagy túlburjánzó szentenciák szürkességü-
kön, oldhatatlan tömbszerűségükön és
azon túl, hogy mindenféle képit és hangu-
latit maguk alá temetnek, fülsértő hangok
a versek kórusában. Éppen átfúrnánk ma-
gunkat a költemény burkán, amikor egy
oda nem illő szó, egy zakatoló és közhe-
lyes sor, egy tudálékos, fakó és több oldal-
ról is agyonrágott gondolat hirtelen visz-
szahökkent. („A nyár örömtüzét kioltja, /
Verdes a rúdon az ing, / *Ki maradt igazad
tudója, / zászlónkon lyuk lesz megint.*” –
A nyár örömtüzét. Kiemelés tőlem.) A téte-
lesség mellett ugyancsak illúzióromboló
az érthetetlenül dallamtalan, szálkás, versbe
nehezen képzelhető költői szóelemények:
„értelem-rések”, „örömegeveleg”, „érzés-il-
leték”, „kárhozat-érték”; valamint a kötet
egészét jellemző és a szonettformákat sorra

cáfoló pongyola rímhasználat, amelyek
együtt is, külön-külön is már szinte ka-
nonizálják a diszharmóniát.

Ritmus és verszene iránti érzéketlen-
ség ingerli az alkotórészeket a folyamatos-
ság: a szerkezet ellen: a neki-nekilendülő
strófák bukdácsolva torpannak meg, tor-
lódznak egymás hátára, és töredeznek dara-
bokra: hol csomók, hol szilánkos részek
keletkeznek. Sem a szavak, sem a több-
nyire hangsúlytalan, kopottas képek közt
nem érezni csirizt, mintha a sorok önké-
nyesen egymásra rakott, egymástól elütő
kövek lennének, amelyek máshogy elren-
dezve sem mutatnának egységet. („Csak
a jelennek vannak buktatói, / A múlt, ha
bátorít, a jövődő riaszt / A kín: hordozni
a viseltes grimaszt, / Álomban élsz, próbá-
lod megtorolni / Lomha szekérről az üres
vonatot...” – *Csak a jelennek.*)

Az *Andromakhé uszályán* című kö-
tetben a nem eléggé szemléletes, csak töre-
dékekben felvillantott, sokszor közhe-
lyekkel súlyosbított gondolatok versei so-
rakoznak, amelyek a formai, képi, gondo-
lati disszonanciáért kompozícióik esetle-
gességével fizetnek. Az elmélkedés kon-
vencionális, helyenként profán prózai re-
torikájától, elvontságától, nyelvi buktatói-
tól leginkább a *De profundis* ciklus darab-
jai függetlenítik magukat: bennük a fogság
és üldözöttség eleven képei és a megélt-
megformált gondolatok szervesen össze-
fornak, a táj pedig: a nád, a kövek és ta-
vak, nyomasztóan elevenek, mint a vonat-
ról, este.

Margittai Gábor

Bizonytalan randevú

ORBÁN JÁNOS DÉNES: A TALÁLKOZÁS ELKERÜLHETETLEN

*Én vagyok az első költő,
aki nem a penészes szájával,
hanem öklével védi verseit.*

(Én egy virág vagyok)

*Uram, egy úr csak úr marad,
és megbecsüli önmagát,
nem a karddal, de modorával
teszi híressé a hazát.*

(Antikatona)

Hogy a találkozás valóban elkerülhetetlen-e, vagy sem, azt kérdésként megfogalmazni merőben retorikus lenne, hiszen akinek Orbán János Dénes második – *A találkozás elkerülhetetlen* című – kötete a kezébe kerül, az – fatalista főhajtással – kétségkívül igenlő választ lenne kénytelen adni rá, míg az emberiség azon fennmaradó része, amely a körülmények összejártásának eredményeképp nem szembesül a művel, nyugodt szívvel cáfolhatja az annak címében jelzett determinációt.

Termékenyebbnek tűnik a kérdés eképpen megfogalmazása: érdemes-e belebonyolódni e találkozásba, vagy éppen séggel annak elkerülése lenne a szerencsés-

sebb döntés? Mennyiben rejti tehát magában egy gyümölcsöző dialógus lehetőségét? Nagyszerű első kötete, a *Hümériáda* után O. J. D. igen hamar jelentkezett új (?*) szövegeinek kiadásával; e tettekész sietség gesztusa már ismerős lehet a *Hümériáda* azon verseiből, melyekben a szerző Troppauer Hümérként tudósít a költőszerep agresszió árán történő elfogadtatásának vágyáról, amikor tehát önnön költőségét a nyelvi csatatéren vívott sikeres ütközetek nyomán véli megvalósíthatónak.

Többek között e troppaueri igény – mely természetsszerűleg foglalja magában a harctéren való

folytonos jelenlét szükségességét is –

gesztusértékű manifesztuma e könyv, amely nemcsak e szempontból tekinthető az első kötet némiképp áthangszerelt újraírásának. Ahogy a *Hümériáda* domináns szövege, azaz Troppauer Hümér diszkurzusa maga alá rendeli és értelmezi a szöveg-együttes egészét, úgy *A találkozás...* másik rejtői alapfigurájának, Vanek úrnak beszédmódja is meghatározza az új kötet sajátosságait, s így a két mű közt tettenérhető különbségek egy része is leírhatóvá válik a köztük mutatkozó eltérések bemutatásával.

Troppauer Hümér számára az idegenlégiós-lét otthontalansága olyan függetlenség birtoklását is jelenti, mely által a sze-

* Az előző kötetből átemelt verseken kívül ugyanis számos ön-idézettel, vagy – *Az idő volt, akit megöltem* esetében – átirattal is találkozhatunk.

Orbán János Dénes

**A találkozás
elkerülhetetlen**

Erdélyi Híradó Könyv- és Lapkiadó
Kolozsvár, 1996
104 oldal

mélyiség minden monolitikus igazság és értékcentrumtól eloldozódhat, azaz a játékos pluralitás irányába mozdulhat el. Így válik számára lehetővé, hogy az ideiglenesség ironikusan átélt pozíciójából következőleg uralmi viszonyba kerülhessen a szöveg hagyomány egy részével. Ez azonban nem annak kisajátítását jelenti, hiszen az értékhierarchia relativizálásának eredményeképp ez nem is tekinthető különösebben üdvözítő lehetőségnek. Így az

önmagát is ironikusan uraló diszkurzus

terében folyó nyelvi harc élvezetes játékká válik, ahol az előd-szövegek tiszteletlen kasztrációja épp *e* gesztus komolyságát kérdőjelezi meg.

Vanek úr, az öntudatos magántitkár – aki ebbéli karrierjét az elmeegógyintézetből szökve kezdte – azonban már semmiféle készséget nem mutat a harcra, ő csupán túlélni akar. Maximális erőfeszítéssel próbálja megoldani a számára tökéletesen zavaros és értelmezhetetlen világ által reakényszerített helyzetet, védekezésépp pedig egy viselkedésbeli és nyelvi panelekből összetákolt, különös magán-univerzumba húzódik vissza, melynek biztonságos falain még az idegenlégió barátságtalan intézménye sem képes komolyabb sebeket ejteni. E szempontból tehát – a légiós költőhöz hasonlóan – ő is „idegen”, ám ez az idegenség nem valamiféle ideologikus kívülállást, hanem alulmaradást jelent. Diszkurzusa a léttől fenyegetett szubjektum védekezésének verbális elhárító mechanizmusaként értelmezhető, amely így a tropaueri harc redukált formájaként, azaz már ismert és bejáratott verbális struktúrák, nyelvi lelemények mögé történő visszahúzódként írható le.

Mindezekből következőleg a két kötet közti alapvető modalitásbeli eltérést az eredményezi, hogy míg a *Hümériáda* emblematisz figurája az idegenlégió harcosa, addig *A találkozás...* Vanek úra, mint ez a *Vanek úr itt-ott* című ciklus egyik ver-

séből is kitűnik: *Antikatoná*, ezen túlmenően pedig az első kötet mögött felsejlő, fiktív identitások sorát felvállaló, plurális személyiségként artikulálódó szerzői pozícióval szemben az új kötet szövegei egy létértelmezési centrumként felfogható szerzői individuumot sejtetnek. Ez akkor is igaznak tűnik, ha – mint a *Hümériádából* már ismert módon – Orbán itt is eljátszik bizonyos költőelődök – József Attila, Nagy László, Ady, Borges, Villon – szövegeinek iterálásával. Ám ez a technika most a legtöbb esetben nem hoz létre olyan új jelentéseket, melyek fényében az illeténekképp felidézett hagyomány átértelmeződhetne, s e módosulás hiányában a citátumokat befogadó szövegtest sem képes termékeny belső párbeszédet kezdeni a reánehazedő idézetintarziákkal. A legkirívóbb példa erre az *Ó, én hatalmas Asszonyom!* című szöveg Nagy László parafrázisa. A saját és az idegen nyelv közti feszültség hiánya így épp a szerző hagyományban való bennállásának *mikéntjét* nem magyarázza, azaz a nyelvi jeleken át megvalósuló kulturális emlékezés *ténye* ugyan hangsúlyosan jelenik meg O. J. D. újabb írásaiban, ám az

emlékezet tárgyához való viszonya

sokkal kevésbé tűnik megragadhatónak, mint a *Hümériáda* szövegeinek esetében. E meg nem mutatkozást támogatja a *Judit* ciklus szövegeinek „festék” motívuma, amely a fedés, a maszk metaforájaként működve a kötetben rejtőző szubjektum védelmét szolgálja, azaz Vanek úr már jelzett nyelvi panelek mögé húzódo lét-technikájának megvalósítását segíti elő.

Ez jelenik meg pl. az *Azt a szép bálna-asszonyt, azt a kétarcú várost* soraiban: „a szó csak gyenge festék, / S miközben ezt a kettős testet lihegve mászom, / fölsejlik régi énem a vers mögötti vásznon”, vagy *A festmény c.* szövegben, ahol a szubjektum mozdulatlan képpé merevedik, akinek testét – mely maga is a festmény része – „hangyaszőnyeg borítja be teljesen” –

vélhetőleg az idő ugyanazon marquezzi hangyái, akik a *Szelemből poshadó egy-szobás* c. versben a „várost cipelték némán / egy ismeretlen cél felé”. Ugyanebben a versben „a falakra / Judit pompás képeket festett, /”, mégpedig egy olyan hamis valóság-víziót, amely szintén a realitás elől rejtőző, önnön identikus épségét egy illúzió árán megóvni kívánó személyiség védelmét hívatott ellátni.

A festékréteg ezek szerint az előző Orbán-kötetből már ismert ötletek újrafogalmazásával

önmagát biztonságba helyező szerzőt

fedí el, aki ugyan – idézéstechnikájából következőleg – a kulturális emlékezet őrzője, ám önmagát – épp e teher miatt – nem képes igazán megmutatni a hagyomány, nem utolsósorban saját költői hagyományának – fedése mögül.

Egy ilyesféle értelmezési horizonton belül olvashatók a *Külvárosi kéj* következő – az Ódát parafrázáló – sorai is („Éhes szája szélén forró / patakokban csorgott örök anyagom, / vagy (méhe bölcsődéjét kerülni / kellett) boldogan haladt / a végbél homályos alagútján”), melyekben a szexualitás, ami a *Hümériáda*ban még az alkotófolyamat erotikus teremtés-jellegének metaforája volt, itt hangsúlyosan terméketlenné válik, az aktus következmények nélkül marad, az élvezet burka mögül nem törhet elő a gyönyörben fogant szöveg, mint ahogy ezt annak idején a *Hajnali rózsák a Szahara felett*ben olvashattuk: „magába húz / a mindenségnek ez az őrzítő ágyéka, / szavak fröccsennek ki belőlem: / megannyi hajnali rózsák, / – megtölteni a végtelenség vázáját, / kerrté varázsolni a csöndet.

Míg az erotikum, amely az előző kötetben tehát a teremtő termékenység életeli színtere volt – figyelembe véve a költő elődökkel történő egyesülés dialogikusan jelentésképző, újat hozó aktusát is – az önelveszejtés, az előd-szövegek fedőrétege

mögé történő visszahúzóds helyszínévé válik *A találkozás...* lapjain.

A szerző egy kissé alárendelődik a fölötté alanyként uralkodó viszonylatoknak, ám ez szemmel láthatóan nem zárja ki a formulakultúrának, a poétikai hagyományrendszernek azt a magas szintű birtoklását, melynek már a *Hümériáda* szövegeit olvasva is tanúi lehettünk. Ám az arra jellemző, szövegek közti dinamikus interakcióval szemben – amely a légióslét törvényei szerint a nyelvi harctér áldozatai fölötti győzelmet, vagyis egy ideiglenesen hatalmi pozícióba is kerülni tudó saját diszkurzus diadalrajutását is jelenti – az új kötetben inkább O. J. D. közlésfolyama kebeleződik be az (ön)idézett szövegek által. A szerző nem játssza el a nyelvi hatalomgyakorlás paródiáját, melynek eredményeképp a *Hümériáda* szerzője a beszéd-módok hierarchikus rendszerének lebontásával megteremthette személyiségének bármiféle ideológiai-felettes én nélküli szabadságát, hanem egyszerűen leteszi a fegyvert. „Én nem, valóban / nem kívántam többé az újat, a mást, / elég volt a langyos tér, mint a palást / határolt be. (*Prológus*). *A tangó búvőletében* ciklus egy részében így láthatóan

Borges hangjának palástjába

burkolja magát a szerző – ezt sugallja a tangó argentin eredete, illetőleg a rózsák, a tükrök és az álmok szertelen halmozása Orbán szövegeiben. Ezen túlmenően pedig *A rózsák*, illetőleg az – *In Aesthetica* ciklusban felbukkanó – *All my Tomorrows* című írások egy-egy borgeses gesztus egyszerű tolmácsolásának tekinthetők. A tangó műfaján keresztül az elfojtott szexualitás illetőleg a halál is hangsúlyosan konnotálódik – erre egyébként számomra érthetetlen módon a *Vanek úr itt-ott* ciklusba helyezett *A nyitott szájból asszonyok* haláltáncba lehetne a legjobb példa –, illetőleg a magyar zenei giccs hagyománya válik megidézhetővé, melynek felhasználása iz-

galmas feszültséget hozhatna létre a populáris és ezoterikus (költői) diszkurzusok szövegbéli keveredése által. Sokkal inkább elmondható azonban az, hogy a jelzésszerűen megjelenített szöveg-szilánkok – Százszor megcsókolsz majd egy szál ibolyát, Ma önről álmodtam megint... – a giccs jelenlétét a szubjektum integritását védő, s ezért értékmentőnek tekintett, koherens védőhálóként legitimálják. A már említett, *A szerelemtől poshadó egyszobás* soraiban legalábbis erre utal a giccs hangsúlyos jelenléte: „A falakra / Judit pompás képeket festett, / holdat és erdőt, romokat, / vízesést, vadvirágos rétet, / és szarvasokat, hattyúkat, / és napsütötte faluvéget.” E meglehetősen émelyítő díszletek közt természet-szerűleg maga a szubjektum is

egy illuzórikus, eszményi szerep

hűbéresévé válik: „Sárdy Jánosként kornyikáltam. / Alt hangon válaszolt Karády...”, olvashatjuk ugyanis a későbbiekben, és nemigen szabadulhatunk az érzéstől, hogy a kötetben több helyütt valóban az ő hangjuk csendül fel. Így aztán nemcsak azért mondható *A találkozás...* biztonságos szövegterepnek, mert O. J. D. valóban tökéletesen otthon van a nyelvben, hanem azért is, mert láthatólag igen lakályossá tudta alakítani azokat az érzelme és vers-romokat, melyek több helyütt oly mélabúsan omladoznak a szövegeiben. E romok azonban nem a szerzői harc győzedelmes jelei – mint voltak a *Hümériáda*-ban –, inkább csak nosztalgikus örökségként jutottak annak birtokába. Ilyen öröksége a szerzőnek az uralhatatlan lét-helyzet tudomásulvételéből következő metafizikai jelentésvesztés állapotának rögzítése is, mely állapot – Übü király klasszikus kifejezésével élve – „szahar”-ként aposztrofálódik pl. a *Vanek úr Párizsban* című versben. (E minősítés mellesleg a *Hümériáda* terepének, a *Szaharának* megidézését is lehetővé teszi.) Am az a de-

heroizált költői magatartás, amely ezen állapotot következményeképp *A találkozás...* lapjain feltűnik, éppen a *Vanek úr itt-ott* ciklus Ady szövegfoszlányokat is Rejtő szövegeiben nem valósul meg egyértelműen, holott e versek kiváltképp alkalmassak lehetnének egy meghaladottnak vélt identifikációs minta kíméletlen lebontására. E szövegekben azonban Párizs „zaharsága” éppenséggel valamiféle metafizikai végcél elérhetetlenségéből fakadó hiányként értelmeződik.

A Semmi metafizikai kategóriájaként felfogott hiánya viszont a szubjektum transzcendentális legyőzöttségét is jelenti egyben, melyre az égi kapaszkodók elvezetésébe belenyugodni nem képes szubjektum olyasféle metafizikai pótlékok birtokbavételével válaszol – amint ez a kötetből és kitűnik – mint a hagyomány szövegmaradékainak, vagy autentikusnak vélt értékek-érzések roncsainak (vö.: giccs) védekező felmutatása.

A deretorizált beszéd, vagy az önle-fokozás különböző nyelvi gesztusai így olyan szövegvilágot hoznak létre, melyben az egyén számára kitüntetett helyet nem biztosító világrenddel való szembehe-lyezkedés egy burkolt módon mégiscsak személyiségközpontú magatartást hív életre, amely e tragikusra hangszerelt szembenálláson keresztül képes vesztésként artikulálni önmagát.

S így a *Hümériáda* pluralitásához képest mindenképp egyneműbb viszonyrendszerbe helyeződik a személyiség *A találkozás...* lapjain, még akkor is, ha az előző kötet utolsó ciklusának bizonyos szövegei – melyek azonban, kötetbeli funkciójukat tekintve, egy aktív belső dialógus részesei voltak – látszólag megelőlegzik *A találkozás* általános hangvételeét.

Szabó Gábor

ZALÁN MAGDA

Az utolsók egyike

VÁMOS LÁSZLÓ (1966)

A valódi haláltól nem félek, de ez a lassú, szeletelő, részleges halál – amint életem eltűnő szemtanúi sorra magukkal visznek belőlem valamit – olyan kegyetlen, hogy én, a derűs pogány lassan hinni kezdek valamiféle bosszúálló istent.

Vámos László úgy ment el, ahogy én szeretnék. Váratlanul, tervekkel, gondokkal, feladatokkal tele, a betegség külső jeleinek megaláztatása nélkül, barátok és ellenségek kiérdemelt gyűrűjéből lépve át a nemlétbe. Erről, hogy ez is, az is kell az életben, mindkettő egyaránt minősíthető – kiérdemelt – beszélgettünk 1995. novemberében az Andrássy úti Művész presszóban, és ha valaki azt mondja, hogy ez lesz utolsó beszélgetésünk, de nem mondja meg, melyikünk „hibájából”, biztosra vettem volna, hogy én nekem jár le az időm, pedig közel egy évtizeddel volt nálam idősebb. Csak a Magyar Nemzet 1996. február 5-i számában közölt nekrológjában (Budapest, 1928 – Verona, 1996) találok egy mondatot, ami azóta is napjaim, éjszakáim legváratlanabb pillanataiban újra meg újra rámvicsorít: „...hosszan tartó betegség után.” Beteg volt?! Sosem említett semmit. Hiába kutatom át emlékezetemben legutolsó találkozásunk minden mozzanatát, nem ködlik fel utólagosan sem árulkodó jele bármilyen kórnak. Éppenséggel elnyúlhatetlennek, örökifjúnak láttam. Alakja, járása, modora, minden, közelítve a hetvenhez is már-már hihetetlenül olyan volt, amilyennek 1965-ös világgáfutásom előtről emlékszem. Fantasztikus tempót diktált magának. Este 11-kor még az Operaház díszpáholyában csókolt kezét anyámnak, majd nekem azt ajánlotta, másnap reggel fél nyolc előtt hívjam, mert minden nap ő viszi iskolába lányait. Talán csak a haja, azok a drótszálú hullámok tűntek el koponyájáról. „Kiskoromban vizes hajjal neki-mentem egy üzletredőnynek” – mondta egyszer fura, félkésznek tűnő mosollyal. Ritkán mosolygott. És még ritkábban nevetett, eléggé magas, valamiképp nem is hozzá illő hangon. Valahogy a nevetés úgy egészében sem illett hozzá. Nem tudom, miért érzem így – és úgy tetszik, nem csak én – holott egyszer több órát nevtünk át, és igazán nem hangzott hamisan a nevetése. Nevtünk? Fenét. Röhögtünk, mint három éretlen kamasz. Velencéből mentünk Rómába, 1969. szeptemberében. Vámos vezetett, mellette ült akkori felesége („szép és tehetséges” – írta kevéssel előtte, amikor légiposta borítékba tett fényképmelléklettel értesített élete fordulópontjáról), mögöttük én, jövendő szobaasszonyuk, merthogy majd nálam laknak. Azon kezdtük a szórakozást, hogy kidolgoztuk a házirendet. Hogy mit követelek majd meg én, „az ecetet pisilő vénkisasszony”? (Közös régi barát, Vámosnak munkatárs, a díszlet- és jelmeztervező Köpeczi Bócz István, az utánozhatatlan Boci kifejezését idéztük, már ettől is jókedvünk lett.) És mire kötelesek ők, a szép, ifjú szerelmesek. A hangsúly a vénre és az ifjúra került. Láthatóan nagyon boldog volt. Aztán, mint színházi embereknél elkerülhetetlen, színházra fordult a szó, de csak olyan nyaralásosan anekdotáztunk. „Emlékszel, amikor a Sennyei visszafordult és kedvesen megkérdezte a dühöngő taxistól, hogy miért bízza

azt a jóistenre?” „Emlékszem, amikor azt mondtad az ORI-haknin a Váradinak, hogy milyen szépen felvetkőzött?” „Emlékszel, amikor Horváth Jenő bácsi »megfojtotta« partnerét, mert Révai a főpróba előtt egy perccel azt mondta a társulatnak, hogy egy partizán nem lőhet le egy másik partizánt, mégha árulással gyanúsítják is?” Az egyik anekdota Vámos valamelyik operett-rendezésével volt kapcsolatos, színésznő feleségével intonálta a sztoriba kíváncsozó dalocskát. Lúke szövege váratlanul kiugrott a dallam fedezete mögül és elhomályosította a poént, nem is azon nevettünk, hanem a dalszövegen. Aztán valamelyikünknek ez a szöveg egy másik hasonlót idézett meg, míg csak nyakig nem ültünk a lükénél lükébb dalocskák pocsolyájában, most már mindhárman torkunk szakadtából énekelve. Operetről slágerre, slágerről békebeli kupléra, végén mozgalmi dalokra váltottunk. „Épülmára földalatti, ezaszágul dócsoda!” – süvöltötte Vámos, élvezve a pocsék prozódíát. „Szeren csefel, szeren csele, ilyenabá nyászélete...!” kontrázott felesége. A berekedés hagyatta csak abba velünk a blóddikoncertet, ahogy elnevezte. Aztán átváltottunk, valamiféle meg nem tervezett, meg nem fontolt, véletlenül elejtett szó kapcsán egy fiatal pesti színésziú feltörekvésű igyekezetére. A fiúval egyikünknek sem volt semmi baja, éppen csak szórakoztatni akartuk magunkat, egymást túlcsillogva ironizáltunk a távollévő terhére, míg csak a rendes, tisztességes, sőt mi több tehetséges fiatalemberből morális aprófát nem hasítottunk. Csak utólag, több évvel később regisztráltam, hogy Vámos egyetlen szót sem mondott, de nagy élvezettel hallgatott minket. A fiatal színész, aki ma már nem olyan fiatal, második férje Vámos akkori „szép és tehetséges” feleségének... Akivel, úgy tudom, nem maradtak barátok. Ahol *egyszer* szerelem volt, ott ritkán fér el a barátság.

De miféle cement tartja egybe a szerelem szenvedélyét nem ismerő barátságokat? Csak egy-egy barát halála veti föl a kérdést, minden új halál teljesen váratlan, új kíváncsiságként, hogy a következőig megint teljesen elfelejtkezsem róla és éljem, ne minősítsem legdrágább kincseim, barátaim.

Vámos Lászlóval, Lacival több mint harminc éve jóformán csak leveleztünk, negyedszázados távollétem alatt egyetlenegyszer találkoztunk csak személyesen, akkor Olaszországban, hazalátogatásaim óta négyszer vagy ötször legfeljebb és soha többé nem olyan ráérősen, hosszan, mint amikor vendégeim voltak a Via Crispin. Mégis, amikor egy pesti látogató, aki azt hitte, már tudom, érintőlegesen odadobta veronai halála hírért, kishiján megtántorodtam. Lélekben el is dőltem. Amikor a vendég elment, előhúztam levelesládám V-betűs kartotékját, hogy leveleivel segítsek megidézni alakját. Döbbenet nézem a kis paksamétát. Ennyi az egész?! Húsz légitársasági selyempapíron, fegyelmezett, az évtizedek során fikarcnyit sem változott zsinórirásos betűkkel írt levél és tizenhét levelezőlap, képeslap, karácsonyi üdvözlés. Utóbbiból egy nem is nekem címezve, anyám továbbította az Operaház elegáns kartonján neki küldött évvégi jót kívánó sorokat, amelyekből Laci, gondolom, száz számra firkantott azévből, frissen kinevezett főigazgatóként, most mégis ezt a semmi lapot tartom mind közül a legértékesebbnek. Nemcsak mert utolsó keznyomát jelentik a csomagocskában, de mert a „Szeretettel Vámos László”-sablon alatt, amolyan utóiratban, szíven ütő jelzővel köszöni és dicséri anyámon keresztül neki küldött könyvem. Velem még-már nem beszélt róla. Belepirulok dicsérete gavallériájába. Pedig akár meg is sértődhetett volna. Azon, hogy ő kimaradt a *Barátok a magosban* oldalairól. (Csak az utószóban, egyetlen félmondattal említem meg őt, mint egyikét azoknak, akikről magam sem értem, hogy-hogy nem írtam, de majd...)

Leveli, lapjai alatt egy kettéhajtott, a rossz minősége miatt századosra sárgult géppapírlapot is találok: egyik oldalán az ő írása: világosan tagolt rendben vezérszavak emlékeztetőnek egy nekem adott rádióinterjújához, sarkában az én írásommal: „1964. VIII. 24. Vámos László az Old Vic beli /sic/ Otellóról (Olivier)” Az interjúra nem emlékszem. Zakatoló szívvel olvasom a kis dokumentumot.

Külsőségek: megjelenés – jelmez, maszk – mozgás
- " - : hang – érdesség

Alatta, meglehetősen messzire távolítva a fentiektől:

Veszélyérzet – első monológ

és egy olvashatatlan szó után

... – (Romeo – Róza)

Megint kissé lejjebb:

Kereszténység – keresztvetés – kereszttepés

Kultikus vonások: – (Hellespontus monológ)

- " - : öngyilkosság – torok (...)

Az utolsó szótágot nem tudom kiolvasni. És:

Erotika: IV. felv. Desd. vallatása

Hisztéria:

Bessenyei: meghatóbb – általánosabb, mélyen emberi

Olivier: egyszerűbb – egyedibb – excentrikusabb

Miben nyilvánul meg egy-egy excentricitás?

Mit lehet átvenni belőle?

Itt kihagyott két sornyi távolságot, úgy folytatta:

Nem vesz el semmit a lényegből,

de sok mindent megértett, hozzátesz

Megfordítva Laci „puskáját”, a hátlapon az én Lawrence Olivier Otelló-alkításáról szóló rádiótudósításom harmadik oldala: gépelt szöveg, angliai kritikusok nem-pozitív kritikáiból idézetek. Ezek mellé szántam tehát az ő, nyilvánvalón pozitív szavait. Nem vitás: készült az interjúra, és az sem: tudta, mit, miért dicsér. Ez a már-már mániákus alaposág szerezte legtöbb ellenségét. A művészt a slendriánnal, az alapost a kispolgárral azonosító kényelmeseket irritálta. Úgy tűnt: leperreg róla, hiszen soha semmilyen döntését nem változtatta meg külső nyomásra. De láttam elvörösödni egy negatív kritika olvastán – az 50-es évek végén a Madách Színházban bemutatott Vihar-jának első, háborgó tengeren hánykódó hajót idéző jelenetét egy egyetemi lapocska nem szerette –, aztán tanúja voltam néhány nappal később, amikor a véletlen úgy hozta, hogy a neki nem tetsző sorok írója előtte lépett be a Kismadách előcsarnokába, mire Laci hátról megpöcögtette a vállát és a visszafordulónak csak ennyit mondott: „Szép fiú vagy, szép ez a zakód is, jobb lesz ha divattal foglalkozol, mert a színházhoz semmit sem értesz.” Hát ez a fajta szókimondás sem lopta be mindenki szívébe. Nem tudta, mert nem akarta tudni, mi a tapintat. De ha goromba volt – most színházról beszélek, a magánéletébe nem láttam bele – sosem tette öncélúan... Kolostori apáca ingathatatlán hitével hitte, hogy szőrmentén simogatva csak az érett művészek legéretlenebb oldalát,

narcizmusukat lehet ápolgatni. És főleg még ingathatatlanabban hitte, hogy csak csontig nyomott késpengével lehet a fiatal művészelőből a jövő művészetét kifaragolni. Akik szerették, éppen ezért szerették. Ki is faragott jónéhányat.

Még akkor kezdte a „faragást”, amikor még maga is alig lépett ki a kifaragandók korosztályából: 23 évesen tanárként alkalmazza ugyanaz a Színház- és Filmművészeti Főiskola, amelynek kevéssel előtte még növendéke volt (haláláig ott maradt, tűzön-vízen, minden színházakon keresztül), és mindössze 24 éves, amikor Debrecenbe kerül, ahol a Csokonai Színház rendezőjeként olyan együtttestet kovácsol egybe, amelyből aztán egyfelől a magyar színházművészet óriásai lépnek elő, míg másfelől mások a szélesebb nagyvilágban emelkednek rangra. Csudás hely lehetett az a Debrecen! A véletlen úgy hozta, hogy kanadai életemnek két főszereplője – meghalt férjem, Tessényi János operaénekes és a ma Vancouverben élő, testvéremül fogadott énekes-táncos színésznő, koreográfus, író Hegedős Györgyi – Debrecenből indult, Vámos aranykora idején. Sok múlhatatlannak tűnő torontói telet múltattak ők ketten havas éjszakát napfénybe vonó múltidézetekkel. Hallgatójuként ma úgy érzem, mintha én is ott lettem volna Debrecenben. Mintha saját szememmel láttam volna, amint Márkus László, Mensáros László, Medgyessy Mária felmentek előadás után az Arany Bika bárjába, aminek lengőajtaján, a réztáblácska alatt hogy „Az ajtó magától csukódik” sokáig olvasható volt Latinovits Zoltán kézírásos kommentárja: „Milyen ügyes!” Vagy látom Harkányi Endrét, Lőte Attilát, Hofi Gézát, az operaénekes Barta Alfonzot, amint vékony pénzü kezdőként ették a shakespeare-i királynénak emlegetett Király néni főztjét s közben Vámos színháztörténeti fejtegetéseit hallgatták. Vagy a cingár Blum Tomit, aki annyira nem bírta a magányt, hogy délutáni szunyókálásához is társaságot keresett: kispárnájával a hóna alatt rendre beállított Vámos szobájába, aztán félórai sezlonon forgolódás után fiókok aljából összekapart, félighasznált papírlapok hátán mintegy félkézzel és sokan azt mondják, örökérvényűen lefordította az egész operairodalom minden librettóját magyarra, a színészházat megremegtető hangerőn veszekedve szállásadójával egy-egy fordulaton. (A zürichi opera főzeneigazgatójaként halt meg, túl korán.) És látom, pedig soha valóban nem láttam „a kis Kulka Jancsit”, akiből németországi operaházak karmestereként *der grosse Janos Kulka* lett. Mintha nekem mondaná, hallom Szendrő József igazgatót, amint egy nap, amikor fegyelmet volt kénytelen adni Vámosnak, mert az legorombított egy díszletezőt, vonalas modorra tanítja úrifíú főrendezőjét: „A népi demokráciában, a dolgozók jogállamában azt kell mondani, hogy izé az én izémbe, én menjek az én anyukám izéjébe, le vagyok én izélve. Na, gyakorolja.” És látom, mintha én is a színpadon állnék Györgyivel a Vámos rendezte Mandragóra-ban, hogy erősen beborozott partnere végszavára vár, az többször is nekirugaszkodik a „Hová, hölgyeim, ily késő éjszán”-szerű szövegnek, ám csak odáig jut, hogy „Hová...? Hová...? Hová...?”, mire Györgyi, aki előző este az ugyancsak Vámos rendezte *Mosoly* országában szubretteskedett, odavágja: „A boldogság szent szigetére!” és kirohan a bal egyen, én mintha vele...

Vámos rajtam is faragott egyet és mást. Azt hiszem, nem is tudta. Életemben először vele voltam operában, amit persze akkor nem mondtam meg neki. Szerintem a *Bánk bánt* láttuk, egy Rómába küldött levele szerint az *Otellót*. Nem különösen fogott meg, akármelyik is volt, az opera olyan, mint a kaviár, nehéz elsőre élvezni, mégis az est eltörölhetetlenül berajzolódott az emlékezetembe, Vámos miatt. Egész idő alatt őt figyeltem. Ahogy ő figyelte a színpadot. Karját székem karfáján nyugtatta, az én karom mellett, zakója szövetén át, mint huzalon a villanyáram, belém áradt a mű. Laci

meg-megránduló izmai jelezték, hol a zene érzelmi forrponja, hol fagy meg, megfeszülő mozdulatlanágából előre tudtam, hol várjam a crescendót, amelynek szárnyán eleresszem lelkem piros léggömbjét.

Később elvitt több próbájára is, a Madách Színházba. Színpadtörténeti, pszichológiai, irodalmi leckéknek vettem őket. Meglepődve hallgattam, hogyan vet oda, két mesterségről szóló könnyű mondat között egy-egy lexikon-súlyos tanulmányt művészi kérdésekről és még jobban meglepődve néztem, amint előjátszotta színészeinek az egyes jeleneteket. Remekelt. Nyugodtan lehetett volna színész is, azt hiszem. Volt is, filmekben, ahol karakteresen előre ugró állá (ami miatt Csontszakállnak hívták Debrecenben) és érdekesen tar koponyája bő életet adott egy-egy szűk epizódfigurának. Emlekszem rá mint méltóságteljes Kossuth valami méltóságteljes történelmi tablóban, meg Bacsó hátborzongató szatírájában, *A tanúban* mint hátborzongató mulatságos pszichiáter.

Hogy tudott ő, a ritkán nevető, nevetetni! Első hazalátogatásaim egyikén, a 80-as évek végen, a 90-esek legelején, az Operettszínházban *A cirkuszhercegnő* ment, fogyni nem akaró érdeklődés mellett. Valami miatt mégis próbát kellett tartania a már régóta bejáratott előadásból. Magával vitt. „Gazdag amerikai nagynénim” – mutatott be próba előtt a színészeknek. Nevetésük oldott hangulatában kezdtek munkához. A díszlet közepén szélesen hömpölygő lépcsősor, azon kell bejönnie a primadonnának. „Na kezdjük” – mondja Laci a nézőtér közepéről, a kis fejlámpával megvilágított rendezői példánya mögül. A zenekar belevág, a primadonna megindul... Rakja túsarkos lábacskaít a lépcsők ereszkedő fokára, kényesen, mívesen, ahogy minden primadonna mindig is szokta, színpadi királynők valódiakat megszegyenítő göggyével tekintgetve balra meg jobbra, úgy nézve át a lépcső szélén glédában álló szmokingos kardalosokon, mintha lábai előtt heverő rongykupacok lennének. Élveztem a hamisítatlan operett-csillogást. De Lacinak nem tetszett. „Allj!” – szólt le a karmesternek. Aztán a nézőteret a színpaddal összekötő próbapallón felfutott a színpadra, fel a színpadi lépcső tetejére. „Kilépsz” – mondta a primadonnának, – „félénken szétekintesz, aztán lelépsz az első lépcsőfokra, *lassan, óvatosan*, mint aki azt várja, hogy összerogy a súlya alatt, hagyod a nézők megcsodálják ruhád, cipőd, hajéked minden kis részletét. Hagyod, hogy tapsoljanak. Még egyet lépsz. Hagyod, hogy mégjobban tapsoljanak. Körülnézel, *meglepetten, hitetlenül*. Hogyan? Mi ez? Tapsolnak? Nekem?! De a kardalost, aki egy centivel közelebb állt hozzád, mint kellene, keresztüllövöd a tekintetteddel. Aztán megint a *gyermeki mosoly*: jaj, ti drága aranyos, cuki közönség... Érted?” A színésznő csillogó szemmel bólint. „Na, húzza rá, maestro!” Én meg álmétkodva néztem, hogyan fordult szavai nyomán érdekes kis lélektani tanulmánnyá az elkoptatott operettsablon, a primadonna belépője... Ezekért az ötleteiért hívták egyre-másra külföldre operettet, operát rendezni. Meg egy kaliforniai egyetemre rendezést tanítani.

Levelei közül az egyetlen, amelyben politikáról esik szó, éppen erről az egyetemről írta. A fejlécen: University of California, Davis, Department of Dramatic Art. A keltezés: 1970. május 14.

Átugrom az első sorokat: a szokásos mentegetőzés, amiért késve válaszol. Szavaiából nyilvánvaló, hogy utolsó hozzá irt levemben új hazámat, Itáliát méricskéltem a régihez, én, a hajdani emelt fővel apolitikus, prókat hányva kontrákra a neofita elkötelezettek minden szenvedélyével és, valószínűleg, korlátoltságával. Levele nyolcadik sorától vág mellbe az a korlátoltság. „*Elég vacak hangulatban vagy, mert sem ez, sem az nem olyan, amilyennek írod. Nem hiszem, hogy ott mindenki akasztanivaló burzsoá lelkületű*

csibész, de az sem igaz, hogy attól nem lehet élni otthon, mert 2-án nem írtak még a kínai műholdról (lehet, hogy 1-én vagy 3-án írtak?) – Amikor ide kijöttem, Davisben az egyetemisták (!) – akik most percenként tüntetnek Vietnám, Cambodia mellett – a legnagyobb meglepetéssel vették tudomásul, hogy Magyarországon magyarul beszélnek, továbbá, hogy nem mindenkinek ugyanannyi a fizetése, és sokan kérdezték, merre is van Magyarország? Ezeket pedig állítólag mindenről tájékoztatják és az újságaikban nem összesen 3 napihír van. A tájékoztatásuk olyan fokú, mint amikor a Szabad Nép 1950 körül a „Coca-Cola mámorában fetregő nyugatról” írt! Nem tudom, mi jobb: egy meg-nem torolt, eltussolt elnökgyilkosság, vagy egy előre megtorolt – „kivédett” – gyilkossági szándék? Egyik kutya, a másik eb. – Szemlélet dolga az egész. Én ha utazom mindig mint kommunista megyek haza, ha otthon vagyok, alig várom, hogy újra lássam és élvezzem azt a sok nagyszerűt, amittől hol vagyunk mi még otthon... Most kint vagyok, tehát azt látom: hogy ez a »hol vagyunk« elsősorban fridzsider, autó, air-conditioning és lehetőség arra, hogy tüntethess, sztrájkolhass a fennálló politikai rend ellen – békésen, mert különben itt is lőnek! – és minden marad a régiben! A rendszer megváltoztatásáról itt sem lehet szó! Mi akkor a különbség?”

A pártállam kimúlása után tudtam meg, hogy sosem volt párttag.

Barátságunk egyik kapcsa ez volt, azt hiszem, a politika, a politizálás tudatos elkerülése. Másik a színház imádata. Nem bálványrombolásnak szánom, de színházi gondolatait hallgatni izgalmasabb volt, mint előadásait látni. Még izgalmasabb. Aforizmák sűrűségével fogalmazott. Kedvencem: „Ha egy művészt késznek tekintenek, akkor kész van.” Szerethette ő is, mert beleírta a Nemzeti Színház 150 évét feltérképező kötetben megjelent írásába. És az utolsó közel húsz évben összekötött bennünket egy valószínűtlen érzelem – legalábbis nekem valószínűtlennek tűnt, hogy 36 évesen egyszer csak váratlanul, tervezgetés, készülés nélkül rámszakadt –, a gyerekimádó szülőség, a maga mindenén átsütő melegével. Laci megtervezte magának, készült rá, mint mindenre: alaposan, komolyan. 1974. áprilisában írta, válása után, aminek hírére búfelejtőnek ismét felajánlottam szobaasszonyiságom. „...nemsokára élni is fogok a szíves meghívással – de ezen a nyáron ez nem nagyon valószínű, mert végigdolgozom a nyarat, kell a pénz, – ez az új lakás (ikervilla a Farkasréten) egyelőre zabálja a pénzt. Igaz, hogy nagyon szép, nagy örömöm van vele. Egyelőre egyedül lakom, és úgy néz ki, hogy a közeljövőben nem is fog ez a helyzet változni. Pedig a függetlenség frontot tartani elég nehéz itt, mert a szobák igencsak invokálják a benépesítést...”

Két évvel később, 1976. augusztus 4-én: „Július 16-i leveled után egy nappal fogtam magam és megnősültem, így egy füst alatt válaszolok, és egy Hymen hírrel is szolgálhatok. A hölgy (...) színésznő, 25 éves, és éppen hat éve ismerjük egymást. (...) És ne kiabáljuk el... karácsony táján talán egy kis Vámosmal is szolgálhatok.”

Negyvenkét éves volt, amikor első lánya, Nóra megérkezett, akkor én már négy éve voltam anya. Révbe érkezett, gondoltam a kisbaba Torontóba küldött fényképét nézve, mert az utóbbi négy évben írt soraiból sütött a gyerek utáni vágy. Andrásomat, akit csak fényképen látott, minden levelében megemlítette, ha csak egy-két szó, egy-két mondat erejéig. „A kis Vámos”-t bejelentő levelét is így címezte: „Drága Barátném és ifjú Barátom!” Apasága és férjsége teljesen megváltoztatta. Önálló emberi kontúrjai mintha feloldódtak volna, mintha a mesék hétfejú sárkányát megirigyelve többfejú egységé, családdá lett volna. Második házasságkötése után minden levelét, lapját mindig így írta alá: *Laciék*.

De *Laciék*at is leginkább a mesterség foglalkoztatta, erről szól minden egyes levele, legalábbis minden egyes levélben erről is szót ejt. Meghökkenve olvasom, hogy

mennyi közös munkatervünk volt. Meghökkenve, mert semmiből nem lett semmi, de a kudarcot egyikünk sem tűnik regisztrálni.

A siófoki születésű, Torontóban elhunyt John Hirsch, a kanadai színház óriása és Vámos között több éven át próbáltam közvetíteni, de vízbefúlt Laci stratfordi – a kanadai stratfordi – Shakespeare-rendezése csakúgy, mint Jancsi budapesti Dubbuk-ja.

Később többször is tárgyaltuk, hogy kis torontói irodalmi kabaréban mivel, hogyan vesz részt. Érdekelte, meddig tágítható az emigrációs magyar haknik határa, hogyan lehet becsempészni a nosztalgikus fülekbe az „új”-ból is. Hogyan és mit? Gondolataiból számosat megvalósítottam. Közreműködését valahol valami mindig keresztülhúzta.

Washingtonba kerülve az operatársulat akkori igazgatójának egy fogadás személytelen felszínességében elmondtam, hogy magyar vagyok, mire megtudtam, hogy az igazgató néhány nappal elébb Münchenben látott „egy csodálatos magyar operettelőadást”. Vámos *Cirkuszhercegnőjét* látta! Fél évadon át voltam házasságközvetítőjük. A felek fellángolása úgy hamvadt el, mint gyakran a szerelmek szoktak: észrevétlenül, magyarázat nélkül, nem lehetett pontosan tudni, melyikük is hidegült el igazán.

Legutolsó tervünket, amelyről mindketten biztosra vettük, hogy megvalósul, ma úgy látom, mint Nostradamus jóslatait a századok: utólag – de csak akkor – előrevetíti a jövőt. Egy nappal 1995-ös hazalátogatásom előtt, szeptember közepén láttam Terrence McNally furcsa, izgalmas, unikum színdarabját a New York-i ősbemutatót megelőző washingtoni „csiszoló” főpróba-sorozat első estéjén. A *Master Class* az, amit címe ígér: mesterkurzus fiatal művészeknek. Az operát imádó és értő McNally, az amerikai színpad egyik semmiből kincset varázsolni képes írója Maria Callast tette meg műve fő alakjának, ő a mester, aki három fiatal éneklését csiszolva mond nagyszerű mondatokat az életről legalább annyira, mint az éneklésről. Rögtön Vámosra gondoltam. McNally mintha csak egyenesen rá, a drámát, komédiát és zenét egyaránt értőre gondolva írta volna. Alig vártam, hogy Pestre érkezve felhívjam. Arra számítottam, nehéz harcom lesz, elvégre színházi előadásról van szó, hogy kerüljön ez az opera színpadára? De fel voltam vértézve érvekkkel. Egyetlenegyet sem kellett előhúznom. Vámost, ahogy mondta, „bepörgettem”. Alig három hónappal később már kezemben volt a Magyar Allami Operaháznak december 6-i keltezéssel a Szerzői Jogvédő Hivatalhoz címzett levele másolata: „Vámos László főigazgató úr 1995. december 2-án látta Terrence McNally *Master Class* című darabjának New York-i előadását. A darabra Zalán Magda hívta fel figyelmét a washingtoni előbemutató után. A látottak alapján az Operaház szeretné bemutatni a fenti darabot Zalán Magda fordításában az 1996/97-es évadban. Kérjük Önöket, hogy az előadási jogokra vonatkozó valamennyi információt mielőbb szíveskedjenek megszerezni.” Majd a levelet aláíró gazdasági igazgatótól január 18-i keltezéssel érkeztek ezek a sorok: „Legnagyobb sajnálatomra arról kell tájékoztatom, hogy a Vígszínház az Operánál is előbb kérte meg a *Master Class* c. darab jogait, így 1996. február 28-ig van idejük annak eldöntésére, hogy kérik-e a darabot előadásra. A Vígszínház döntéséről azonnal tájékoztatni fogjuk.” Hogy a Jogvédő azokban a napokban kapta meg a Vígszínház levelét, amikor Vámos éppen New Yorkban volt a *Master Class* megnézni, a sors otromba fricskájának tűnt akkor. Mára már semmi súlya nincs. Vámos László február 28-án már nem élt.

Egyike volt az utolsóknak, akik még látták, hogy „én is voltam jávorfácska”, akikkel elment a múltam egy jókora röge. És az első, akivel a jövőm egy morzsája is.

„A Tisza-parton mit keresek?”

Ady Endre izgatott kérdésfelkiáltását valószínűleg minden olyan művész és tudós magának érezheti, aki vidéken próbál – olykor méltánytalan helyzetben – jelentőset, a „helyi értékrenden” messze túlhaladót alkotni. A Tisza-parton azonban nemcsak a lelki nyugtalanság, hanem az elszántság verse. Ezért is választottuk a híres sort új sorozatunk címéül, melyben a magyar kultúra és tudományosság Szegedhez is kötődő jeleseit kívánjuk megszólaltatni.

Elsőként Kopasz Márta grafikusművésszel beszélgettünk, aki nemrég vebette át a Szeged város díszpolgára címet.

A szegedi grafika fejedelemasszonya

RENDAHYÓ PORTRÉVÁZLAT KOPASZ MÁRTÁRÓL

Reménytelen vállalkozás néhány oldalba sűrítve pontos pályaképet rajzolni a szegedi képzőművészet nagyasszonyáról, a város legújabb díszpolgáráról, Kopasz Mártáról. A ma is töretlenül friss gondolkodású idős festő- és grafikusművész 1911-ben, Szent Dömötör napján, azaz október 26-án született egy évszázados hagyományokkal rendelkező szegedi polgárcsalád sarjaként. Fordulatos életpályáján nyomot hagyott a század valamennyi történelmi vihara, miközben öntörvényű művészete – ahogyan egyik méltatója fogalmazott – az egyetemes kultúrtörténet és a szegedi szellemiség szép szintézisévé vált. Kopasz Mártát régi fotókkal, festményekkel, grafikákkal teli otthonában kerestük meg, hogy emléktöredékeiből egy rendhagyó portrévázlatot készítsünk.

– Apai ágon egy több évszázados múltra visszatekintő szegedi polgárcsaládból származik, édesanyjáról, Szeles Olgáról pedig azt mesélték, róla mintázta Munkácsy Mihály a Honfoglalás című festményének egyik nőalakját. Milyen emlékeket őriz a családjáról?

– Édesapám műépítész volt, sajnos már 1913-ban, 42 éves korában meghalt. A társtulajdonosa volt az Erdélyi és Kopasz cégnek, többek között a Dózsa György utca sarkán álló palota és a mellette lévő ház is az ő tervei alapján

készült. Halála után üzlettársa és a szegedi gyámhatóság úgy döntöttek, eladják a Dózsa György utcai palotát – amelybe édesapám minden addig összegyűjtött vagyonát fektette –, a pénzt pedig elosztják. Édesanyámmal ekkor költöztünk át a szemközti Mihályi-palota III. emeletére. Emlékszem, anyám ott mindig egy Arany János-verset szavalt: „Ide látszik a ház tornya, ide villog a vitorla.” A város, hogy „megőrizze” az árvák pénzét, a palotáért nekünk járó 90 ezer aranykoronát „biztos” hadikölcsön papírokba fektette. Ezzel megsemmisítette édesapánk egész vagyonát. Édesanyám családja egy birtokos nemességhez tartozó beregszászi származású familia volt. Nagyapám Bereg, Ung és Ugocsa vármegyék királyi alügyészeként dolgozott, amikor Szegedre hívták a királyi ítélőtáblához. Itt vett egy kúriaszzerű házat a Pusztaszeri utcában. Kopasz Istvánt ajánlották neki, hogy vele alakíttassa át. Édesapám a munkálatok közben megszerette édesanyámat, és rövidesen összeházasodtak. 1912-ben halt meg a nagyapám, a következő évben pedig édesapám. 1914-ben, a háború kitörésével a hadikölcsön is semmivé vált, a szelvények csak annyit értek, hogy édesanyám – aki itt maradt támasz nélkül a három gyermekével – egy öltözet téli ruhát tudott venni nekünk belőle. A testvérhúga Szatmár megyébe, a milotai református lelkészhez, Sipos Józsefhez ment feleségül, aki abban az időben Móricz Zsigmond legjobb barátja volt. Móricz nagyapja Tiszacsécsén, Sipos József édesapja pedig Milotán volt református lelkész, a két falu nagyon közel volt egymáshoz, és a két család között szoros barátság alakult ki. Móricz pályája kezdetén ösztöndíjasként néprajzi kutatásokat végzett azon a vidéken. Tíz éven át mindig Sipos Józseféknél kapott szállást. Kettejük levelezését most dolgozza fel Tóth Zoltán, a Vedres szakközépiskola tanára.

– *Mikor kezdett rajzolni, és ki ismerte fel először a tehetségét?*

– Édesanyám egy háromszobás lakásban lakott, amelyből két szobát kiadott, így tartotta el magát és a gyermekeit. Engem a nagynéném magához kért Milotára, így két éves koromtól Sipos József házában nevelkedtem. Ő vette észre a rajztehetségemet. Rajzfüzetet vásárolt, színesceruzákat adott a kezembe, és téli esteken a petróleumlámpa fényénél rajzolgattunk. Megmagyarázhatatlan volt, hogy legszívesebben mindig egy középpontból több irányba kígyózó virágkompozíciót rajzoltam. Nemrégiben mondta valaki, hogy ezek napjellképek, és tulajdonképpen az életem és a művészetem szimbólumai. Milotán kezdtem az elemi iskolát, majd később visszakerültem édesanyámhoz Szegedre, ahol az Árpádházi Szent Erzsébet Leánygimnáziumba jártam. Emlékszem, az egyik rajzórán egy kancsót kellett lefesteni. A rajztanárom, Sidlovits Kálmán levitte az igazgatónak megmutatni, annyira tetszett neki a munkám. Nyaranta a nagybátyámnál vakációztam, akit akkor már Milotáról az esperesi székhelyre, Túrsvándiba neveztek ki lelkésznek. A keresztapám, Koós Sándor nála látta, hogy mindig rajzolgatok: hol a nagybátyámat, hol a parasztyerekeket, hol meg a libákat. Ezért az egyik karácsonyra egy nagyon szép, hófehér műbőrkötésű, aranyozott feliratú könyvet küldött ajándékba. A Pesti Napló kiadványa volt: A magyar festőművészek albuma. A kötet dedikációja így szólt: „Az én kedves művész keresztlányomnak.” 12–13 éves lehettem akkor. Orvosnak készültem, de az a könyv megváltoztatta a tervemet, úgy éreztem,

méltónak kell lennem a dedikációhoz, és a művészi pályát kell választanom. Pedig sokszor mondták, jó orvos lenne belőlem, mert érzékeny vagyok az emberi szenvedés iránt. Az érettségi előtti nyáron egyik nap édesanyám hazajött a Szent István téri piacról, és azt mondta, szó sem lehet róla, hogy a képzőművészeti főiskolára menjek. Találkozott egyik táblabíróné barátnéjával, aki elmesélte, hogy az unokahúga oda jár, és tőle tudja, hogy az egy roppant erkölcstelen hely. Meztelen férfiakat és nőket rajzolnak a növendékek, a lányok ott hamar erkölcstelenné válnak.

– *Végül hogyan sikerült meggyőzni az édesanyját?*

– A gimnázium utolsó évében megkértem, írasson be Pfeiffer Elek tanár úr főiskolai előkészítő tanfolyamára. Anyám előbb elvitte a rajzaimat Czencz János festőművészhez, akinek épp akkor volt kiállítása Szegeden. Megkérdezte a véleményét, tehetséges vagyok-e, vagy inkább orvosnak kellene taníttatnia. Czencz János úgy vélte, nagy tehetség vagyok, és írt is néhány ajánló sort. Mivel nem volt pénzünk, ezzel az ajánlólevéllel elmentünk dr. Somogyi Szilveszterhez, aki a családunk jó barátja volt. Annak idején még a kúriai bíró nagyapám vette fel őt a járásbíróságra gyakornoknak. Ezt Somogyi polgármesterként sem felejtette el. Édesanyám azt kérte tőle, támogassa a város a taníttatásomat. Somogyi elintézte az ösztöndíjat, így az előkészítő után jelentkezhettem a főiskolára. Két hétig tartott a felvételi, nagybátyám barátjának palotájában kaptam egy vendégszobát, onnan jártam be az iparművészeti akadémiára, amely abban az időben a múzeum épületében, az Üllői úton volt.

– *A főiskolai mesterei közül kiktől tanult leg többet, kikre emlékszik ma is szívesen?*

– A legmélyebb benyomást Simay Imre szobrászművész tette rám, aki az aktrajzot tanította. Magas, daliás, markáns, rideg és goromba ember volt. A kegyeit csak tudással lehetett meghódítani. A másik kedvencem a híres grafikus- és festőművész, Haranghy Jenő professzor lett, aki akvarellfestésre tanított. Végtelesen barátságos és aranyos ember volt. Az akadémista években rengeteget éheztem, havi 50 pengő ösztöndíjat kaptam Szeged városától, amit szegény édesanyám sírt ki Somogyi Szilveszternél. A szállásom a református kollégium ötágyas szobájában volt. Havi 25 pengőt kellett fizetnem érte. A rajzeszközök, a papír, a festékek, az ecsetek 15 pengőbe kerültek. Egész hónapra tíz pengőm maradt az élelemre.

– *Méltán volt rossz hírük a pesti művészeti főiskoláknak?*

– Pfeiffer Elek megnyugtatta édesanyámat, hogy az iparművészeti nagyon jó hírű főiskola, nem olyan erkölcstelen légkörű, mint a képzőművészeti vagy színiakadémia. Persze ez a valóságban nem egészen így volt. Egyszer nagy botrány tört ki, mert az alakrajz tantermet, amikor épp nem folyt benne oktatás, az egyik élelmes hivataloság kiadta óránként egy pengőért az ötödéveseknek. Amikor ki-tört a botrány, szigorúan zárták a termet. Azután az egymás mellé állított paravánok mögött koitáltak az ötöd-hatod éves művészképzősök. Az én csillagom Simay professzor irányításával a másodévtől kezdett emelkedni. Simay a hátam mögé állva állította be a modelleket. Később rájöttem, hogy ez nagy kitüntetés: így a leg-

szébb pózt, a legérdekesebb rövidüléseket én láthattam. Gyönyörű modelljeink voltak, köztük is a legszebb: a vörös Ilus. A róla festett képemmel nyertem el a Székesfőváros Kereskedelmi és Iparkamarájának nagydíját. Vörös haja és hófehér bőre volt kékes árnyalatokkal. Szinte transzban voltam, amikor az aktokat festettük, mert a színek, a gyönyörű formák, vonalak egészen megrészesgítettek.

– *Diploma után a fővárosban sokkal nagyobb lehetőségei adódhattak volna, miért tért vissza mégis Szegedre?*

– Az adott szó tisztelete, az ígélet és a becsület – valószínűleg a családi hagyományok, a neveltetésem miatt – nagyon fontos volt számomra. Amikor 1936-ban a grafika tanszakon kitüntetéssel megkaptam a diplomát, úgy éreztem, kötelességem visszajönni, hiszen a szegedi polgárok adójából, a város ösztöndíjasaként tanultam. Azt gondoltam, vissza kell fizetnem a városnak, amit kaptam.

– *Amikor hazatért, milyen lehetőségek várták, milyen volt akkoriban a szegedi művészeti élet?*

– Először a főiskola grafika tanszékén készült kis temperakompozícióimat állítottam ki az ipartestület székházában rendezett nyári tárlaton. A megnyitón ott kellett állni a képek mellett, és a rendezők bemutattak a bíráló bizottságnak. Senkit sem ismertem, ezért meglepődtem, amikor a következő héten egy fiatal lány keresett a Pusztaszeri utcai házukban. Kogutowicz Károly geográfus professzornak, az egyetem dékánjának leánya volt. Arra kért, keressem fel az édesapját az egyetemen, mert beszélni szeretne velem, ugyanis ő is benne volt a bíráló bizottságban, és feltűntek neki a képeim. Amikor tiszteletemet tettem a dékáni hivatalban, Kogutowicz professzor felajánlotta, vegyem át az állami ösztöndíjjal Londonba távozó Buday Györgytől a megüresedett rajz lektorátust. Fontosnak tartotta, hogy legyen egy olyan lektor, aki jól tud rajzolni, mert a földrajz és a biológia szakos tanárok nem kaptak rajzoktatást, nem tudtak még egy táblai színes grafikont sem megtervezni. Kértem, hogy mivel otthon nincs műtermem, szeretnék az egyetemen egy üres helyiséget kapni. Az ötödik emeleten volt egy üresen álló terem, Kogutowicz professzor azt ajánlotta fel, de rögtön hozzátette, hogy az állással rendkívül csekély fizetés jár: heti két óráért negyedévenként 80 pengőt tud fizetni. Arra biztatott, mégis fogadjam el, mert központi fűtés van, hivatalsegéd takarít, ott télen is reggeltől-estig dolgozhatom. Édesanyám javaslatára végül elfogadtam az ajánlatot. Életem talán legboldogabb szakasza volt, amíg lektorként dolgoztam.

– *Milyen emlékei vannak a negyvenes évek eleji szegedi irodalmi életről?*

– Az irodalmi kapcsolataim nem voltak túl erősek, mert képzőművészetcentrikus volt a világnézetem. 1939-ben nevezték ki Szegedre művészettörténet professzornak Felvinczy Takács Zoltánt, a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum alapító igazgatóját. Addig csak széplelkű, művészetkedvelő professzorok tartottak amatőr művészettörténeti órákat. Felvinczy professzor viszont az Auditorium Maximum alatt lévő kis auditóriumban tartotta előadásait, amelyekre bárkit szívesen látott. Hamar divat lett a fantasztikus előadásait meghallgatni, tódul-

tak rájuk a grafikabarátot gyűjtők, az amatőr festők, a nagyvállalatok igazgatói, valamint a vezérkari tiszti tanfolyam hallgatói. A fiatal Baróti Dezsőtől is kiváló előadásokat hallottunk, Ortutay Gyula is Szegeden tartotta magántanári habilitációját. Sík Sándor professzor csodálatos kulturális délutánokat rendezett az Auditorium Maximumban, amelyekre a városból is nagyon sokan eljöttek. Ma is emlékszem például arra a dramatizált műsorára, amit Ráskai Leáról rendezett. Az egyik egyetemi hallgató apácaruhába öltözve, egy gyertya mellett írta a kódexet az el-sötétített teremben, miközben Sík professzor eredeti szövegeket mondatott vala-kivel.

– *Milyen képekkel jelentkezett az első kiállításokon?*

– Elsősorban színes temperáimmal és pasztellképeimmel szerepeltem. A Kálvin téri református templom körül minden szerdán és szombaton a tápai gyékényesek árultak. Valami feledhetetlenül festői volt az a piac, a népviseletbe öltözött asszonyokkal. Mindig ott üldögéltem a tábori székemen, és csináltam a vázlatokat. Sokszor Kovács Ödönne gyermekgyógyász első emeleti lakásának ablakából felülnézetből figyeltem a piacot. Amikor Szegedre kerültem, az igazi anyagi sikereimet a szegedi népviseletből vett temperáim hozták. A városháza előtt is csodálatos népművészeti központ volt, ahol népviseletbe öltözött mesterek kínálták a szegedi papucsokat és a szépen kihímezett ködmönöket. Ezek a témák nagyon foglalkoztattak akkoriban, sok kis temperaképem született. Úgy vették a gyűjtők, mint a cukrot. Abban az időben leginkább Aba Novák Vilmos stílusa hatott rám.

– *Az elmúlt évtizedekben nemzetközi hírnévre tett szert ex librisei révén is, alapító tagjává választotta az ex libris-gyűjtők nemzetközi szervezete, és számtalan rangos díjat is kapott. Hogyan kezdett ex librisekkel foglalkozni?*

– Buday György elvitt a kisgrafika-barátok egyesületébe, amely egyébként Ortutay és Buday első köteteit is finanszírozta. A régi Hungária Szálló épületében, a magasföldszinten volt a rózsaszín terem, amelyből egy rácson keresztül az egész földszinti termet át lehetett tekinteni. A rácsmelletti nagy asztal körül ültek a grafikabarátotok: Kolozs Lajos, az újszegedi ládagyár tulajdonosa, Pachlauer Dezső, aki az Anna-kutat fúratta, Lusztig Imre ügyvéd, Déry Ilona, Némedi Gyula ügyvéd. Közülük Déry Ilonka állt legközelebb hozzám, akinek 150 saját ex librise volt, és vagy tízezer külföldi, amelyekhez levelezés révén jutott. Jómagam nem készültem ex libris művésznek, bár a grafika tanszakon minden grafikai technikát megtanultunk. Bennem mindig a festő dolgozott, az alakrajzot is ezért szerettem. Ha a grafikabarátotok kértek, akkor néha-néha készítettem egy-egy ex librist, de elsősorban mindig festőnek tartottam magam. A grafikabarátotokon keresztül később éppúgy bekerültem a nemzetközi légkörbe, mint Buday György.

– *Hogyan emlékszik a háború végét követő időszakra?*

– Addig úgy éreztem, egy aranylevelekből készült láthatatlan babérkoszorút hordok a fejemen. Az országot előzőnlő marxizmus lassanként letépkedte erről a koszorúról az aranyleveleket. Az igaz értékek és az eredeti világnézetem alapján élttem, s ezzel nem lehetett érvényesülni a marxista világban. Borzasztó nagy vesz-

teségem volt, hogy Kogutowicz professzorék elmenekültek Szegedről. Szerencsére utóda, Princz Gyula professor – aki az egyik utolsó nagy magyar felfedezőként az Almásy grófok kíséretében a Tien San hegység ismeretlen területeit térképezte fel – feleségével együtt nagyon megszeretett. Az orosz megszállás idején a mai Sajtóházban pezsgő művészeti élet zajlott. Az orosz városparancsnok egy rendkívül művelt színészből lett ezredes volt, aki nagyon barátságosan bánt velünk. Jó légkör alakult ki, azt hittük, itt az Eldorádó. A művészklubban esténként összegyűlt a szegedi professzori kar, a városi katonai vezérkar, a színészek – ott volt például Somlay Artúr is – és szinte valamennyi jelentős szegedi képzőművész. Az ezredes elhitette velünk: azt szeretnék, hogy felszabaduljunk a német nyomás alól, és a magyar kultúra felvirágozzék. Ez 1944 végén–1945 elején nagyon jó érzést keltett bennünk, mert a németeket nem szerettük, hiszen az SS-ek házról-házra jártak és elvitték a barátainkat. A klubban Balázs Béla kedélyesen, szellemesen csevegett velünk a marxizmusról, amit egyáltalán nem éreztünk akkoriban fenyegető eszmének.

– *Ezután jött a Rákosi-korszak...*

– A varázslatos légkör hamar elmúlt. Még Pálffy főispán idején az egyetemi állásom megtartásával kineveztek tanárnak az iparitanonc iskolába. Minden tanév kezdetén Szent Kozma és Szent Domján zászlaja alatt elmentünk a diákokkal a Fogadalmi templomba, ahol meghallgattuk a szentbeszédet, és csak utána kezdődött a tanítás. A fordulat évében a tanévnyitón közölték, hogy nem lesz szentbeszéd. Akkor még nem értettem meg, hogy ezzel elkezdődik valami. Húsvét előtt felháborodva mondták a gyerekek, nem tartjuk meg a nagyhetet, és egész héten dolgozniuk kell. Politikával nem foglalkoztam, nem értettem, mi történik körülöttünk, ezért azt mondtam a tanítványaimnak: kizárt dolog, hogy a legnagyobb keresztény ünnepet ne tartsuk meg. Mindez fülébe jutott Klein Frigyes ideológiatanárnak is, aki feljelentett, hogy államellenes propagandát folytatok az óráimon. Az ünnep után kivettek az iskolából, azzal, hogy semmilyen állami állást nem foglalhatok el. Maradt az egyetemi munkám. Néhány nap múlva magához kéretett Trencsényi-Waldapfel Imre, az egyetem rektora, aki már olvasta a minisztériumban a jelentést. Megkérdezte, miért szorgalmaztam a nagyhetet megtartását, és miért kellett pártfogásba vennem az egyik iskolai értekezleten az absztrakt művészetet. Tudhattam volna, hogy most más világot élünk. Azt válaszoltam, hozzám nem jutott el ennek a szele. Én református vagyok, istenhitben nevelkedtem, és nagyon furcsának találom a vallásellenes dolgokat. Az absztrakt művészekről pedig azt gondolom, nem szabad üldözni őket, mert olyanok, mint a gyerekek, amikor játszanak, kutatnak valami után. Trencsényi közbevetette: a marxisták szerint az absztrakt művészet nem vezet sehová. Erre azt feleltem: meg kell járni minden zsákutcát ahhoz, hogy megtudjuk állapítani, valóban zsákutca-e. A beszélgetésünk végén kezdet csókolt, azt ígérte, amíg ő az egyetem rektora, addig engem senki el nem mozdíthat. A műtermemet és a heti négy órát továbbra is megtarthatom. Azokban az években a művészeti dolgozók szakszervezetének szegedi titkáráként is dolgoztam. Néhány év múlva, 1952-ben Vinkler László adjunktust

keresett maga mellé a Szegedi Pedagógiai Főiskola Rajz és Művészettörténeti tanszékére. A kinevezésemhez arra volt szükség, hogy a szakszervezet támogasson, és kijelentse, már ideológiailag is megértem a feladatra. Mivel nagyon elégedettek voltak a szakszervezeti vezetők a díjtalanul végzett munkámmal, egy kitüntetésekkel feldíszített vezető pártember jött le Budapestről, és egy állami kocsival elvitt Ágoston György főigazgatóhoz, akiről tudtam, hogy nagy marxista lett, de valamikor szerzetesnek készült. Miután a budapesti elvtárs tárgyalt Ágostonnal, a főigazgató engem is fogadott. Azt mondta, nagyon boldog, hogy náluk fogok dolgozni, mert Trencsényi-Waldapfel professzor gyönyörűen nyilatkozott a szak tudásomról. Csak ígérjem meg, hogy a marxizmusban is előre fogok haladni. Azt feleltem, egészen az agyaglábú aranybálvány próbatételéig. Ágoston pontosan értette a bibliai utalást: mindenben részt veszek, ami a hazám javát szolgálja, de abban, ami a keresztény etikámmal ellenkezik, már nem.

– *A forradalom után miért távolították el a főiskoláról?*

– Keresztény világnézetem miatt fokoztak le és helyeztek át 1957-ben a Háman Kató Általános Iskolába. Az arany babérkoszorúból ekkorra már semmi sem maradt.

– *Mit profitált az általános iskolai tanításból?*

– Eleinte borzasztó nehéz volt megszoknom, hogy nem egyetemistákhoz kell szólnom. Meg kellett találnom a megfelelő nyelvezetet. Azután már nagyon élveztem a tanítást, az iskolánk díjakat nyert, tanítványaim közül ma többen országos hírű művészek. Később, amikor a Tömörkény gimnáziumba kerültem, nekem kellett elkészítenem a 14–18 éves korosztály művészeti gimnáziumi oktatásának módszertanát. Ezt nem tudtam volna olyan jól megcsinálni, ha nem lett volna az a tapasztalat, amit a megelőző korosztály oktatása során szereztem.

– *Az elmúlt évtizedekben számos egyéni kiállítással aratott sikert, több rangos hazai és külföldi díj, kitüntetés fémjelezte művészetét. Mit jelentett Önnek a legutóbbi elismerés, Szeged város díszpolgári címe?*

– A kitüntetés előtt nem sokkal talán egy még nagyobb élményben volt részem, amikor tavaly ősszel Kass János – akit az ország legjobb grafikusművészeinek tartok – meghívott a saját galériájába kiállítani, és ezzel magával egyenrangú művésznek ismert el. A szegedi polgárelvet reprezentánsaként köszöntött, és a grafikusművészetemmel is elégedett lehetett, mert élvezettel válogatott a munkáimból. Kass János elismerése volt számomra az első nagy elégtétel, a díszpolgári cím pedig – amelynek első birtokosa gróf Széchenyi István volt – óriási társadalmi megbecsülést jelent.

Hollósi Zoltán

Szerkesztői asztal

Fodor András halálára. 1997. június 27-én, életének 69. évében elhunyt Fodor András Kossuth-díjas költő, író, műfordító. Az elmúlt harminc évben verseivel, esszéivel, naplórészleteivel gyakran találkozhatt a Tiszatáj lapjain az olvasó. Halála előtt két héttel levelet kaptunk tőle: „még csak most indulok szokásos versírói szabadságomra; ha lesz termés, küldök majd belőle.” A versek – tudomásunk szerint – elkészültek, de a kéziratokat már nem Fodor András küldi... Emlékét kegyelettel őrizzük.

*

Rike is elment. Petri Csathó Ferenc személyiségéhez, iróniájához, vagabundus vonásaihoz nem illik a nekrológ. Három évvel ezelőtt még Baka István kívánt neki a Tiszatájban „egy csendes öblöt, termékeny, nyugodt éveket” és kötetet. Az első kötet végül – 111 vers címmel – 1995-ben, három évtizedes költői pálya után jelent meg. A (Szepesi Attila szavaival) „rejtőzködő, sebzett sorsú és sebhelyes arcú poétától” megrendülve búcsúzunk.

*

Néhány szerzőnkről. VITÉZ GYÖRGY Kanadában pszichológusként dolgozik, az Arkánium c. folyóirat egyik szerkesztője. PODMANICZKY SZILÁRD a Délmagyarország munkatársa, eddig két prózakötete jelent meg. HORVÁTH TAMÁS Szuvenir c. regényéből nem először közlünk részletet (1995. 5. sz.). Korábbi regényei: Szamurájok, A láthatatlan fészek; versprózái: Szállj le, édes szekér. JÁSZ ATTILA Tatán él, Jelzések könyve címmel nemrég jelent meg első kötet. KIBÉDI VARGA ÁRON az amszterdami egyetem tanára, a Holland Királyi Tudományos Akadémia tagja. Irodalomelméleti munkái világszerte ismertek. ZALÁN MAGDA New York-ban él, az Amerika Hangja munkatársa. Önéletrajzi írásai, művészportréi Barátok a magasban és Részletek nem készülő önéletrajzomból címmel jelentek meg.

Szeptemberi számunk tartalmából:

KOVÁCS ANDRÁS FERENC, TANDORI DEZSŐ, KIRÁLY LÁSZLÓ,
SÁNTHA ATTILA versei

ÁGH ISTVÁN, DARVASI LÁSZLÓ prózája

ZALÁN TIBOR kiadatlan beszélgetése BAKA ISTVÁNNal

VEKERDI LÁSZLÓ tanulmánya

Diákmelléklet: DANYI MAGDOLNA *Orbán Ottóról*

Ára: 80 Ft